

VERKENNING OMGEVINGSVISIE TYNAARLO 2020 - 2040

NAAR EEN DUURZAME RUIMTELIJKE ONTWIKKELING MET LEEFBARE DORPEN EN EEN VITAAL PLATTELAND.

VERKENNING VAN TRENDS, ONTWIKKELINGEN, KADERS EN BELEIDSVISIES ALS OPMAAT NAAR EEN OMGEVINGSVISIE VOOR DE GEMEENTE TYNAARLO.

Colofon

Onderzoek, analyse en rapportage uitgevoerd door Rob van Vliet, Weusthuis Associatie te Groningen.
Kaartmateriaal verzorgd door HKB Stedenbouwkundigen te Groningen

In opdracht van de gemeente Tynaarlo, opdrachtgever namens de gemeente: Delia Nijdam
Begeleiding door de gemeentelijke Projectgroep Omgevingsvisie Tynaarlo

4^e concept, januari 2021

Vries, januari 2021

Inhoudsopgave

VOORAF	5
DEEL 1.	7
KWALITEITEN, KANSEN EN BEDREIGINGEN VOOR EEN DUURZAME RUIMTELIJKE ONTWIKKELING	7
1.1. KERNKWALITEITEN, KANSEN, BEDREIGINGEN, DILEMMA'S	8
1.1.1. KERNKWALITEITEN	8
1.1.2. KANSEN	9
1.1.3. BEDREIGINGEN	10
1.1.4. KANSEN VERSUS BEDREIGINGEN: DILEMMA'S	11
1.2. BELEIDSKADERS EN OPGAVEN OMGEVINGSVISIE	12
1.3. DUURZAME GEMEENTE	14
1.3.1. INLEIDING	14
1.3.2. PIJLER 1: HERNIEUWBARE ENERGIE	14
1.3.3. PIJLER 2: WARMTE TRANSITIE WONINGEN EN GEBOUWEN	19
1.3.4. PIJLER 3: MOBILITEIT	19
1.3.5. PIJLER 4: CIRCULAIRE ECONOMIE	19
1.3.6. PIJLER 5: NATUUR, LANDSCHAP EN MILIEU	20
DEEL 2.	21
LEEFBARE DORPEN	21
2.1. RUIMTELIJKE KWALITEIT DORPEN	22
2.2. BEVOLKINGSONTWIKKELING 2020 – 2040	25
2.2.1. BEVOLKINGSPROGNOSE	25
2.2.2. VERGRIJZING	25
2.2.3. ONTGROENING	27
2.2.4. REGIONALE KADERS	28
2.3. LEEFBAARHEID	29
2.3.1. LEEFBAARHEIDSONDERZOEK: HOGE WAARDERING WONEN	29
2.3.2. KWALITEIT VOORZIENINGEN	31
2.3.3. LEEFBAARHEIDSTHEMA'S PER DORP	31
2.4. WONEN: KWANTITATIEF EN KWALITATIEF	33
2.4.1. WONINGBOUWBELEID GEMEENTE TYNAARLO	33
2.4.2. KWALITATIEVE WONINGVRAAG	35
2.4.3. BEHOEFTE AAN WONEN MET ZORG	36
2.4.4. KWALITEIT BESTAANDE WONINGVOORRAAD	37
2.4.5. WARMTETRANSITIE WONINGVOORRAAD	38

2.5. ECONOMIE EN VOORZIENINGEN	40
2.5.1. SCHETS ECONOMISCHE STRUCTUUR GEMEENTE TYNAARLO.	40
2.5.2. ONTWIKKELINGEN BINNEN DE REGIONALE EN LOKALE ECONOMIE	41
2.5.3. ECONOMISCHE ONTWIKKELING TYNAARLO BINNEN DE REGIO GRONINGEN-ASSEN	42
2.6. MOBILITEIT	44
2.6.1. TYNAARLO: EEN MOBIELE GEMEENTE	44
2.6.2. ONTWIKKELINGEN MOBILITEIT	44
2.6.3. GEMEENTELIJK EN REGIONAAL BELEIDSKADER	45
2.7. RUIMTELIJKE ONTWIKKELING PER KERN	49
2.7.1. EELDE-PATERSWOLDE	49
2.7.2. VRIES	51
2.7.3. ZUIDLAREN	52
2.7.4. KLEINE KERNEN	53
DEEL 3.	55
VITAAL PLATTELAND	55
3.1. INLEIDING	56
3.2. LANDSCHAP EN NATUUR IN LAGEN	58
3.2.1. FYSIEKE ONDERGROND	58
3.2.2. CULTUURHISTORIE	60
3.2.3. GROENSTRUCTUUR	64
3.2.4. NATUUR	67
3.2.5. NETWERK INFRASTRUCTUUR	70
3.3. ONTWIKKELINGEN IN HET LANDELIJK GEBIED.	72
3.3.1. DYNAMIEK ALS UITGANGSPUNT	72
3.3.2. LANDBOUW IN TRANSITIE	74
3.3.3. RECREATIE EN TOERISME IN HET LANDELIJK GEBIED	75
3.3.4. ENERGIETRANSITIE EN KLIMAATADAPTATIE	81
3.4. VISIE OP VERSTERKEN KWALITEIT NATUUR EN LANDSCHAP	85
3.4.1. OMGEVINGSVISIE PROVINCIE DRENTHE	85
3.4.2. VERSTERKEN KWALITEIT LANDSCHAP TYNAARLO	87
BIJLAGE: GERAADPLEEGDE BRONNEN	92

Vooraf

We werken toe naar een omgevingsvisie voor de gemeente Tynaarlo. Een visie op de ruimtelijke ontwikkelingen die de gemeente voor de toekomst wil realiseren. Een omgevingsvisie die inspireert, ruimte biedt aan nieuwe ontwikkelingen, handvatten biedt voor initiatieven van inwoners, bedrijven en stakeholders. Maar ook een visie die houvast geeft en die robuuste structuren, zoals natuur en landschap, vastlegt en beschermt. Een visie die de balans zoekt tussen flexibiliteit enerzijds en duidelijkheid en zekerheid anderzijds.

Met deze omgevingsvisie lopen we vooruit op de Omgevingswet die per 1-1-2022 van kracht wordt. De Omgevingswet betekent een ingrijpende reorganisatie van de ruimtelijke ordeningswetgeving. Het wordt eenvoudiger, inzichtelijker, toegankelijker en het biedt meer ruimte voor initiatieven. Deze omgevingsvisie vervangt het Structuurplan Tynaarlo van 2006. De omgevingsvisie zal worden uitgewerkt in een uitvoeringsprogramma en vertaald in een omgevingsplan, dat alle bestaande bestemmingsplannen zal vervangen.

Verkenning omgevingsvisie Tynaarlo

Met deze nota geven we, na een uitgebreid participatietraject, een tussenstand van de werkzaamheden aan de omgevingsvisie. We brengen de ruimtelijke en relevante maatschappelijke ontwikkelingen in beeld, en voegen dat samen met de resultaten van de participatie onder stakeholders en inwoners van de gemeente Tynaarlo. We analyseren de ruimtelijke consequenties en geven aan met welke beleidsmatige kaders we te maken hebben, denk aan kaders vanuit de Regio Groningen-Assen, de Waterschappen, de Provincie Drenthe en het Rijk. En zo komen we tot de opgaven die we zien voor de omgevingsvisie. We geven een eerste aanzet voor de gemeentelijke visie op de ruimtelijke ontwikkeling van Tynaarlo. Daarbij lopen we geregeld aan tegen mogelijke alternatieve beleidskeuzes. Die mogelijke keuzes of gespreksthema's zijn verwoord in de *Discussienota omgevingsvisie Tynaarlo* die separaat ter bespreking wordt aangeboden.

Prioriteiten, keuze en sturingsfilosofie

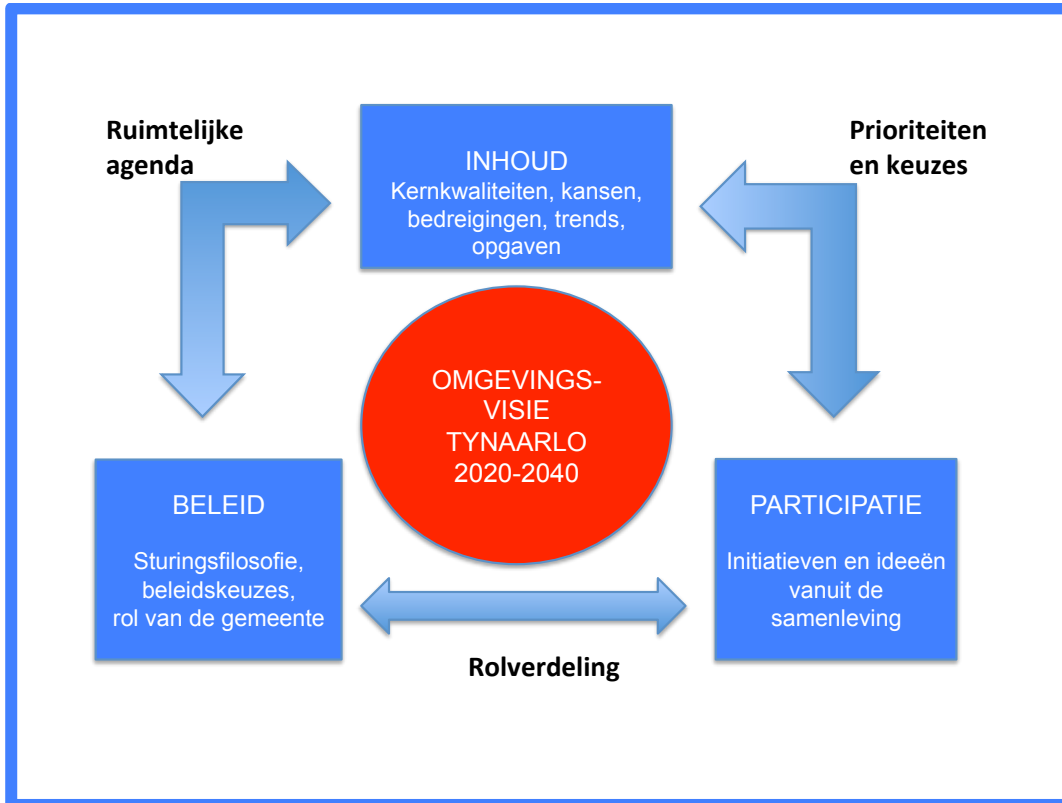
Het volgende schema (figuur 1) geeft een goed beeld van het spanningsveld waarbinnen de omgevingsvisie wordt ontwikkeld. Met:

1. de inhoudelijke analyse,
2. de resultaten van het participatietraject en
3. de politiek-bestuurlijke keuzes.

Uit het samenspel van deze drie elementen ontstaat de omgevingsvisie, waarbij het van belang is de gemaakte politiek-bestuurlijke keuzes zo inzichtelijke mogelijk te maken. In deze nota richten we ons in eerste instantie op de inhoud: de identiteit (het DNA) van Tynaarlo, de trends en ontwikkelingen, de kansen en bedreigingen en de opgaven voor de omgevingsvisie. Vervolgens vervlechten we daarin de resultaten van het participatieproces enerzijds en anderzijds het vigerende gemeentelijk, provinciaal en landelijk beleid. In de omgevingsvisie zelf zal duidelijk worden gemaakt welke politiek-bestuurlijke keuzes de gemeente maakt en van welke sturingsfilosofie de gemeente uitgaat. Kernthema bij de sturingsfilosofie vormt het zoeken van de balans tussen flexibiliteit enerzijds en duidelijkheid en zekerheid anderzijds.

De voorliggende nota Verkenningen omgevingsvisie Tynaarlo bestaat uit drie delen:

- 1. Kernkwaliteiten, kansen en bedreigingen voor een duurzame ruimtelijke ontwikkeling**
- 2. Leefbare dorpen**
- 3. Vitaal platteland**

Figuur 1. Schematische weergave ontwikkelproces omgevingsvisie Tynaarlo. De omgevingsvisie vormt het draaipunt waar inhoud, participatie en beleid samenkomen.

DEEL 1.

KWALITEITEN, KANSEN EN BEDREIGINGEN VOOR EEN DUURZAME RUIMTELIJKE ONTWIKKELING

1.1. Kernkwaliteiten, kansen, bedreigingen, dilemma's

1.1.1. Kernkwaliteiten

De gemeente Tynaarlo streeft naar een duurzame ruimtelijke ontwikkeling, waarbij gezocht wordt naar een balans tussen ruimte voor nieuwe ontwikkelingen en het borgen van de robuuste structuren in relatie tot de ruimtelijke kwaliteit. Ontwikkelingen op het gebied van wonen, werken, recreëren, voorzieningen, mobiliteit, landbouw moeten met respect voor de waarden van natuur en landschap worden ingepast. Voor een duurzame ruimtelijke ontwikkeling beschikt de gemeente over enkele belangrijke kwaliteiten. De gemeente Tynaarlo ligt als een groene long tussen de stedelijke centra Groningen en Assen en beschikt over een breed scala aan bijzondere landschappelijke kwaliteiten: veel natuurgebieden, twee grote recreatiemeren, een reeks landgoederen, natuurlijke beekdalen, afgewisseld met hoger gelegen zandruggen en het Hunzedal met haar unieke kwaliteit. Ook qua cultuurhistorie is Tynaarlo een bijzondere gemeente, de hoofdstructuur van essen en brinkdorpen is nog grotendeels intact.

Figuur 2. De gemeente Tynaarlo als een groene long, centraal in de Regio Groningen-Assen. In rood de drie hoofdkernen (Eelde-Paterswolde, Vries en Zuidlaren) en de 14 kleine kernen van de gemeente.

Het landschap zorgt in al zijn verscheidenheid voor aantrekkelijke mogelijkheden om te wonen, te leven, te recreëren en te werken. Het wonen in de gemeente wordt dan ook hoog gewaardeerd. Tal van onderzoeken bevestigen dat. Landelijk onderzoek plaatst Tynaarlo bij de meest gewaardeerde woongemeenten van Nederland. Eigen onderzoek (Leefbaarheidsonderzoek Omgevingsvisie, 2020) geeft aan dat inwoners het wonen waarderen met een ruime 8. Die waardering heeft te maken met het woonklimaat en de sociale gemeenschap, met de kwaliteit van het landschap, de recreatie-

mogelijkheden en de kwaliteit van de dagelijkse voorzieningen (scholen, winkels e.d.). Dat alles in combinatie met de nabijheid van hoogwaardige werkgelegenheid en voorzieningen in de steden Groningen en Assen. Steden die voor de inwoners van Tynaarlo goed bereikbaar zijn.

De genoemde ruimtelijk kwaliteiten van de gemeente bieden kansen voor de toekomst, maar we zien ook ontwikkelingen die als bedreigend voor de kwaliteit van de omgeving kunnen worden gezien. Om greep te krijgen op de ruimtelijke opgaven waar we in de gemeente Tynaarlo voor staan, hebben we allereerst een analyse gemaakt van de belangrijkste kansen en bedreigingen. Deze analyse brengt ons bij de opgaven waar we bij het opstellen van de omgevingsvisie voor staan.

1.1.2. Kansen

Cultuurhistorie

De dorpen en het landschap van de gemeente Tynaarlo hebben een belangrijke cultuurhistorische waarde. De ontstaansgeschiedenis van de gemeente is nog goed in het landschap af te lezen. Het esdorpenlandschap met zijn brinkdorpen, es-gronden, beekdalen en woeste-gronden vormen een bijzondere kwaliteit. Die kwaliteit komt vooral tot haar recht in het Nationaal Landschap Drentse Aa, maar ook elders in de gemeente zijn de historische gegroeide structuren en elementen nog grotendeels intact. De kwaliteit van de dorpen en het landschap zijn in belangrijke mate bepalend voor de aantrekkingskracht van de gemeente, en biedt volop kansen voor nieuwe ontwikkelingen op het gebied van wonen, werken en recreëren.

Verduurzaming

De gemeente Tynaarlo streeft naar een duurzame samenleving. Tynaarlo zet in op CO₂-reductie door onder meer energiebesparing en het opwekken van duurzame energie. Het streven om energieneutraal te worden draagt daaraan bij. We willen zoveel mogelijk van het aardgas af en energieneutraal wonen. Ons vervoer is op weg naar emissievrije mobiliteit in 2050. Dat betekent dat we zo weinig mogelijk fossiele brandstoffen gebruiken. De stip op de horizon is een reductie van 95% CO₂ in 2050. De gemeente heeft volop kansen om deze doelen te halen, vooral omdat er voldoende mogelijkheden zijn voor energiebesparing en voor het opwekken van duurzame energie.

Woningmarkt

De aantrekkelijke woonomgeving en de strategische ligging tussen twee stedelijke gebieden zorgt er voor dat de gemeente Tynaarlo een sterke woningmarkt heeft, er is veel vraag naar woonruimte. Deze bijzondere positie biedt perspectief. Voor particulieren, corporaties en beleggers is het aantrekkelijk om te investeren in hun woningen. Ook nieuwe woningbouwprojecten zijn kansrijk vanwege de druk op de woningmarkt. Er is veel vraag naar levensloopbestendige woningen voor ouderen. Leegstand is beperkt en vrijkomende plekken in de dorpen kunnen goed worden ingevuld, wat de ruimtelijke kwaliteit ten goede komt.

Economie

Binnen de sector economie liggen er volop kansen voor ondernemers. Op het gebied van toerisme en recreatie heeft de gemeente veel te bieden. Intensivering en kwaliteitsverbetering is, weliswaar op beperkte schaal, mogelijk. De gemeente beschikt, zowel voor het Midden en Kleinbedrijf als voor grotere bedrijven, over een aantal interessante bedrijfslocaties; zichtlocaties aan de A7 en A28, ruimte bij GAE (Groningen Airport Eelde), Flora Holland Eelde en op verschillende kleinere locaties. De laatste decennia blijkt de gemeente, boven gemiddeld, interessant voor ZZP-ers die wonen en werken combineren. Vrijwel de hele gemeente beschikt over snel internet, van levensbelang voor veel bedrijven.

Bereikbaarheid

Vooraf voor het wonen en de economie is een goede bereikbaarheid van cruciaal belang. En ook op dit vlak scoort de gemeente goed. De ligging langs de A28, de A7 en de N34 zorgt voor een

uitstekende autobereikbaarheid. Ook de bereikbaarheid per openbaar vervoer is goed, maar kan nog worden verbeterd door meer snelle en frequente buslijnen en de aanleg van goede overstapmogelijkheden op vervoerknooppunten langs de A28 of via OV-hubs in de dorpen. De gemeente beschikt over een uitgebreid fietspadennet, zowel voor utilitair als recreatief gebruik. Versterking van het netwerk vindt plaats door de aanleg van een doorfietsroute tussen Groningen en Assen. Voor de bereikbaarheid is ook snel internet van groot belang, vrijwel de hele gemeente beschikt daar (binnenkort) over.

1.1.3. Bedreigingen

Naast de genoemde kernkwaliteiten en kansen zien we ook bedreigingen voor de ruimtelijke kwaliteit van de gemeente Tynaarlo:

Ontgroening en vergrijzing

Ook de gemeente Tynaarlo ontkomt niet aan de demografische veranderingen die zich landelijk en regionaal voordoen. Doordat er steeds minder kinderen worden geboren zien we een 'ontgroening' van de samenleving, met gevolgen voor voorzieningen, zoals scholen, sportverenigingen. Daarnaast zien we een sterke vergrijzing van de samenleving, mede doordat we steeds ouder worden. Voor de komende decennia hebben we te maken met een piek in de oudere leeftijdsgroepen vanwege de babyboom generatie. De veranderingen in de bevolkingssamenstelling vormen een bedreiging voor tal van voorzieningen en vragen om aanpassingen in het ruimtelijk beleid, zoals woningbouw, inrichting openbare ruimte, voorzieningen, recreatie en toerisme, bereikbaarheid.

Landschap, natuur, biodiversiteit en milieu

In de afgelopen decennia is de biodiversiteit in Nederland sterk afgenomen. Vooral in het agrarisch gebied is sprake van een sterke afname van biodiversiteit. Er is met name een sterke afname van boerenland vlinders, wilde bijen en akker- en weidevogels. In de beschermde natuurgebieden, zoals de Drentse Aa, is mede door gericht beheer en bescherming deze dalende trend een halt toegebracht. Ook de kwaliteit van het landschap gaat achteruit, we zien een afname van landschapselementen (zoals houtwallen) en van diversiteit en afwisseling van landschapstypen.

De opwekking van duurzame energie in de vorm van zonnevelden en windmolens kan eveneens een bedreiging voor de ruimtelijke kwaliteit van het landschap vormen. Een goede inpassing is daarom van groot belang.

Hier ligt voor de omgevingsvisie van de gemeente Tynaarlo een belangrijke opgave: aangrijpingspunten bieden voor het beschermen en verbeteren van de landschappelijke kwaliteit, de natuurwaarden en de biodiversiteit.

Klimaatverandering

De klimaatverandering heeft invloed op de ruimtelijke kwaliteit. We krijgen steeds vaker te maken met extreme weersomstandigheden: met langdurige perioden van droogte en hitte, maar ook met perioden van extreme regenval en wateroverlast. Door de perioden van langdurige droogte vindt vooral op de hoger gelegen zandgronden verdroging plaats. De grondwaterspiegel daalt daar, waardoor veel vegetatie in natuurgebieden afsterft en de landbouw te maken krijgt met mislukte oogsten. Verdroging kan in lageregelegen gebieden leiden tot schade aan de fundering van oudere woningen.

Droogte gaat vaak gepaard met hitte, waardoor we meer aandacht moeten besteden aan het creëren van een schaduwrijke omgeving. Daarnaast zullen we ook steeds vaker te maken krijgen met extreem zware regenbuien, waardoor straten onder water kunnen komen te staan. De opgave voor de omgevingsvisie zal zijn om met ruimtelijk beleid in te spelen op deze klimaatveranderingen, onder andere door water vast te houden in de hoger gelegen zandgronden om verdroging tegen te gaan, maar ook door bij zware regenval te voorkomen dat straten onder water komen te staan.

Voorzieningencentra

De voorzieningencentra hebben het moeilijk door verschillende autonome ontwikkelingen en zeer recent de corona-crisis. Met name op de winkels voor niet-dagelijkse goederen heeft dit effect. Door

veranderingen in koopgedrag zien we al decennialang een teruggang van het aantal kleine winkels. Wel gaat het goed met de grote supermarktketens en veel andere winkels in dagelijkse behoeften. Voor de grotere winkelcentra, zoals in Vries, Eelde, Paterswolde en Zuidlaren, kunnen deze ontwikkelingen een verarming van het aanbod gaan betekenen. De landelijke ontwikkeling is dat deze centra (op termijn) steeds meer afhankelijk worden van de grotere supermarkten en te maken krijgen met winkelleegstand.

Voor de kleinere kernen geldt dat het toch al beperkte aanbod aan voorzieningen verder verschaalt en dat bovendien de bereikbaarheid van voorzieningen elders vermindert. Deze ontwikkelingen hebben invloed op de leefbaarheid van de kleine kernen.

Bestaande woningvoorraad

Ondanks de eerder benoemde sterke woningmarkt kent de gemeentelijke woningmarkt ook zijn zwakke kanten, dat betreft met name de bestaande woningvoorraad. De gemeente telt veel woningen die in de 50, 60 en 70-er jaren zijn gebouwd. In veel gevallen gaat het om woningen van matige kwaliteit, zowel bouw- als woontechnisch. Het intensief verbeteren van deze woningen is in veel gevallen niet rendabel. Een groot deel van deze matige woningvoorraad is in bezit van de woningbouwcorporaties, in totaal ca. 600 woningen in de gemeente. Die kunnen kiezen voor complex-gewijze vernieuwing of voor sloop-nieuwbouw. Bij de particuliere woningvoorraad ligt dat ingewikkelder.

1.1.4. Kansen versus bedreigingen: dilemma's

We willen zoveel mogelijk profiteren van de kansen die er liggen voor een duurzame ruimtelijke ontwikkeling en tegelijkertijd willen we oplossingen aandragen om de genoemde bedreigingen het hoofd te bieden. Een complexe opgave die de nodige dilemma's met zich meebrengt bij het opstellen van de omgevingsvisie. De belangrijkste zijn de volgende:

- Hoe kan binnen de gemeente voldoende hernieuwbare energie worden opgewekt, zonder dat dit ten koste gaat van natuur en landschap, en van de ruimtelijke kwaliteit.
- Hoe kan de gemeente de uitstoot van stikstof en fosfaat terugdringen om de kwaliteit van natuur en de biodiversiteit te borgen, en toch voldoende ruimte bieden aan de agrarische sector.
- Welke rol speelt de omgevingsvisie bij de gewenste transitie van de agrarische sector naar kringlooplandbouw.
- Welke rol speelt de omgevingsvisie bij het tegengaan van de negatieve effecten van de klimaatverandering, waaronder het tegengaan van verdroging.
- Hoe kan worden voorzien in de behoefte aan woningbouw en nieuwe bedrijventerreinen zonder dat dit ten koste gaat van natuur, landschap, cultuurhistorie en ruimtelijke kwaliteit.
- Welk woningbouwprogramma past het beste bij een duurzame ruimtelijke ontwikkeling van de gemeente Tynaarlo.
- Hoe kunnen we via de omgevingsvisie het beste inspelen op de vergrijzende samenleving.
- Welke rol speelt de omgevingsvisie bij het tegengaan van de verschraving van het voorzieningenniveau in zowel de grote als de kleine kernen.
- Welke rol speelt de omgevingsvisie bij de inrichting van de openbare ruimte, mede gezien de veelheid aan eisen die worden gesteld op het gebied van verkeersveiligheid, beplanting, verblijfs- en speelobjecten, laadpalen etc.

Opgave omgevingsvisie:

- Koesteren kernkwaliteit en deze waar mogelijk verder versterken.
- Uitwerken kansen voor ruimtelijke ontwikkelingen op het gebied van wonen, economie, recreatie en toerisme en verduurzaming (hernieuwbare energie en mobiliteit).
- Ruimtelijk beleid ontwikkelen om de geschetste bedreigingen en dilemma's (natuur, biodiversiteit, klimaatverandering, voorzieningencentra, woningvoorraad) het hoofd te bieden.

1.2. Beleidskaders en opgaven omgevingsvisie

Naast de in deze paragraaf genoemde gemeentelijke ontwikkelingen en beleidsuitgangspunten hebben we bij het opstellen van de omgevingsvisie vanzelfsprekend ook te maken met het ruimtelijk beleid van hogere overheden. Zo heeft het rijk haar ruimtelijke beleid verwoord in de Nationale Omgevingsvisie (NOVI, 2020). Zij noemt daarin vier prioriteiten:

- Ruimte voor klimaatadaptatie en energietransitie.
- Duurzaam economisch groeipotentieel.
- Sterke en gezonde steden en regio's, met inachtneming van een fors woningbouwprogramma.
- Toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied, met aandacht voor natuur en biodiversiteit.

Vier thema's die in de visie van het rijk ook leidend zouden moeten zijn voor het beleid van provincies en gemeenten.

De provinciale omgevingsvisie (Omgevingsvisie Drenthe, 2018) stelt vergelijkbare uitgangspunten voor het ruimtelijk beleid:

- Aanpassen aan de gevolgen van het veranderende klimaat.
- Het voorzien in een duurzame energievoorziening.
- Het behoud van het natuursysteem.
- Het versterken van de economie.

De Regio Groningen-Assen (RGA) richt op de volgende drie hoofdthema's:

- Uitbouwen van economische kansen en versterken kwaliteit.
- Versterken interne samenhang en bereikbaarheid.
- Versterken kwaliteit stad en land.

De vraag die nu voorligt, is wat de beleidsuitgangspunten van de hogere overheden betekenen voor de omgevingsvisie van de gemeente Tynaarlo. We zien dat veel van de beleidsdoelen van de hogere overheden niet zondermeer uitvoerbaar zijn op gemeentelijk niveau. Een fors woningbouwprogramma, duurzame energievoorziening, goede bereikbaarheid en versterken economie verhouden zich vaak niet met het koesteren van natuur en landschap en met de gewenste ruimtelijke kwaliteit. Dilemma's die zich op nationaal, provinciaal, en ook op gemeentelijk niveau voordoen.

Dilemma's die we al eerder tegenkwamen bij het bespreken van de gemeentelijke kansen en bedreigingen in paragraaf 1.1.4., maar die door het rijksbeleid extra zwaar worden aangezet. Vooral de opgaven op het gebied van energietransitie, woningbouw, bescherming natuurgebieden, versterken biodiversiteit en de landbouwtransitie raken het gemeentelijk ruimtelijk beleid en zorgen voor ingrijpende beleidskeuzes.

Voor de opzet van de omgevingsvisie hebben we gekozen voor twee hoofdthema's: leefbare dorpen en vitaal platteland. Beide hoofdthema's kennen een overkoepelend thema, namelijk de duurzame gemeente. Het duurzaamheidsbeleid is aanmerkelijk breder dan alleen het ruimtelijk beleid en raakt zowel de dorpen als het platteland. De omgevingsvisie moet de ruimtelijke voorwaarden scheppen voor een duurzame ruimtelijke ontwikkeling. Binnen de hoofdthema's komen veel beleidsterreinen samen en is een integratie van ruimtelijk beleid van belang. Dat neemt niet weg dat er ook tussen de beide hoofdthema's afstemming en integratie van beleid aan de orde is.

Voor de beide hoofdthema's formuleren we de volgende beleidsdoelen:

1. Leefbare dorpen:

- Versterken leefbaarheid en ruimtelijke kwaliteit.
- Versterken groenstructuur, biodiversiteit en relatie omliggend landschap.
- Versterken kwaliteit openbare ruimte, met aandacht voor ontmoeten en bewegen.

- Inspelen op klimaatverandering en energietransitie.
- Woningbouw, inspeland op de woonwensen van de inwoners en gericht op versterken ruimtelijke kwaliteit.
- Uitbouwen van economische kansen en versterken kwaliteit bedrijventerreinen.
- Verbeteren bereikbaarheid.

2. Vitaal platteland:

- Een duurzame, toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied, met behoud en waar mogelijk versterken van landschap, natuur, biodiversiteit en cultuurhistorie.
- Inspelen op klimaatverandering en energietransitie.
- Toewerken naar een toekomstbestendige kringlooplandbouw.
- Ruimte voor toerisme en recreatie, met respect voor landschap en natuur.

Alvorens de beide hoofdthema's uit te werken, behandelen we eerst het gemeentelijk beleid ten aanzien van duurzaamheid.

Opgaven omgevingsvisie:

Binnen de kaders van het ruimtelijk beleid van rijk, provincie en regio, de doelstelling van een duurzame ruimtelijke ontwikkeling uitwerken voor de beide hoofdthema's: leefbare dorpen en vitaal platteland.

1.3. Duurzame gemeente

1.3.1. Inleiding

Een overkoepelend thema voor de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling van de gemeente Tynaarlo is duurzaamheid. Dit centrale thema komt terug in veel aspecten van de ruimtelijke ordening binnen de gemeente. In de duurzaamheidsvisie 'Dorp van de Toekomst!' van de gemeente Tynaarlo, zijn in 2015 hoge ambities neergelegd. Daarnaast is er veel aandacht voor duurzaamheid in de media en het publieke debat. Dit hangt samen met internationale en landelijke ambities voor een CO2 neutrale samenleving in 2050. In 2019/2020 is het bestaande duurzaamheidsbeleid herijkt en een programma duurzaamheid ontwikkeld. Voor deze omgevingsvisie is het van belang om ruimtelijke voorwaarden te creëren voor oplossingen die bijdragen aan CO2-reductie (zoals de bouw van zonneparken).

Het gemeentelijke duurzaamheidsbeleid werkt vanuit vijf pijlers met bijbehorende doelstellingen¹:

- **Pijler 1: Hernieuwbare energie**
We willen evenveel energie en warmte opwekken als we gebruiken. In 2030 wekken we in de gemeente Tynaarlo jaarlijks tussen 745 en 1.090 TJ aan hernieuwbare energie op.
- **Pijler 2: Woningen en gebouwen**
We willen zoveel mogelijk van het aardgas af en duurzaam wonen.
- **Pijler 3: Mobiliteit**
We willen, op weg naar emissievrije mobiliteit in 2050, zo weinig mogelijk fossiele brandstoffen gebruiken en zuinig omgaan met onze grondstoffen.
- **Pijler 4: Circulaire economie**
We streven naar maximaal hergebruik van ons afval en willen ruimte geven aan initiatieven rondom circulaire bouw.
- **Pijler 5: Natuur, landschap en milieu**
We bouwen aan een leefomgeving met volop ruimte voor biodiversiteit, (agrarische) natuur en landschappelijke kwaliteit. Een omgeving die zich aanpast aan het veranderende klimaat".

Per pijler werken we de ruimtelijke consequenties van het duurzaamheidsbeleid uit, voor zover dat voor de omgevingsvisie van belang is.

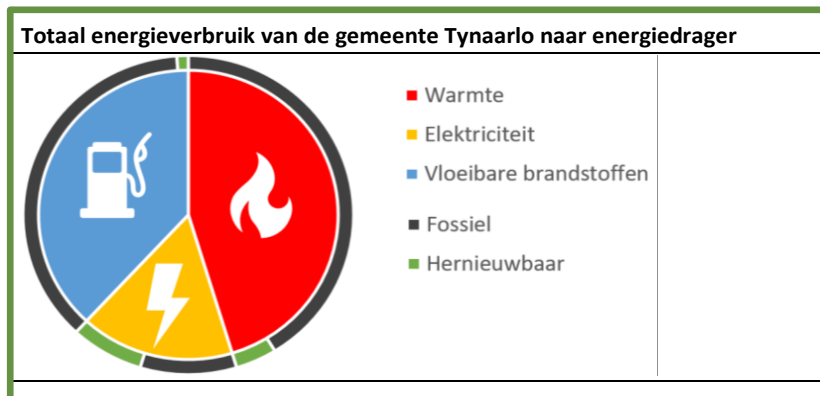
1.3.2. Pijler 1: Hernieuwbare energie

Energiegebruik gemeente

Het jaar 2017 is het meest recente jaar waarvoor alle statistieken over het energiegebruik in de gemeente Tynaarlo compleet zijn. In 2017 bedroeg het totale energieverbruik in de gemeente 2.690 TJ (Tera Joule per jaar). 1.218 TJ van deze totale energievraag kwam vanuit de vraag naar warmte, vooral in de vorm van aardgas, en 447 TJ kwam vanuit de vraag naar elektriciteit. De warmte werd voor 91% geleverd door verbranding van fossiel aardgas en voor 9% vanuit biomassa (o.a.

¹ bron: Programma duurzaamheid gemeente Tynaarlo 2020-2030, 2019.

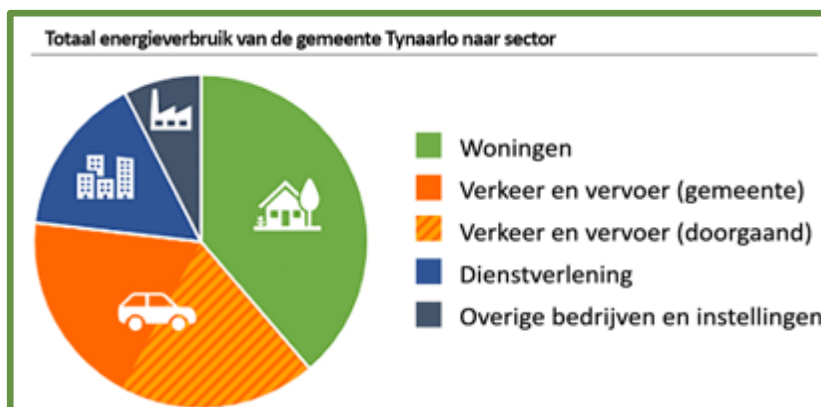
houtkachels). De elektriciteit werd voor 57% geleverd uit fossiele energiebronnen, 43% van de elektriciteit wordt lokaal opgewekt met zonnepanelen of via bio-vergisting.

Figuur 3.
Energiegebruik gemeente Tynaarlo 2017, naar energiedrager.

Bron: "Nulmeting en potentie-studie hernieuwbare energie in de gemeente Tynaarlo" van Bureau Bosch en Van Rijn, oktober 2019

De totale energievraag binnen de gemeente bestaat voor 38% uit vloeibare brandstoffen voor voertuigen (1025 TJ per jaar), daarbij gaat het vrijwel volledig om fossiele brandstof. De berekening is gebaseerd op alle binnen de gemeente rijdende voertuigen, dus inclusief doorgaand verkeer, zoals op de A28. Als we ons zouden beperken tot het energiegebruik van de voertuigen in gebruik door inwoners en bedrijven in de gemeente Tynaarlo, dan komen we uit op ca. 500 TJ. Alle bovenstaande gegevens zijn afkomstig van het rapport *Nulmeting en potentiële studie hernieuwbare energie in de gemeente Tynaarlo* van Bureau Bosch en Van Rijn, oktober 2019.

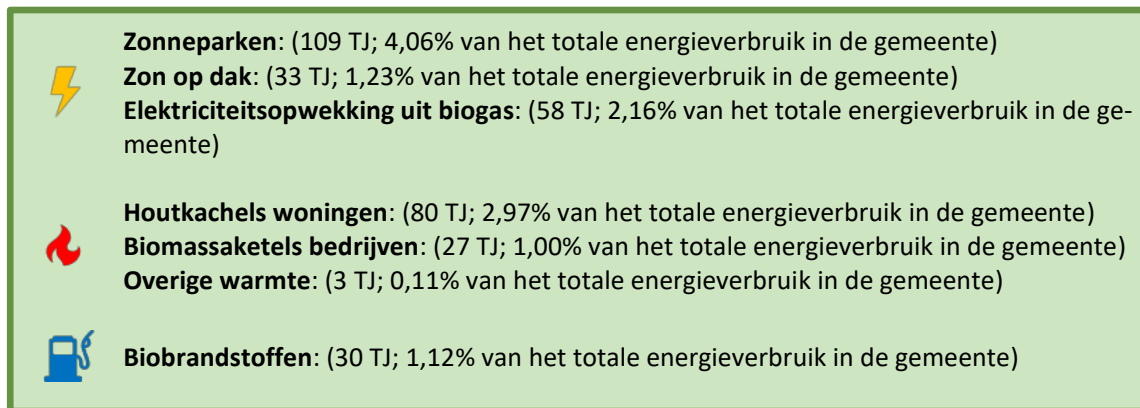
Figuur 4.
Energiegebruik gemeente Tynaarlo 2017, per sector.

Bron: "Nulmeting en potentiële studie hernieuwbare energie in de gemeente Tynaarlo" van Bureau Bosch en Van Rijn, oktober 2019. Bewerkt door HKB Stedenbouwkundigen.

Inzet voor hernieuwbare energie

Doelstelling: In 2030 wekken we in de gemeente Tynaarlo jaarlijks tussen 745 en 1.090 TJ aan hernieuwbare energie op.

Het totale aandeel hernieuwbare energie in de gemeente Tynaarlo bedraagt thans ca. 340 TJ per jaar; 12,6% van het totale energieverbruik. Figuur 5 laat deze hernieuwbare energieopwekking binnen de gemeente Tynaarlo zien per energiedrager.

Figuur 5. Hernieuwbare energieopwekking binnen de gemeente Tynaarlo in 2019. Bron: Nulmeting en potentiëstudie hernieuwbare energie in de gemeente Tynaarlo van Bureau Bosch en Van Rijn, oktober 2019.

Het huidige energieverbruik van 2.690 TJ in de gemeente Tynaarlo betekent niet noodzakelijkerwijs dat eenzelfde hoeveelheid hernieuwbare energie opgewekt moet worden om in de toekomst CO₂-neutraal te zijn. Energiebesparende maatregelen, veranderende inwonersaantallen en andere factoren zullen de toekomstige energievraag namelijk beïnvloeden. Uitgaande van een realistisch isolatieprogramma van woningen en bedrijfspanden, van de bouw van nieuwe energie-neutrale woningen en van de overstap van benzine naar elektrische voertuigen, kan rekening worden gehouden met een toekomstig energiegebruik van ca. 1840 TJ per jaar (berekening Hanzehogeschool). Belangrijk is ook dat de vraag naar soorten energiedragers in de toekomst zal veranderen. Wanneer de overstap gemaakt wordt van benzine- of dieselauto naar elektrische auto en van aardgasketel naar warmtepomp zal de vraag verschuiven van vloeibare en gasvormige brandstoffen naar elektriciteit. Een voordeel van deze zogenaamde ‘elektrificering’ is dat de elektrische alternatieven in de regel efficiënter zijn, en dus de totale energievraag doen verlagen. Als we de analyse van de Hanzehogeschool vertalen naar het energiegebruik in de toekomst, dan komen we tot het volgende overzicht.

Doelen energiegebruik	Energiegebruik 2017 (in TJ per jaar)	Energiegebruik 2050 (in TJ per jaar)
Verwarmen woningen en overige gebouwen	1218	1120
Elektriciteit (huishoudens en bedrijven)	447	
Verkeer (inwoners gemeente)	500	350
Doorgaand verkeer	525	365
Totaal in TJ per jaar	2690	1840

Figuur 6. Energiegebruik in 2017 en in 2040.

Bron: “Nulmeting en potentiëstudie hernieuwbare energie in de gemeente Tynaarlo” van Bureau Bosch en Van Rijn, oktober 2019 en Contra expertise Hanzehogeschool, december 2019.

Door het bureau Bosch en Van Rijn (2019) is berekend welke mogelijkheden de gemeente heeft om hernieuwbare energie op te wekken. De Hanzehogeschool heeft daar een contra expertise op uitgevoerd. Zie figuur 7. Om te voorzien in de eigen energiebehoefte is in het kader van de RES (Regionale Energie Strategie 2020) voor de gemeente Tynaarlo een mix aan mogelijkheden opgesteld om grootschalig energie op te wekken, vooralsnog tot 2030. Zie figuur 8. De focus ligt, overeenkomstig de door de provincie Drenthe opgestelde *Zonneladder*, op het benutten van daken en restructies voor zonnepanelen. Voorbeelden van restructies zijn delen van het vliegveld GAE, zandwinplassen, daken boven parkeerplaatsen, oksels van op- en afritten van snelwegen en dergelijke.

Naast de opgave voor de omgevingsvisie in het bieden van ruimte voor het opwekken van energie, is er een opgave voor de inpassing van de energie infrastructuur, want de bestaande infrastructuur is niet afgestemd op het aanbod en de vraag van de toekomst.

Energiebronnen	Bosch en Van Rijn		Hanze hogeschool
	Theoretische opbrengst in TJ per jaar	Realistische opbrengst in TJ per jaar	Realistische opbrengst in TJ per jaar
Zon-op-dak	436	218	218
Zonnevelden	14000	700	350
Grote windmolens	2450	600	150
Kleine windmolens	500	13	13
Geothermie	417	59	209
Biomassa	2604	105	300
Totaal	21159	1695	1240

Figuur 7. Overzicht met resultaten energieopbrengst alternatieve energiebronnen.

Bron: "Nulmeting en potentiëstudie hernieuwbare energie in de gemeente Tynaarlo" van Bureau Bosch en Van Rijn, oktober 2019 en Contra expertise van de Hanzehogeschool, december 2019.

De gemeente heeft gekozen voor een aanpak, waarbij zij inschat dat het realistisch is in 2030 745 tot 1090 TJ per jaar op te wekken, zie figuur 8. Bij dit uitgangspunt wordt geen rekening gehouden met de productie van elektriciteit via grote windmolens, wel wordt rekening gehouden met de productie van zonenergie, namelijk 350 TJ per jaar, dat staat voor ca. 100 ha aan zonnepanelen. Mocht een hogere productie van energie uit geothermie en biomassa gehaald worden, dan kan het maximum van 1090 TJ worden bereikt. Via het *Gemeentelijk Programma Duurzaamheid* kan periodieke bijsturing plaatsvinden.

Het volgende overzicht maakt duidelijk dat de gemeente in 2030 voor 50 tot 75% zou kunnen voorzien in de toekomstige energievraag naar warmte en elektriciteit, inclusief de eigen mobiliteit. Bij de kolom 'gerealiseerde energieopbrengst' is geen rekening gehouden de opbrengst van energie op huishoudenniveau in de vorm van houtkachels, biomassa en dergelijke.

Energiebronnen	Gerealiseerde opbrengst per 2017-2019 in TJ per jaar	Te realiseren opbrengst in TJ per jaar tot 2030	
		Minimaal	Maximaal
Zon-op-dak	33	218	218
Zonnevelden	109	350	350
Grote windmolens	-	-	-
Kleine windmolens	-	13	13
Geothermie	-	59	209
Biomassa	58	105	300
Totaal in 2030		745	1090
Energievraag 2050, excl. doorgaand verkeer		1475	1475

Figuur 8. Overzicht gerealiseerde en gewenste resultaten energieopbrengst alternatieve bronnen, inzet gemeente Tynaarlo.

Ruimtelijke opgaven omgevingsvisie

De opgave voor het opwekken van hernieuwbare energie heeft de nodige ruimtelijke consequenties die in de omgevingsvisie zullen terugkomen.

Zon op dak

Theoretisch kan met zonnepanelen op daken (woningen en bedrijven) ca. 440 TJ per jaar worden opgewekt. In 2018 lag de productie van zonenergie via panelen op daken nog op 33 TJ. De verwachting van de onderzoekers is dat we uit kunnen gaan van een productie van 218 TJ per jaar. Dat betekent dat nog heel wat daken van zonnepanelen moeten en kunnen worden voorzien. In principe zijn vrijwel alle daken geschikt voor het plaatsen van zonnepanelen, uitzondering kan worden gemaakt voor monumentale panden, voor rietdaken en voor beschermde dorpsgezichten. Uitwerking van het beleid met betrekking tot zonnepanelen op daken vindt plaats in het periodiek aan te passen Programma Duurzaamheid van de gemeente.

Zonnevelden

De bestaande zonnevelden in de gemeente (o.a. vliegveld Eelde -20 ha- en zandwinplas bij Tynaarlo - 10 ha-) leveren 109 TJ per jaar. We stellen ons ten doel de capaciteit uit te breiden tot minimaal ca. 350 TJ. Dan hebben we het over een oppervlakte van in totaal ca. 100 ha, waarvan op dit moment dus 30 ha is gerealiseerd. Die uitbreiding van het aantal zonnevelden kan in de vorm van grote zonnevelden op locaties die goed in het landschap kunnen worden ingepast. Daarnaast kan ook zonenergie worden opgewekt in de vorm van kleine velden bij woonkernen die door dorpsenergiecoöperaties kunnen worden ontwikkeld. De ruimtelijke mogelijkheden voor het inpassen van zowel grote als kleine zonnevelden worden uitgewerkt in deel 3 *Vitaal Platteland*.

Grote windmolens

Grote windmolens kunnen veel elektrische energie leveren, echter de mogelijkheden om deze in te passen in het kwetsbare landschap van de gemeente Tynaarlo zijn beperkt. Daarnaast leveren ook de aanvliegroutes van GAE en de bestaande infrastructuur de nodige beperkingen. Volgens de onderzoekers van Bosch en Van Rijn zou er ruimte kunnen zijn voor 6 tot 18 grote windmolens. De gemeente zet vooralsnog niet in op het realiseren van grote windmolens. Na 2030 kan een heroverweging we dit besluit plaatsvinden via de actualisering van het Programma Duurzaamheid.

Kleine windmolens

Kleine windmolens van maximaal 15 meter hoog kunnen worden geplaatst bij vrijstaande boerderijen in het landelijk gebied en kunnen gezamenlijk ca. 15 TJ per jaar opleveren.

Geothermie

De ondergrond van de gemeente biedt volop mogelijkheden om gebruik te maken van aardwarmte, echter het aanboren van deze warmte, op ca. 4000 meter diepte, vraagt om forse investeringen. Een rendabele investering is alleen mogelijk bij grote warmtevraag op één bepaalde plek. De mogelijkheden daartoe moeten nader worden onderzocht via de gemeentelijke *Transitievisie Warmte*.

Biomassa

Het verwerken van biomassa (zoals hout, groenafval, mest, rioolafval) tot biogas of elektriciteit biedt perspectief als alternatieve energiebron, mits het gaat om plaatselijk geproduceerde biomassa. Realistisch bekeken liggen de mogelijkheden volgens de Hanzehogeschool op 350 TJ per jaar. Nu wordt al 198 TJ aan energie opgewekt uit biomassa (houtstook door particulieren, mestvergisting). In het Programma duurzaamheid worden de mogelijkheden verkend voor extra inzet op het realiseren van hernieuwbare energie met biomassa. In deel 3 werken we de ruimtelijke voorwaarden uit voor bouw van mestvergistingsinstallaties en biomassacentrales, omdat deze objecten impact op de omgeving kunnen hebben.

Conclusie:

Het lijkt mogelijk in de toekomst een groot deel van de gemeentelijke energiebehoefte op het grondgebied van de gemeente op te wekken. Dat vraagt echter wel om draagvlak voor het ruimtelijk inpassen van met name zonnevelden, maar ook voor mestvergistingsinstallaties, biomassacentrales en windmolens. Het participatietraject heeft opgeleverd dat inwoners en bedrijven zeer betrokken zijn

bij het realiseren van de gestelde doelen en willen bijdragen aan de uitwerking en uitvoering van het beleid. Met name als het gaat om het coöperatief opzetten van energieprojecten.

1.3.3. Pijler 2: Woningen en gebouwen

Voor de verwarming van woningen en andere gebouwen is op dit moment 1218 TJ per jaar nodig, in de vorm van aardgas (91%) en biomassa (9%). Daarnaast wordt voor 447 TJ aan elektriciteit gebruikt. In 2050 moet heel Nederland van het aardgas af zijn. Woningen en gebouwen zullen met duurzame warmte verwarmd worden en er zal schone elektriciteit worden gebruikt. Investeren in de kwaliteit van de bestaande woningvoorraad zal hand in hand gaan met de gewenste energie- en warmtetransitie. Hoe dat vorm kan krijgen werken we verder uit in deel 2, hoofdstuk wonen.

1.3.4. Pijler 3: Mobiliteit

Het autoverkeer legt een groot beslag op de totale energiebehoefte en daarmee op de CO₂ uitstoot. Van het totale energiegebruik binnen de gemeente heeft 38% (1025 TJ) betrekking op de vraag naar benzine, LPG en diesel. Deze brandstoffen worden in de gemeente Tynaarlo uitsluitend voor verkeer en vervoer gebruikt en het overgrote deel van deze verbruikte vloeibare brandstoffen is fossiel.

Het Klimaatakkoord van het Rijk (2019) zet voor het onderwerp mobiliteit in op: zorgeloze mobiliteit, voor alles en iedereen in 2050. De term zorgeloos richt zich onder andere op emissievrije mobiliteit, uitstekende bereikbaarheid voor jong, oud, arm en rijk, en optimale doorstroming van mensen en goederen. CO₂-reductie bij mobiliteit moet volgens het Klimaatakkoord plaatsvinden langs de volgende lijnen:

- Landelijke (belasting-) maatregelen, zoals de inzet op elektrisch rijden als nieuwe standaard.
- Gemeentelijke en regionale maatregelen gericht op beperken autogebruik en het stimuleren van het gebruik van openbaar vervoer, fiets/e-bike en deelauto's.
- Gemeentelijke maatregelen gericht op het uitbreiden van het laadnetwerk voor elektrisch rijden en op het gebruik van elektrisch aangedreven voertuigen, te beginnen bij het eigen wagenpark en het openbaar vervoer.

In de paragraaf mobiliteit van deel 2 *Leefbare dorpen* werken we het ruimtelijk beleid op het gebied van mobiliteit verder uit.

1.3.5. Pijler 4: Circulaire economie

Het onderwerp circulaire economie staat steeds hoger op de maatschappelijke agenda. Door de groeiende wereldbevolking en welvaart neemt de vraag naar grondstoffen en materialen toe. Maar grondstoffen worden schaars, de hoeveelheid afval neemt toe en ook de uitstoot van CO₂ groeit nog steeds. Daarom is een omslag nodig in de manier waarop met grondstoffen en afval wordt omgegaan. Een transformatie naar een circulaire economie: een systeem dat bedoeld is om herbruikbaarheid van producten en grondstoffen te maximaliseren en waarde vernietiging te minimaliseren. Op dit moment geeft elke gemeente in Nederland naar eigen inzicht invulling aan de ontwikkeling van de circulaire economie. Wel zijn er diverse landelijke, regionale en lokale ontwikkelingen op dit onderwerp. Het thema circulaire economie heeft beperkte raakvlakken met het ruimtelijk beleid en de omgevingsvisie, dit thema krijgt in de omgevingsvisie dan ook geen verdere uitwerking. Wel maakt het thema onderdeel uit van het Programma duurzaamheid.

1.3.6. Pijler 5: Natuur, landschap en milieu

Een goede milieukwaliteit (lucht, water, bodem), een aantrekkelijk landschap en het realiseren van een hoge mate van biodiversiteit en hoogwaardige natuur vormen samen een wezenlijke pijler om te komen tot een duurzame gemeente. De omgevingsvisie speelt daarbij een belangrijke rol, door het borgen van voldoende milieukwaliteit, het vastleggen en beschermen van natuurgebieden en voor het realiseren en waarborgen van voldoende biodiversiteit.

De pijler Natuur, landschap en milieu kent naast de gemeentelijke inzet bij uitstek een inzet op alle beleidsniveaus, zoals de in 2018 verschenen kabinetsvisie *'Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden'* over het versterken van de biodiversiteit.

Ook het natuurbeschermingsbeleid (waaronder reductie stikstof- en fosfaatdepositie) wordt in sterke mate bepaald door rijks- en provinciaal beleid. Evenals de klimaatadaptatie. Het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie is een gezamenlijk plan van gemeenten, waterschappen, provincies en het Rijk om Nederland in 2050 klimaatbestendig en water-robuust te laten zijn. Het veranderende klimaat zorgt voor meer en grotere weerextremen, zoals perioden van droogte, hittegolven en heftige regenval. Om deze reden zijn extra weerbaarheidsmaatregelen van belang. Met het ondertekende Bestuursakkoord Klimaatadaptatie in 2018 is een impuls aan het Deltaplan Ruimtelijke adaptatie gegeven, waaruit ook concrete opgaves voor gemeente Tynaarlo uit voortvloeien.

De gemeentelijke visie op het gebied van natuurbeleid, landschapsontwikkeling, cultuurhistorie en archeologie, (natuur-inclusieve) landbouw, klimaatadaptatie, biodiversiteit en ecologie, waterbeheer, luchtkwaliteit, milieubeheer krijgt een integrale uitwerking in deel 2 *Leefbare Dorpen* en in deel 3 *Vitaal Platteland*, waarnaar we graag verwijzen.

Opgave omgevingsvisie:

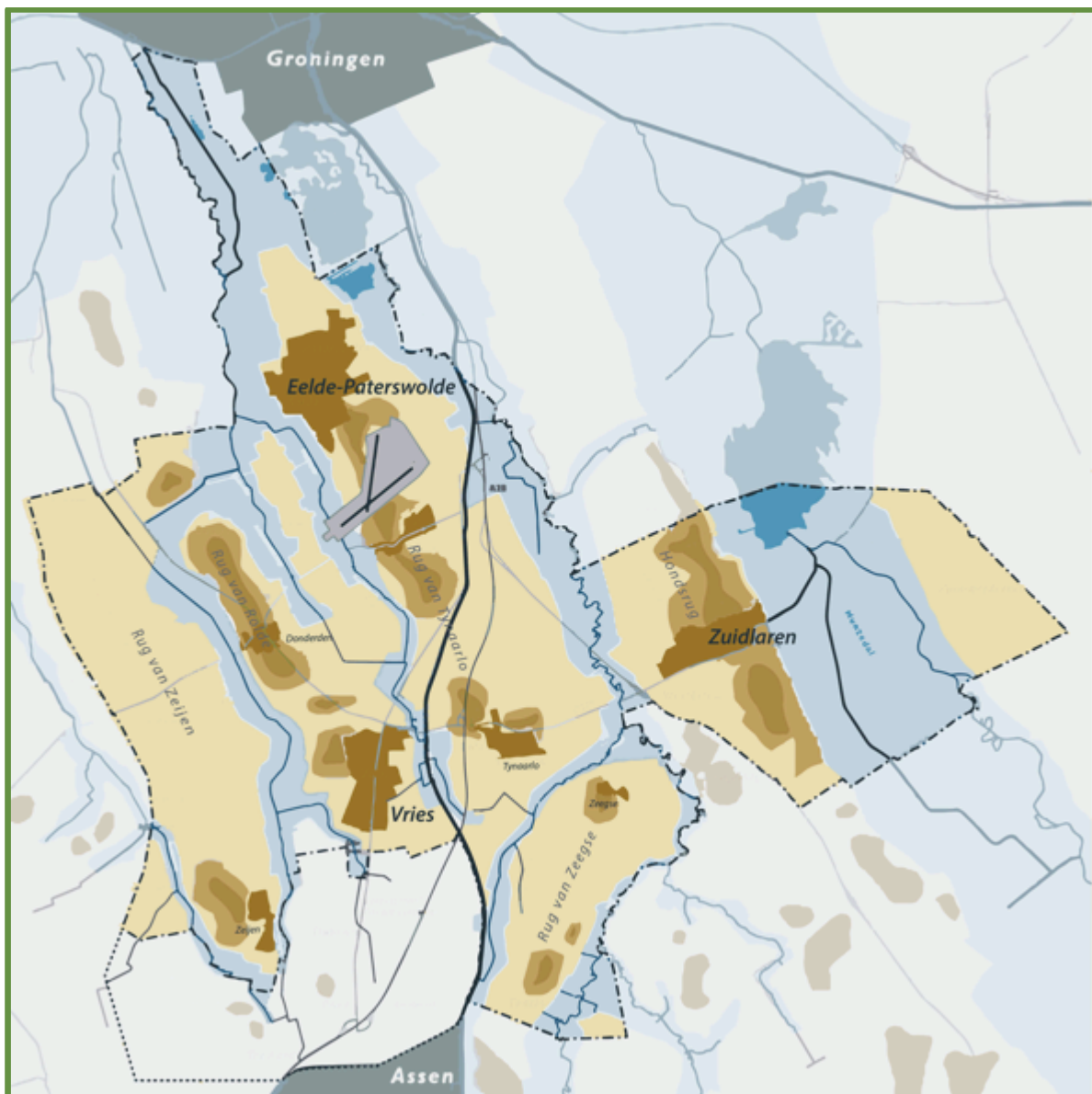
- Creëren ruimtelijke voorwaarden voor het opwekken van voldoende hernieuwbare energie.
- Ruimtelijke kaders ontwikkelen voor de gewenste warmtetransitie van woningen en gebouwen, voor duurzame mobiliteit, voor een circulaire economie en voor de gewenste ontwikkeling van natuur en milieu.

DEEL 2.

LEEFBARE DORPEN

2.1. Ruimtelijke kwaliteit dorpen

De gemeente Tynaarlo telt 18 dorpen, met ieder hun eigen historie, ruimtelijke structuur en kwaliteit. De drie grootste daarvan, Eelde-Paterswolde, Vries en Zuidlaren, vervullen een belangrijke verzorgende functie voor de hele gemeentelijke bevolking. Eelde-Paterswolde en Zuidlaren tellen beide ongeveer 10.000 inwoners, Vries ongeveer 3.700. Typierend voor de dorpen is dat ze bijna alle op één van de vijf keileemruggen in onze gemeente liggen: Midlaren en Zuidlaren op de Hondsrug, Zeegse, Oudemolen en Taarlo op de 'Rug van Zeegse', Paterswolde, Eelde, Yde-De Punt en Tynaarlo op de 'Rug van Tynaarlo', Winde, Bunne, Donderen en Vries op de 'Rolder Rug' en Zeijen en Bunnerveen op de 'Rug van Zeijen'.

Figuur 2.1. Ligging van de dorpen op de vijf keileemruggen. Bewerking HKB Stedenbouwkundigen.

Vanuit hun cultuurhistorische ontwikkeling onderscheiden we esdorpen en wegdorpen met hun specifieke ruimtelijke kenmerken.

Esdorpen

De oudste dorpen zijn de esdorpen, die liggen in het algemeen op de hogere gronden, langs de rand van essen (voormalige bouwlandcomplexen), op enige afstand van een beekdal. Het dorp, de brinken, het beekdal, de essen en de heidegebieden waren onderdeel van het agrarische systeem. De heide werd gebruikt voor het weiden van schapen en het steken van plaggen. Het mengsel van schapenmest en de plaggen leverden bemesting op voor de essen. De Brinken waren agrarische gebruiksruiden voor handel, rechtspraak, houtproductie en het bijeendrijven van de schapen voor zij op stal gingen. De meeste esdorpen beschikken over een of meer brinken. Oorspronkelijk lagen deze brinken aan de rand van het dorp, waarbij de beekdalzijde niet bebouwd was. Later is in de meeste gevallen ook de open zijde van de brink bebouwd. Soms is een dorp uit meerdere boerderijclusters ontstaan, waardoor er meerdere brinken aanwezig zijn. Door hun opbouw rond de brink en door de grote bomen kennen deze dorpen een bijzonder groen en besloten karakter. Dit beeld wordt nog versterkt, doordat langs de randen van het dorp (voormalige) 'goorns' liggen. Dit zijn complexen van kleine, met houtgewas omzoomde huisweiden voor kalveren en paarden.

Deze karakteristieke dorpsstructuur zien we nog het beste terug in de beschermde dorpsgezichten van Vries en Zuidlaren.

De eerste uitbreidingen van de dorpen gebeurden in de regel langs de bestaande uitvalswegen. Na WOII kwamen onder toezicht van de Provincie (PPD) de grotere uitbreidingen op gang. De uitbreiding van Vries is samengegaan met een landschappelijke inpassing uit de ruilverkavelingen. In deze ruilverkavelingsperiode werden diverse dorpen voorzien van z.g. dorpshoven. Een landschappelijk casco, waarbinnen de dorpen konden groeien. Dit casco werd in de jaren 70, 80, 90 grotendeels ingevuld. De laatste decennia worden dorpsuitbreidingen ontworpen vanuit de specifieke landschappelijke karakteristieken.

Wegdorpenlandschap van de laagveenontginningen

Hoewel veel later in ontginning genomen dan de zandgronden van het Drents plateau, zijn de veenontginningen van Eelderwolde en Paterswolde toch ook al van respectabele leeftijd: ze dateren uit de Middeleeuwen (10de tot 13de eeuw). Het landschap heeft hier een vrij open karakter met een slingerend bebouwingslint als hoofdas en een rechthoekige, loodrecht daarop staande verkaveling in zogenaamde slagen. De hoofdas is verdicht met beplanting. Op enige afstand van het wegdorp ligt een stroomdal. De waterstanden in dit landschap zijn in het algemeen hoog. Sloten begrenzen de smalle, langgerekte kavels.

In de 19^e eeuw is bij Eelde-Paterswolde een serie landgoederen en buitenplaatsen aangelegd door adellijke families en rijke stedelingen. Deze landgoederen liggen voornamelijk op de overgang naar de lagere beekdalgronden. Ze nemen in cultuurhistorisch opzicht een bijzondere positie in. Naast cultuurhistorische waarden vertegenwoordigen ze belangrijke natuurwaarden. Ze bestaan vooral uit bossen en ingenieus ontworpen reeksen van open ruimtes.

Wegdorpenlandschap van de veenrandontginningen

Dit landschap (Zuidlaarderveen) ligt op de overgang van (voormalig) hoogveengebied naar een stroomdal. De structuur lijkt veel op die van het wegdorpenlandschap van de laagveenontginningen.

Zorgvuldige inpassing ontwikkelingen

Het ruimtelijk beleid van de gemeente is reeds decennialang gericht op het zorgvuldig inpassen van nieuwe ontwikkelingen in de cultuurhistorische structuur van de dorpen en het koesteren en versterken van ruimtelijke kwaliteiten. Ook voor deze omgevingsvisie vormt deze beleidsinzet het uitgangspunt. We brengen de specifieke ruimtelijke en cultuurhistorische kwaliteiten in beeld en inventariseren de ontwikkelingen die we voor de komende tijd verwachten en bekijken hoe deze inpasbaar zijn binnen de gestelde randvoorwaarden. Daarbij zal het gaan om het inpassen van

nieuwe woningbouwlocaties, het herstructureren van bestaande woonbuurten, het inpassen van veranderingen in de voorzieningenstructuur, inpassen bedrijfsontwikkeling, verkeerskundige maatregelen, aanpassen groenstructuur, recreatie- en verblijfsgebieden, inspelen op klimaatadaptatie (wateroverlast/droogte en hittestress) en inrichting openbare ruimte.

Een veelheid aan ontwikkelingen die gericht zijn op het versterken van de leefbaarheid van de dorpen vragen om een zorgvuldige inpassing in de cultuurhistorische structuur van de dorpen, zodat ze niet alleen de leefbaarheid, maar ook de ruimtelijke kwaliteit van de dorpen versterken. Alvorens daar nadere uitgangspunten, regels en randvoorwaarden voor te formuleren, geven we hier eerst een beeld van de ontwikkelingen die we voor de komende decennia verwachten en geven we tevens de regionale, provinciale en landelijke kaders die voor ons ruimtelijk beleid van belang zijn.

Opgave omgevingsvisie:

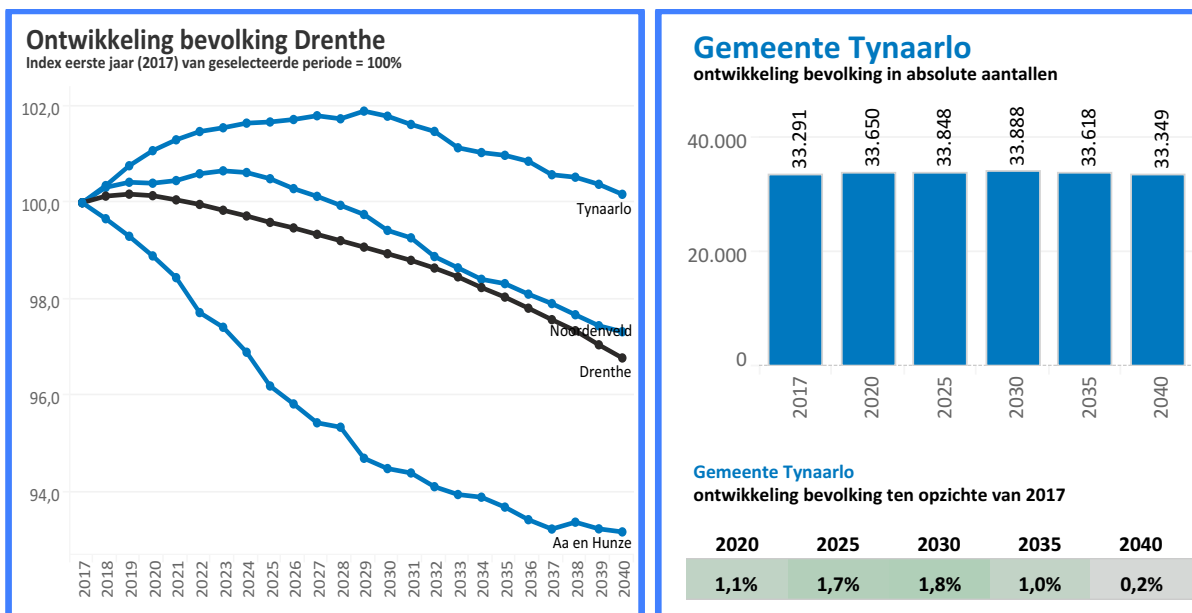
Voorwaarden uitwerken voor het zorgvuldig inpassen van nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen, met respect voor de bestaande, historisch gegroeide structuren.

2.2. Bevolkingsontwikkeling 2020 – 2040

Voor veel beleidsthema's binnen de omgevingsvisie is het van belang te analyseren hoe de bevolking van de gemeente is samengesteld, welke ontwikkelingen zich de komende decennia gaan voordoen en wat de maatschappelijke en ruimtelijke gevolgen zijn.

2.2.1. Bevolkingsprognose

Volgens de meest recente prognose van de provincie Drenthe (Trendbureau), gebaseerd op het trendscenario van de Primos/ABF prognose, zien we dat de gemeente Tynaarlo groeit van 33.650 inwoners in 2020 naar 33.888 in 2030 en daarna krimpt naar 33.349 inwoners in 2040.

Figuur 2.2. Bevolkingsprognose gemeente Tynaarlo, vergeleken met enkele omliggende gemeenten en de provincie als geheel. Bron: provincie Drenthe/Primos.

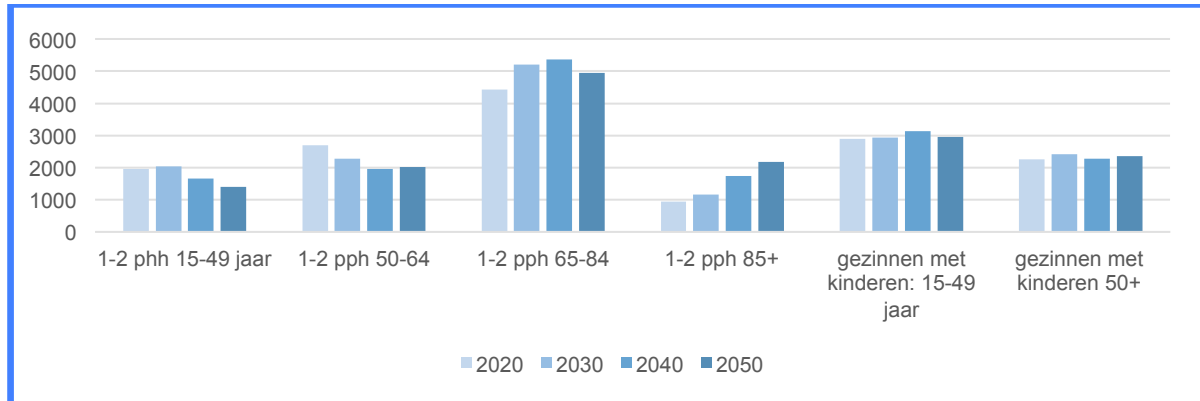
Bij deze prognose is uitgegaan van de demografische ontwikkeling van de eigen bevolking en een positief migratiesaldo volgens de trend van de afgelopen decennia. Deze trendmatige ontwikkeling van de bevolking laat zien dat ondanks een positief migratiesaldo de bevolking toch maar gering groeit en na 2030 licht krimpt.

De ontwikkeling van de wijk Ter Borch heeft geleid tot een verjonging van de bevolking, maar desondanks geldt voor de gemeente als geheel dat sprake is van vergrijzing.

2.2.2. Vergrijzing

De vergrijzing is een algemene demografische ontwikkeling in Nederland, maar is relatief sterk in sub-urbane plattelandsgemeenten zoals Tynaarlo. In de gemeente Tynaarlo hebben zich in de jaren 70 tot 90 veel jonge gezinnen gevestigd, deze babyboom generatie heeft inmiddels de pensioengerechtigde leeftijd bereikt en schuift de komende decennia op naar de leeftijdscategorie van

75 jaar en ouder, zie onderstaande figuur. 35% van de huishoudens zit in de leeftijdsgroep 65 tot 84 jaar. Na 2040 zien we een lichte afname van deze groep. Het aantal huishoudens van 85 jaar en ouder groeit sterk van 935 nu naar 2180 in 2050. Het aantal gezinnen met kinderen blijft redelijk stabiel in de tijd, ook deze groep zit rond de 35% van het aantal huishoudens in de gemeente, mede dankzij de ontwikkeling van de wijk Ter Borch.

Figuur 2.3. Ontwikkeling huishoudens naar leeftijd en samenstelling (2020-2050)

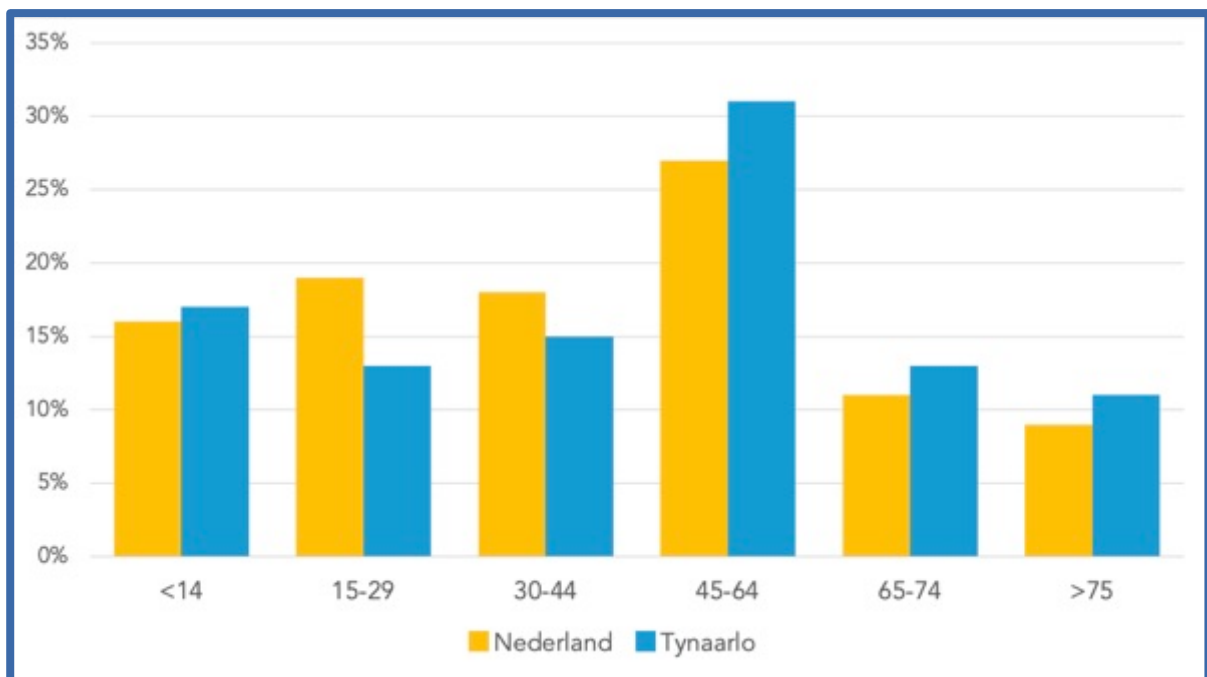
In het rapport 'Vergrijzing en ruimte' beschrijft het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL, 2013) welke effecten vergrijzing in algemene zin heeft op de samenleving, de economie en het ruimtegebruik in ons land. De nieuwe generatie ouderen is in het algemeen hoger opgeleid, vitaler, mobieler en welvarender dan eerdere generaties ouderen, waardoor de effecten op de omgeving anders zijn dan enkele decennia geleden. Algemene effecten van de vergrijzing zijn:

- De vergrijzing zorgt voor een verstopping van de woningmarkt, doordat ouderen lang zelfstandig thuis wonen, de verhuigeneigdheid gering is en vaak geen geschikte levensloopbestendige woningen beschikbaar zijn. Dit zorgt voor een tekort aan woningen voor starters. Op termijn, na het overlijden van deze babyboomers, komen deze woningen weer vrij. De belangrijkste opgave voor de komende decennia is de bestaande woningvoorraad geschikt te maken voor inwoners met beperkte mobiliteit en vitaliteit. Als deze woningaanpassingen betaald moeten worden vanuit het gemeentelijk WMO budget, dan kan dat de nodige financiële problemen opleveren voor de gemeente. Mede daarom is het van belang levensloopbestendige nieuwbouw te realiseren bij voorzieningen centra, passend bij de wensen van ouderen.
- Door de vergrijzing krimpt de beroepsbevolking, terwijl de zorgbehoefte groeit. Dit kan leiden tot tekorten aan zorgpersoneel en een druk op mantelzorg.
- Doordat ouderen zich minder vaak, minder ver en meer verspreid over de dag verplaatsen, ontstaat er een afname aan mobiliteit in de spitsuren.
- De grote groep vitale, relatief hoogopgeleide ouderen heeft veel vrijetijd, kennis, geld en vaardigheden die interessant zijn voor de vrijetijdsector (horeca, recreatie, gezondheid en wellness). Maar ook voor tal van vrijwilligersactiviteiten, zoals mantelzorg, vormen van zelforganisatie (dorpscoöperaties) en nieuwe lokale initiatieven. Over twintig jaar, als deze groep ouderen minder vitaal is, valt dit effect weg.
- Ouderen hebben een beperkte actieradius en zijn met name actief in hun directe woonomgeving. Dit versterkt het draagvlak van lokale detailhandel-, vrijetijds- en zorgvoorzieningen.
- De vraag naar zowel thuiszorg als verpleeghuiszorg stijgt fors. Vereenzaming ligt op de loer. Nieuwe vormen van wonen en zorg kunnen perspectief bieden.
- De vergrijzing en de toename van het aantal mensen met een beperking brengt ruimtelijke opgaven met zich mee: naast aanpassingen aan de woningvoorraad worden ook andere eisen gesteld aan de toegankelijkheid en veiligheid van de openbare ruimte en de verkeersinfrastructuur. Ook worden er eisen gesteld aan de bereikbaarheid van lokale

voorzieningen, met name zorgvoorzieningen. Maatregelen die van belang zijn voor een vitale, inclusieve en zorgzame samenleving.

2.2.3. Ontgroening

Naast vergrijzing zien we ook ontgroening. Er worden minder kinderen geboren en veel jongeren verlaten de gemeente om bijvoorbeeld in de stad Groningen te gaan wonen, deze groep trekt vaak na afstuderen verder naar gebieden elders in Nederland, waar men werk vindt. Dat neemt niet weg dat we daarnaast ook een tendens tot verjonging zien. Het aantrekkelijke woonklimaat zorgt ervoor dat veel jonge gezinnen met kinderen kiezen voor een woning in de gemeente Tynaarlo, de ontwikkeling van de wijk Ter Borch is daarvan een goed voorbeeld. Dat zorgt voor verjonging van de bevolkingsopbouw. De omvang van de te verwachten migratie vanuit o.a. de stad Groningen heeft een directe relatie met de omvang van het woningbouwprogramma. We moeten constateren dat de nieuwbouwmogelijkheden in de gemeente beperkt zijn en dat daarmee ook mogelijkheden voor verdere verjonging beperkt zijn. De belangrijkste kernen liggen ingebed in landschappelijk waardevolle gebieden, waardoor een fors woningbouwprogramma niet voor de hand ligt. Wel is het zo dat vrijkomende woningen binnen de gemeente worden betrokken door jonge gezinnen, daarvan komt 44% uit de stad Groningen. Alles afwegende zien we voldoende aanleiding uit te gaan van de trendmatige ontwikkeling zoals hiervoor genoemd, met dus een positief migratiesaldo.

Figuur 2.4. Bevolking naar leeftijdsklassen, Tynaarlo in vergelijking met het gemiddelde van Nederland. Bron: CBS, bewerking HKB stedenbouw.

Figuur 2.4 laat zien dat de leeftijdsgroepen van 45 jaar en ouder relatief groot is in de gemeente Tynaarlo, dat de groep 15-44 jaar relatief klein is, maar ook dat het aantal kinderen tot 15 jaar in de gemeente iets boven het landelijk gemiddelde ligt.

2.2.4. Regionale kaders

Bij de prognose van het Trendbureau van de Provincie Drenthe neemt het aantal huishoudens van de gemeente Tynaarlo toe van 14.263 per 1-1-2020 naar 15.185 in 2030. Een groei dus van ca. 920 huishoudens tot 2030. Voor de periode 2030 – 2040 verwacht het Trendbureau een lichte groei van het aantal huishoudens met ca. 50, zodat we in 2040 uitkomen op een aantal van 15.240 huishoudens. Of de voorspelde groei voor de komende 10 jaar haalbaar is, is afhankelijk van de woningbouwproductie. Door de ontwikkeling van de wijk Ter Borch lag de woningbouwproductie de laatste 10 jaar op een hoog niveau. Het is de vraag of we dat hoge niveau kunnen vasthouden. Daarom onderscheiden we twee mogelijke ontwikkelingsscenario's, afgeleid van de binnen de RGA (Regio Groningen-Assen) ontwikkelde regionale woningbouwmodellen:

- Optie 1, "*Midden scenario*": groei met 625 huishoudens, het migratiesaldo ligt dan onder de trend van de laatste tien jaar. Voor de woningbouwtaakstelling van Tynaarlo betekent dit dat naast de reeds geplande bouwlocaties er extra bouwcapaciteit moet worden toegevoegd, met name in Eelde-Paterswolde.
- Optie 2, "*Trendscenario*": groei met 1015 huishoudens, het migratiesaldo volgt dan in grote lijnen de trend van de laatste tien jaar. Voor de woningbouwtaakstelling van Tynaarlo betekent dit dat naast de geplande bouwlocaties er substantieel meer ruimte moet komen voor woningbouw bij Eelde-Paterswolde en Zuidlaren.

Opgaven omgevingsvisie:

Creëren ruimtelijke voorwaarden voor een leefbare samenleving, rekening houdend met de demografische ontwikkeling, met specifieke aandacht voor ouderen, maar ook voor jongeren.

2.3. Leefbaarheid

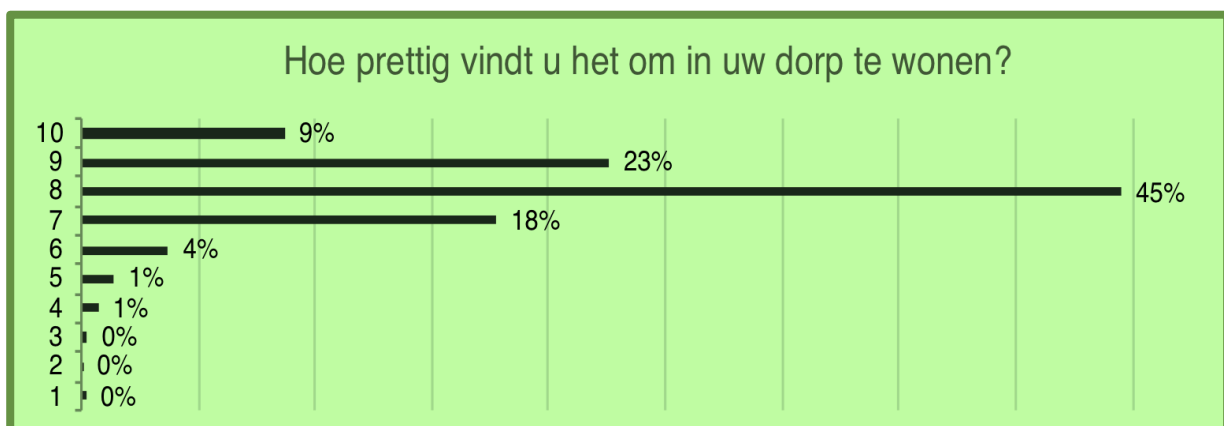
De omgevingsvisie stelt zich ten doel bij te dragen aan het versterken van de leefbaarheid van de dorpen binnen de gemeente. Maar wat is leefbaarheid? Wat is er nodig om prettig te kunnen wonen en leven in een dorp of buurt? Leefbaarheid is een complex begrip, dat iets zegt over de relatie tussen mens en omgeving. Per mens verschilt dan ook wat de perceptie van leefbaarheid is. De leefbaarheid wordt in het algemeen beïnvloed door het wonen en de directe woonomgeving, door het gevoel van veiligheid en de aanwezigheid van sociale cohesie, maar ook door de aanwezigheid van voorzieningen: scholen, winkels, horeca, culturele, sport en overige maatschappelijke voorzieningen, zorg en welzijn. Wel is het zo dat uit onderzoek blijkt dat de invloed van voorzieningen op de leefbaarheid minder groot is dan vroeger. Hierin speelt de toegenomen mobiliteit een rol. Desondanks zijn voorzieningen voor dorpen van belang, vooral vanwege hun sociale functie: voorzieningen fungeren als ontmoetingsplek en dragen hierdoor bij aan de interactie tussen inwoners en aan de sociale cohesie. In de beleving van de inwoners is er vaak sprake van een neerwaartse spiraal in de dorpen waar voorzieningen sluiten, de sluiting staat dus symbool voor de achteruitgang van het dorp. Dit kan op de korte termijn een negatief effect hebben op de leefbaarheid.

Wonen en voorzieningen zijn centrale thema's in de leefbaarheidsbeleving. Deze stonden dan ook centraal in het onderzoek dat we hebben uitgevoerd ter voorbereiding op deze omgevingsvisie. Bij de hier genoemde algemene gegevens over leefbaarheid moeten we ons wel realiseren dat dorpen onderling sterk kunnen verschillen, qua omvang, cultuur, mate van vergrijzing, het noaberschap, gemeenschapszin en in hun bevolkingssamenstelling. Wat elk dorp nodig heeft om leefbaar te zijn, is dan ook voor elk dorp verschillend. Dus maatwerk is nodig om de behoefte te bepalen en de juiste maatregelen te treffen.

2.3.1. Leefbaarheidsonderzoek: hoge waardering wonen

Uit recent uitgevoerde inwonersonderzoeken naar de leefbaarheid in de gemeente Tynaarlo (Research 2Evolve, 2018 en Molgo 2020) en uit de Leefbaarheidsmonitor van de provincie Drenthe (2018) komt naar voren dat het wonen in de gemeente hoog wordt gewaardeerd. Niet voor niets blijkt uit landelijk onderzoek dat Tynaarlo als woongemeente heel hoog scoort.

Uit de leefbaarheidsmonitor van de provincie blijkt dat 88% van de inwoners (zeer) tevreden is met het wonen in hun buurt, relatief hoog in vergelijking met andere delen van Drenthe. 45% van de respondenten van het in 2020 uitgevoerde leefbaarheidsonderzoek scoren een 8,0, per dorp verschilt de beoordeling, zie figuur 2.9.

Figuur 2.5. Beoordeling wonen in het eigen dorp, gemeente Tynaarlo. Bron: Leefbaarheidsonderzoek Molgo, 2020.

respondenten ouderen zijn die in een te grote woning wonen en behoefte hebben aan een kleinere levensloopbestendige woning (appartement of kleine woning met tuin).

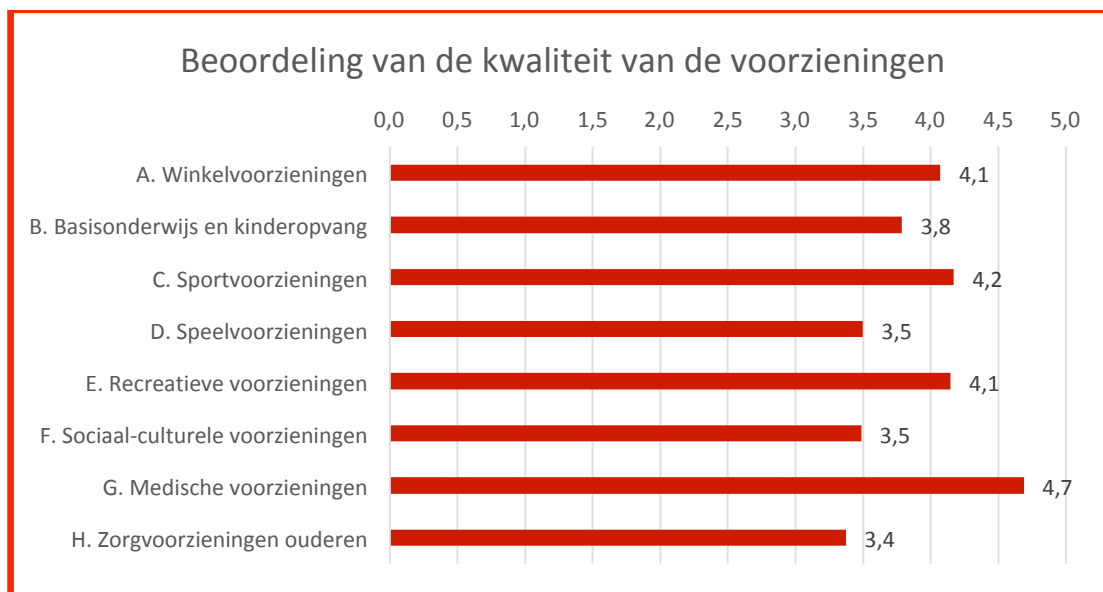
Op de vraag hoe men aankijkt tegen de toekomst van het dorp wordt door 47% geantwoord dat men het dorp mooi vindt zoals het is en dat geen grote ingrepen nodig zijn. Op de vraag of er behoefte is aan de bouw van nieuwe woningen wordt wisselend gereageerd. In de drie grote kernen is behoefte aan nieuwe woningen, met name om tegemoet te komen aan de vraag vanuit de eigen gemeente. Veelal worden dan levensloopbestendige woningen en starterswoningen genoemd. In de kleine kernen is beperkt behoefte aan nieuwbouw. Behoeft aan nieuwbouw is er vooral in: Zeijen, Tynaarlo, Yde-De Punt en De Groeve.

Een van de weinige leefbaarheidsaspecten die middelmatig scoren is de verkeersveiligheid en het onderhoud van de openbare ruimte.

2.3.2. Kwaliteit voorzieningen

De beoordeling van de kwaliteit van de beschikbare voorzieningen is sterk afhankelijk van het dorp waarin men woont. Wat opvalt is dat op een schaal van 1 tot 5 alle soorten voorzieningen een ruime voldoende scoren, ook in de kleine kernen zonder deze voorzieningen.

De medische voorzieningen, de sportvoorzieningen, de winkelvoorzieningen en de recreatieve voorzieningen scoren een 4 of hoger. Iets minder, maar nog steeds voldoende, scoren de zorgvoorzieningen voor ouderen, de speelvoorzieningen en de sociaal-culturele voorzieningen (bibliotheek, buurthuis, jeugdsoos e.d.).

Figuur 2.8. Beoordeling kwaliteit voorzieningen gemeente Tynaarlo.

Bron: Leefbaarheidsonderzoek Molgo, 2020.

2.3.3. Leefbaarheidsthema's per dorp

De waardering voor het wonen en de woning verschilt per dorp, hoewel de verschillen niet erg groot zijn. De kleine kernen hebben veelal geen eigen voorzieningen zoals scholen en winkels, maar in het algemeen is dat voor de beleving van de leefbaarheid geen probleem. Wel wordt bij verschillende kleine kernen de verkeersveiligheid als aandachtspunt genoemd, er wordt in de beoordeling van de

respondenten te hard gereden op de doorgaande wegen en in de woonbuurten. Ook de veiligheid op fietspaden is een veel genoemd thema, evenals het ontbreken van openbaar vervoer. De kleine kernen die (nog) wel beschikken over een basisschool, zoals Tynaarlo, Zeijen, Zuidlaarderveen en Yde-De Punt, maar ook De Groeve, noemen het ontbreken van woningbouw voor jonge gezinnen met kinderen als een aandachtspunt. Dit wordt vooral gekoppeld aan behoud van voorzieningen. Voor Eelderwolde is het ontbreken van voorzieningen, waaronder een supermarkt, het belangrijkste aandachtspunt als het gaat om de leefbaarheid, naast de verkeersveiligheid.

Voor de grotere kernen (Eelde-Paterswolde, Vries en Zuidlaren) gelden als belangrijkste leefbaarheids-issues:

- de kwaliteit van de voorzieningencentra (leegstand, kwaliteit winkels, gebrek aan ontmoetingsruimte, kwaliteit openbare ruimte);
- de verkeersveiligheid op de hoofdwegen (met name Eelde en Zuidlaren);
- onderhoud openbare ruimte;
- gebrek aan woonruimte voor ouderen en starters.

Bij de kleine kernen zijn de belangrijkste aandachtspunten op het gebied van leefbaarheid:

- woonruimte voor ouderen en starters;
- verkeersveiligheid op de doorgaande wegen;
- kwaliteit omgeving, dorpsommetjes;
- onderhoud openbare ruimte.

	WONING	WOONKERN
Gemeente Tynaarlo:	8,1	8,0
Bunne, Winde en Donderen:	8,2	8,1
Groeve, Zuidlaarderveen en Midlaren:	8,7	8,6
De Punt en Yde:	8,0	7,9
Eelde-Paterswolde:	8,0	8,0
Eelderwolde:	8,4	7,9
Oudemolen, Taarlo en Zeegse :	8,5	8,5
Tynaarlo:	8,0	7,8
Vries:	8,2	8,0
Zeijen:	7,9	8,4
Zuidlaren:	8,1	8,2

Figuur 2.9. Beoordeling kwaliteit wonen en woning per dorp, gemeente Tynaarlo.

Bron: Leefbaarheidsonderzoek Molgo, 2020.

Opgave omgevingsvisie:

Het ontwikkelen van ruimtelijke voorwaarden voor het versterken van de leefbaarheid en de woonkwaliteit van de kernen. Specifieke aandacht voor: de kwaliteit van de voorzieningencentra; voor woningbouw in kleine kernen; voor de kwaliteit van de woningvoorraad; voor de verkeersveiligheid; en voor de kwaliteit en het onderhoud van de openbare ruimte.

2.4. Wonen: kwantitatief en kwalitatief

2.4.1. Woningbouwbeleid gemeente Tynaarlo

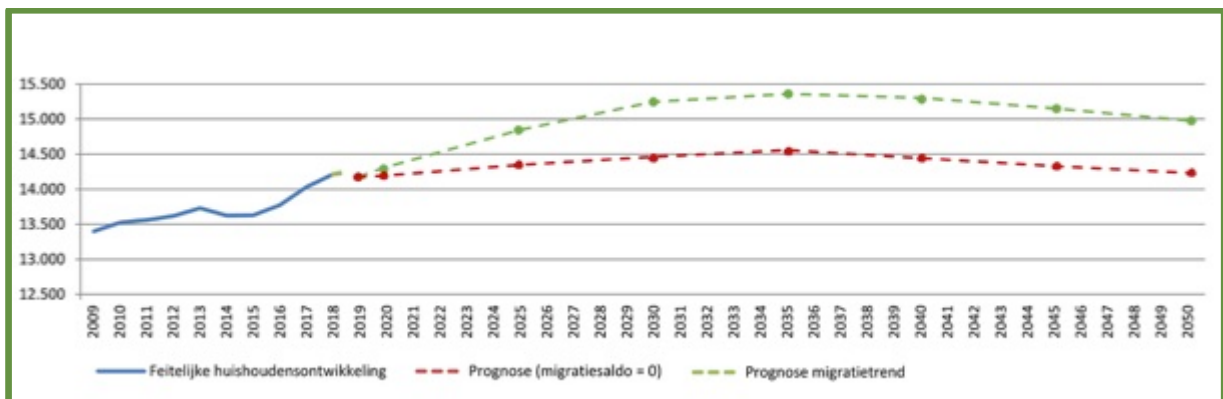
De gemeente heeft per 1-1-2020 een woningvoorraad van 14.400 woningen, met de volgende verdeling over huur en koop:

- sociale huurwoningen: 2.241
- particulier huurwoningen: 1.080
- koopwoningen: 11.085

Van de sociale huurwoningen zijn er 994 in bezit van SEW en 1121 van Woonborg.

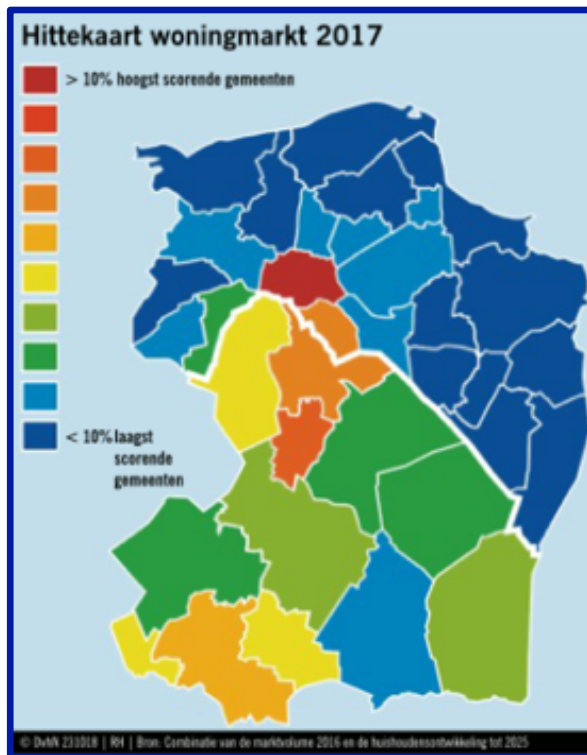
Het gemeentelijk beleid is gericht op het zo goed mogelijk bij elkaar brengen van vraag en aanbod op de woningmarkt, mede afgestemd op de beleidsuitgangspunten van de Regio Groningen-Assen.

Voor het bepalen van de toekomstige woningvraag is het van belang zicht te hebben op de ontwikkeling van het aantal huishoudens en op de huishoudensamenstelling. In paragraaf 2.2.4 is beargumenteerd dat voor de periode 2020 – 2030 een groei van 625 (midden-scenario) tot 1015 (trendscenario) huishoudens mogelijk is. Voor de periode 2030 – 2040 verwachten we een groei van het aantal huishoudens met ca. 50 tot 200. Deze prognoses zijn gebaseerd op onderzoek dat bureau Companen heeft uitgevoerd in opdracht van de Regio Groningen – Assen. De prognoses zijn gebaseerd op de zgn. Primos methode, die wordt ook door het Trendbureau van de provincie Drenthe gehanteerd. De prognoses houden de ontwikkeling van de wijk Ter Borch buiten beschouwing, met de ontwikkeling van die wijk wordt vooral de woningvraag vanuit de stad Groningen bediend.

Figuur 2.10. Feitelijke en toekomstige ontwikkeling huishoudens in twee scenario's (2019 – 2050): bij migratiesaldo = 0 en volgens de migratietrend van de afgelopen decennia.

Om tegemoet te komen aan de verwachte woningvraag zullen tot 2030 de nodige woningen moeten worden toegevoegd aan de woningvoorraad. Afhankelijk van de beleidsmatige inzet kan rekening worden gehouden met 625 tot 1015 toe te voegen woningen. Bij beide opties bedienen we de vraag vanuit de eigen bevolking en wordt daarnaast ingespeeld op het realiseren van een deel van de regionale woningvraag. Na 2030 zal de woningvraag geleidelijk afnemen en zal sprake zijn van een ruimere woningmarkt met een beperkte toename van de woningvoorraad. Bij het formuleren van deze conclusies moeten we wel bedenken dat de gemeentegrens geen harde woningmarktgrens betreft en dat gezien het aantrekkelijke woonmilieu in de gemeente veel van de beschikbaar komende woningen zullen worden gekocht of gehuurd door woningzoekenden van buiten de gemeente. Zie figuur 2.11. Dit gegeven zet een druk op de gemeentelijke woningmarkt en kan ten kosten gaan van minder koopkrachtige woningzoekenden vanuit de eigen gemeente.

De populariteit van de gemeente Tynaarlo als woongemeente heeft, naast de ontwikkeling van Ter Borch, vooral te maken met de aantrekkingskracht van Eelde-Paterswolde en Zuidlaren als woonkernen. Deze kernen trokken volgens de migratiegegevens van de laatste tien jaar vooral veel gezinnen met kinderen en oudere huishoudens (empty nesters) uit de stad Groningen. De kern Vries moest het de laatste tien jaar vooral hebben van gezinnen met kinderen uit Assen.

Figuur 2.11. Hittekaart woningmarkt 2017 geeft een beeld van de krapte op de woningmarkt in de regio en de bijzondere positie van de gemeente Tynaarlo als geliefde woongemeente tussen de overspannen woningmarkten van Groningen en Assen. (bron: DvhN, okt. 2018).

Naast het realiseren van nieuwe woningen om te voldoen aan de verwachte woningvraag, houden we ook rekening met nieuwbouw ter vervanging van te slopen woningen. Daarbij kan het gaan om particuliere initiatieven om een woning van matige kwaliteit te slopen en daarvoor een nieuwe woning terug te bouwen. Maar ook houden we rekening met meer grootschalige initiatieven vanuit woningbouwcorporaties. Op basis van ervaring uit het verleden en na gesprekken met stakeholders schatten we de jaarlijkse woningonttrekking gemiddeld op 20 woningen. Een deel van deze vervanging (ongeveer de helft) zal ter plaatse mogelijk zijn, maar voor een deel zal elders bouwcapaciteit beschikbaar moeten komen.

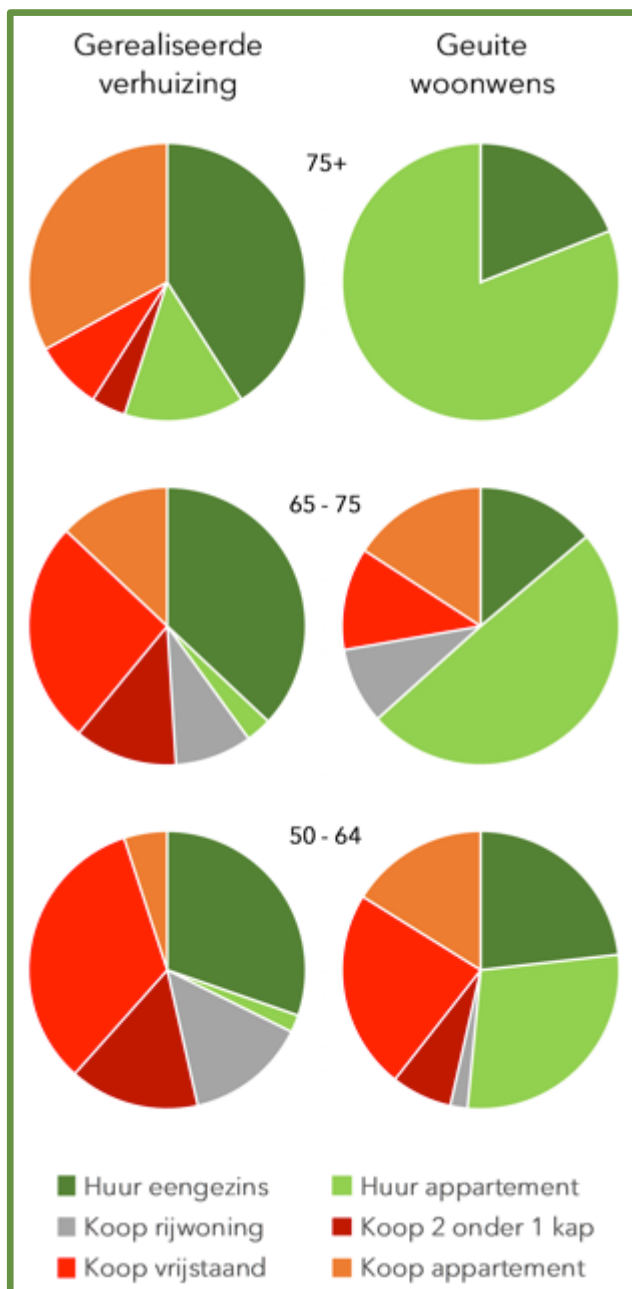
Dorpen	Gewenste woningbouwcapaciteit 2020 -2030		Beschikbare plancapaciteit in bestaande plannen (excl. Ter Borch)
	Middel (725)	Max (1115)	
Eelde-Paterswolde	350	465	230
Vries	100	150	300
Zuidlaren	250	450	380
Kleine kernen	25	50	40
Totaal	725	1115	950

Figuur 2.12. Overzicht gewenste bouwcapaciteit versus de plancapaciteit in beschikbare plannen, 2020-2030, exclusief Ter Borch.

Voor de periode 2020 – 2030 komt daarmee de behoefte aan nieuwbouw op bouwlocaties op resp. 725 of 1115 woningen. Figuur 2.12 geeft inzicht in de gewenste bouwcapaciteit per dorp. Voor de periode 2030 – 2040 gaan we er vooralsnog vanuit dat de woningvraag in kwantitatieve zin beperkt zal zijn, 50 – 200 woningen. Dat neemt niet weg dat er ook in die periode behoefte zal zijn aan nieuwbouw, vooral ter vervanging van woningen met een matige kwaliteit (woon-technisch of bouwkundig), zeker ook gezien de gewenste energie- en warmtetransitie.

2.4.2. Kwalitatieve woningvraag

Het onderzoek van Companen van 2018 (zie figuur 2.4) maakt duidelijk dat de huishoudengroei vooral plaatsvindt bij 1-2 persoonshuishoudens van 65 jaar of ouder. De oppervlakkige conclusie zou dan kunnen zijn dat er vooral voor die doelgroep zou moeten worden gebouwd. Echter de groep ouderen is niet erg verhuis geneigd. Ondanks dat uit onderzoek blijkt dat men de wens heeft te willen verhuizen naar een levensloopbestendige woning (appartement of bungalow), kiest het overgrote deel van deze doelgroep er voor te blijven wonen in de voor hen vertrouwde woonomgeving, in de vaak te grote en niet aangepaste woning. Sociale binding met de omgeving wordt als belangrijker gezien dan het beschikken over een passende woning. Overigens speelt mee dat het aanbod aan passende woningen voor ouderen onvoldoende is om die groep te bewegen om te verhuizen. Figuur 2.13 brengt de discrepantie tussen woonwensen en daadwerkelijk verhuisgedrag in beeld. Desondanks is het de moeite waard om te onderzoeken hoe ouderen toch te verleiden zijn om te verhuizen naar een meer passende woning, daarmee wordt voorkomen dat ouderen in een isolement komen op hogere leeftijd. Bovendien kunnen door het realiseren van doorstroming grotere woningen beschikbaar komen voor jonge gezinnen. Uit gesprekken met kenners van de plaatselijke woningmarkt blijkt dat ouderen bijzonder kritisch zijn bij hun woningkeuze. Velen wensen een levensloopbestendige en grondgebonden woning, een bungalow. Anderen geven juist de voorkeur aan een ruim appartement. Zowel koop als duurdere huur zijn in beeld bij deze groep. Wonen boven voorzieningen en liefst met enige vorm van sociale binding (knarrenhof).

Recent is door Companen (2020) aanvullend onderzoek gedaan naar de behoefte aan sociale woningbouw. Uit dit onderzoek komt naar voren dat de behoefte aan extra huurwoningen voor de komende 10 jaar kan variëren van +10 tot +160 woningen. De vraag naar sociale huurwoningen kent veel onzekerheden: economische groei, omvang (arbeids-)migratie en uitstroom beschermd wonen en maatschappelijke opvang.

Recent is door Companen (2020) aanvullend onderzoek gedaan naar de behoefte aan sociale woningbouw. Uit dit onderzoek komt naar voren dat de behoefte aan extra huurwoningen voor de komende 10 jaar kan variëren van +10 tot +160 woningen. De vraag naar sociale huurwoningen kent veel onzekerheden: economische groei, omvang (arbeids-)migratie en uitstroom beschermd wonen en maatschappelijke opvang.

Figuur 2.13. Vergelijking tussen gerealiseerde verhuizingen 2006-2015 (figuur links) en geuite woonwensen per doelgroep (figuur rechts). Duidelijk wordt dat er veel vraag is naar huurappartementen bij 50+, maar dat het niet lukt om die woonwensen te realiseren.

Bron: CBS (2018) en WoON-onderzoek BiZa 2015, bewerkt door HKB Stedenbouwkundigen.

Op basis van de door Companen (2018 en 2020) uitgevoerde onderzoeken komen we tot het volgende gewenste nieuwbouwprogramma voor de periode 2020 – 2030. Daarnaast zetten we een alternatief verdelingsmodel dat meer accent legt bij de bouw van woningen voor ouderen. Bij dit laatste model kan een verhuisstroom op gang komen waardoor grote bestaande woningen beschikbaar komen voor gezinnen met kinderen.

woningtypologie	a. Typologie met accent op ouderen huisvesting	b. Woningvraag volgens onderzoek Companen
huur eengezins sociaal	5%	5%
huur eengezins overige huur	5%	7%
huurappartement sociaal	15%	5%
huurappartement overige huur	15%	5%
koop rijwoning	10%	7%
koop 2-onder-1 kap	10%	28%
koop vrijstaand	20%	33%
koopappartement	20%	10%

Figuur 2.14. Kwalitatieve woningvraag gemeente Tynaarlo, 2020 – 2030, met twee opties: accent op ouderen huisvesting of accent op koopwoningen voor gezinnen.

Het onderzoek van Companen wijst dus uit dat er vooral vraag is naar ruime koopwoningen, vrijstaand of 2-onder-1 kap. Daarnaast is er ook veel vraag naar huurwoningen in de vrije sector en naar koopappartementen. De behoefte aan extra sociale huurwoningen is onzeker en kan variëren van 10 tot 160, vooralsnog gaan we uit van ca. 10% van de totale woningvraag.

2.4.3. Behoeftte aan wonen met zorg

Als gevolg van het ingezette Rijksbeleid en maatschappelijke trends (vitale worden van ouderen, meer technologische mogelijkheden) blijven mensen met een zorgvraag steeds langer zelfstandig wonen. Hoewel de toekomstige opgave niet exact valt te bepalen (dit is immers afhankelijk van hoe sterk sommige demografische en maatschappelijke trends zich gaan manifesteren), is de trend wel in grote lijnen in kaart te brengen. Op basis van haar onderzoek uit 2018 komt Companen tot de volgende conclusies:

Uitbreiding verpleeghuiscapaciteit voor ouderen: +50 plaatsen 2018-2028

Als gevolg van de vergrijzing neemt de vraag naar zwaardere zorg de komende jaren toe. Dit maakt dat de vraag naar verpleeghuiscapaciteit in de komende tien jaar met ongeveer 50 plaatsen toeneemt, van 215 nu naar 265. Deze woonvorm kan zowel grootschalig in de hoofdkernen worden aangeboden (vanwege schaalvoordeel van clustering zorgvoorzieningen), maar ook als kleinschalige woonvorm in de kleine kernen (bijvoorbeeld als zorgboerderij).

Uitbreiding verzorgd wonen voor ouderen: +100 woningen 2018-2028

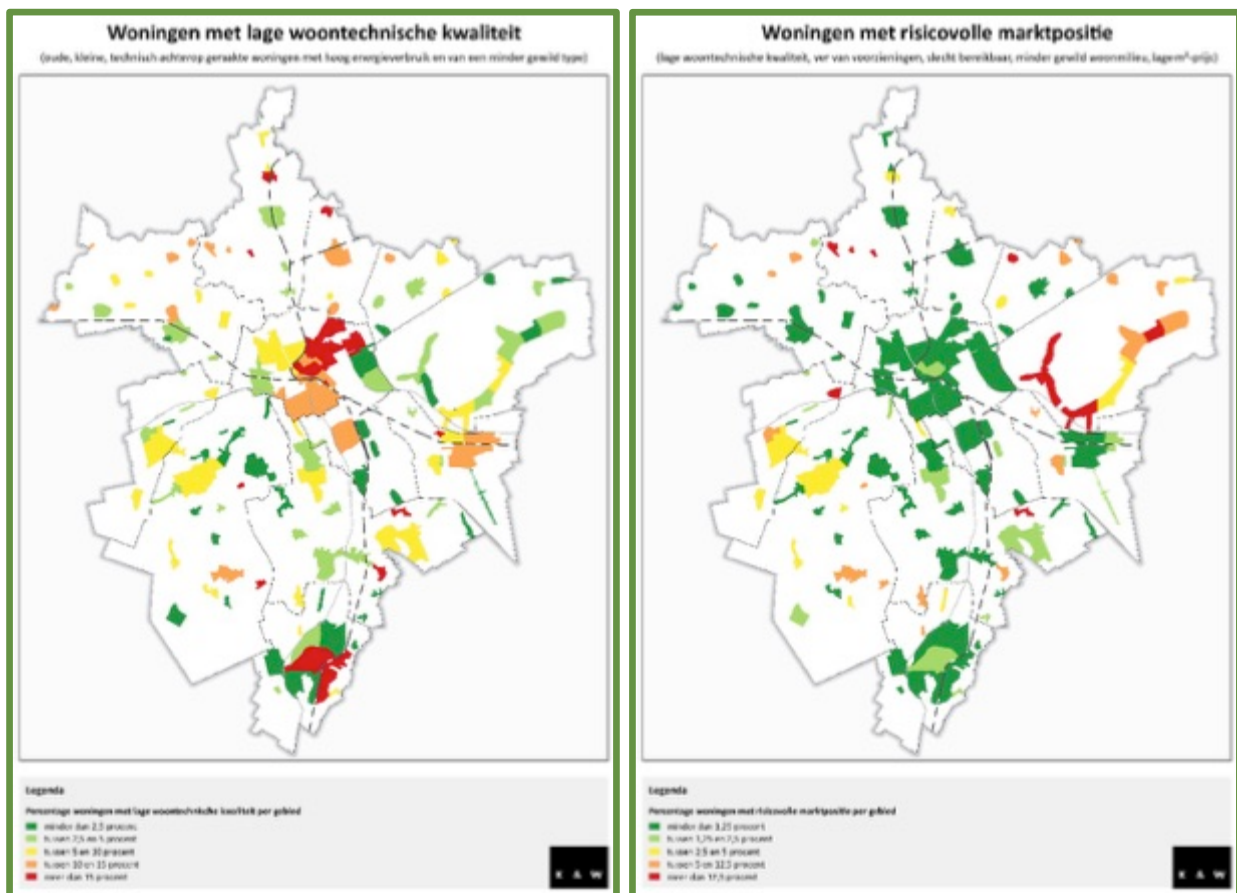
Dit woningaanbod is met name bedoeld voor ouderen die een te lichte zorgvraag hebben voor intramuraal wonen, maar te veel zorg nodig hebben voor een reguliere zelfstandige woning. Het huidige woningaanbod ligt op 140, de verwachting is dat de komende tien jaar minimaal 100 woningen extra nodig zijn. De vraag richt zich zowel op koop- als huurwoningen, doorgaans een appartement van 70 tot 80 m². De behoefte richt zich met name op de grotere kernen, waar voorzieningen en zorgsteunpunten in de directe nabijheid liggen. Tijdens de gesprekken met inwoners uit de kleine kernen is meermaals aangegeven dat er ook behoefte is in de kleine kernen aan het langer kunnen blijven wonen in het eigen dorp. Een veel genoemde optie is het splitsen van een grote woning, boerderij of bedrijfspand.

Psychiatrische problematiek: toename beschermd wonen en zelfstandig wonen

Vanaf 2020 zijn gemeenten verantwoordelijk voor het beschermd wonen voor mensen met een psychiatrische aandoening. De verwachting is dat de behoefte voor de gemeente Tynaarlo op ongeveer 5 tot 10 plaatsen extra voor de komende tien jaar zal liggen. Het ligt voor de hand om deze intramurale voorzieningen met name op de bestaande locaties (o.a. Dennenoord) te creëren. Hier zijn immers de faciliteiten voorhanden.

2.4.4. Kwaliteit bestaande woningvoorraad

Binnen de totale woningvoorraad van de gemeente van 14.400 woningen per 1-1-2020 zien we een grote verscheidenheid aan woningtypologie en woningkwaliteit. Onderzoek van de RGA (2018) wijst uit dat de 8% van de woningvoorraad van Tynaarlo woontechnisch van slechte kwaliteit is, dit blijken vooral huurwoningen van de corporaties te zijn: ca. 22% van de sociale huurvoorraad wordt als kwetsbaar bestempeld.

Figuur 2.15. Beoordeling kwaliteit bestaande woningvoorraad en woningen met risicovolle marktpositie, Regio Groningen-Assen. Het linker kaartje geeft aan dat er in Eelde-Paterswolde en Zuidlaren veel matige woningen staan (geel). Het rechter plaatje geeft aan dat de marktpositie van de woningen in Tynaarlo sterk is (overwegend groen). Bron: Woningmarktonderzoek RGA, KAW 2018.

Uit figuur 2.15 blijkt de sterke marktpositie van de gemeente Tynaarlo: de woningvoorraad is zeer gewild en de verkoopprijzen liggen bijzonder hoog. Toch ligt er een stevige opgave om de bestaande woningvoorraad toekomstbestendig te maken. Allereerst moeten we constateren dat de bestaande

voorraad te weinig levensloopbestendige woningen telt in verhouding tot de sterk vergrijzende bevolking. Voor de sociale huurvoorraad geldt dat 75% voor 1990 is gebouwd, 55% van de totale voorraad heeft een energielabel C tot G. Met de corporaties zijn prestatieafspraken gemaakt over de verbetering van de bestaande voorraad. De meest kwetsbare woningen vinden we met name in Eelde-Paterswolde en Zuidlaren.

Uit onderzoek van Companen (2020) blijkt dat de voorraad aan sociale huur onvoldoende is afgestemd op de vraag. De groep huurders bestaat voor 55% uit 1 persoonshuishoudens, voor 30% uit 2 persoons-huishoudens en 15% betreft gezinnen met kinderen; terwijl 60% van de woningvoorraad bestaat uit gezinswoningen. De helft van de huurders is ouder dan 65 jaar, terwijl slechts 34% van de woningvoorraad levensloopbestendig is. Door nieuwbouw en door aanpassing van de bestaande voorraad zal het aantal levensloopbestendige woningen moeten worden uitgebreid om te voldoen aan de vraag.

2.4.5. Warmtetransitie woningvoorraad

Investeren in de kwaliteit van de bestaande woningvoorraad gaat hand in hand met de gewenste energie- en warmtetransitie. In 2050 moet heel Nederland van het aardgas af zijn. Woningen en gebouwen zullen met duurzame warmte verwarmd worden en er zal schone elektriciteit gebruikt of zelfs opgewekt worden. Voor de verwarming van woningen en andere gebouwen is op dit moment 1218 TJ per jaar nodig, in de vorm van aardgas (91%) en biomassa (9%). Daarnaast wordt voor 447 TJ aan elektriciteit gebruikt. Dit totale energiegebruik kan deels worden teruggebracht, door het treffen van de volgende maatregelen:

- Isolatie van de bestaande woningvoorraad.
- Sloop van woningen die niet op een rendabele manier kunnen worden geïsoleerd.
- Nieuwbouw volledig CO₂ neutraal, geen aansluiting op aardgas.
- Aangepaste verwarming:
 - aangesloten blijven op een gasnet (met een duurzaam gas),
 - aangesloten worden op een warmtenet,
 - verwarmen met behulp van elektriciteit.

Aan het isoleren van woningen en overige gebouwen zal via het *Programma Duurzaamheid*, de op te stellen Transitievisie Warmte en zogenoemde Wijkuitvoeringsplannen vorm worden gegeven, mede door ondersteuning van de overheid met subsidies, financiering en advisering. Het sloop- en herbouwprogramma betreft met name woningen van de corporaties, maar ook particulieren maken steeds vaker gebruik van deze optie. De nieuwbouwnormen worden door het rijk verder aangescherpt en nieuwe woongebieden krijgen geen aansluiting meer op het aardgasnet.

In de *Transitievisie Warmte* wordt per wijk van de gemeente het tijdspad aangegeven van isoleren en aardgasvrij maken van de gebouwde omgeving. Door het ministerie zijn de volgende vijf strategieën voor het duurzaam verwarmen van woningen uitgewerkt:

- Individuele elektrische warmtepomp.
- Warmtenet met midden- en hoge temperatuurbron.
- Warmtenet met lage temperatuurbron.
- Hernieuwbaar gas met hybride warmtepomp.
- Hernieuwbaar gas met hr-ketel.

Voor de woningen in de gemeente Tynaarlo lijkt de optie voor de aanleg van een grootschalig warmtenet met een midden- of hoge temperatuurbron niet aan de orde. Doordat de woonbebouwing in de gemeente onvoldoende dichtheid kent, is een omvangrijk leidingnet nodig en de aanleg hiervan zal niet rendabel zijn. De overige strategieën lijken voor de gemeente wel mogelijk.

Het ligt voor de hand alleen de nieuwbouwprojecten en de goed geïsoleerde of goed te isoleren woningen van het aardgas af te halen en volledig elektrisch te verwarmen. Voor niet goed te isoleren

woningen zal een hybride oplossing interessant zijn. Dit betekent een individuele elektrische warmtepomp die op koude dagen wordt aangevuld met een CV ketel gestookt met groengas of waterstof. Een ander scenario is dat woningen worden verwarmd door middel van een kleinschalig warmtenet bijvoorbeeld WKO (warmteopslag in de grond) of TEO (warmte uit oppervlaktewater). Natuurlijk kan elke individuele woningeigenaar een eigen afweging maken, maar de gemeente zal na de *Transitievisie Warmte* in zgn. wijkuitvoeringsplannen de definitieve alternatieve energie infrastructuur van een wijk of buurt beschrijven en de einddatum aangeven wanneer deze van het aardgas afgaat.

Voor de oudere woningvoorraad zijn mogelijk fundamentele maatregelen nodig om de gewenste energie- en warmtetransitie te realiseren. Voor veel sociale huurwoningen gebouwd tussen 1950 en 1970 lijkt het verduurzamen niet mogelijk binnen de bestaande exploitatie. In die gevallen is sloop en nieuwbouw een mogelijke optie.

Opgave omgevingsvisie:

- Ruimte bieden die nodig is om het gewenste woningbouwprogramma tot 2040 te realiseren, zowel kwantitatief als kwalitatief.
- Het voorzien in de ruimte die nodig is voor diverse vormen van wonen met zorg.
- Ruimtelijk beleid ontwikkelen voor de aanpak van de woon/bouwtechnisch matige woningen, met hoge energielasten.

2.5. Economie en voorzieningen

2.5.1. Schets economische structuur gemeente Tynaarlo.

De gemeente Tynaarlo is een economisch veelzijdige en dynamische gemeente. Het combineert een rijke variatie aan natuur en landschappen met een goed voorzieningenniveau op terreinen als wonen, onderwijs, werken en ontspannen (recreëren). Dat vormt een uitstekende basis voor een sterke economie.

Tynaarlo maakte tussen 2000 en 2019 een sterkere werkgelegenheidsgroei door dan Nederland als geheel. Landelijk groeide het aantal banen met 9%, terwijl de groei in Tynaarlo maar liefst 24% bedroeg. Het totaal aantal banen lag in 2019 op 11.937 (banen van meer dan 12 uur). De groei van de werkgelegenheid vond met name plaats in de zorg (bijna 1000 banen erbij), de detailhandel en de dienstverlening (advies & onderzoek). In de landbouw en de logistiek daalde het aantal banen.

Tegelijkertijd groeide het aantal vestigingen in dezelfde periode met 55% (in 2019 2920 vestigingen), dit is met name veroorzaakt door een explosieve groei van het aantal ZZP'ers. De stijging van het aantal ZZP'ers hangt samen met de sterk opkomende dienstverlenende sector, bijvoorbeeld in de ICT en de advies- en onderzoeksector.

Figuur 2.16 geeft inzicht in de opbouw van de werkgelegenheid in de gemeente Tynaarlo (2015-2019). Opvallend is het grote aantal banen in de zorgsector, 3448 banen in 2019, ca. 30% van de totale werkgelegenheid in de gemeente. Ook het aantal banen in de groot- en detailhandel is fors (ca. 2000), gevolgd door de horeca (1160 banen) en advisering en onderzoek (1085 banen).

Omschrijving sector	2015	2015	2019	2019
	vestigingen	totaal banen	vestigingen	totaal banen
Industrie	75	234	73	216
Winning water, delfstoffen; afval-/afvalwaterbeheer en sanering	6	26	7	32
Bouwnijverheid	211	503	228	627
Groot- en detailhandel	433	2.031	451	2.095
Vervoer en opslag	44	256	44	256
Horeca	112	790	117	1.161
Informatie en communicatie	125	336	139	437
Financiële instellingen	35	129	37	122
Verhuur van en handel in onroerend goed	42	135	46	159
Advisering, onderzoek en zakelijke dienstverlening	600	1.130	688	1.085
Verhuur van roerende goederen	108	714	145	577
Overheid	5	302	5	366
Onderwijs	141	591	195	748
Gezondheids- en welzijnszorg	342	3.252	415	3.448
Cultuur, sport en recreatie	139	255	154	322
Overige dienstverlening	170	283	176	286
Totaal	2.588	10.967	2.920	11.937

Figuur 2.16. Ontwikkeling van het aantal vestigingen en banen per sector 2015 - 2019. Bron: provincie Drenthe

Voor het beleidsterrein economie gelden de volgende speerpunten van gemeentelijk beleid:

- aanbieden ruimte voor lokaal opererende bedrijven;
- aanbieden bedrijvenlocatie van bovenregionale betekenis (Businesspark Ter Borch);
- (her-)inrichting bestaande en nieuwe bedrijvenlocaties inspelend op de economische trends: flexibel, informeel, duurzaam, ruimte voor ZZP-ers, perfecte digitale ontsluiting;
- ruimtelijk voorwaarden scheppen voor toekomstbestendige, multifunctionele voorzieningen centra in Eelde, Paterswolde, Vries en Zuidlaren;
- ruimte bieden aan de kansen die er liggen op het versterken van de groeiende vrijetijdseconomie;
- ruimtelijke voorwaarden creëren voor een duurzame economie (circulaire economie, energie en warmte transitie);
- de agrarische sector begeleiden in het proces om te komen tot een toekomstbestendige landbouwsector (richting kringloop landbouw).

2.5.2. Ontwikkelingen binnen de regionale en lokale economie

Voor de economie van de gemeente Tynaarlo zijn de volgende trends en ontwikkelingen van belang:

1. Netwerkeconomie:

De ruimtebehoefte van bedrijven verandert onder invloed van de veranderende economie. De economie bevindt zich in een fase van transitie, naar de *'next economy'*. Eén van de meest in het oog springende veranderingen is een andere ruimtelijke verdeling van het werken: de werkgelegenheid verschuift langzamerhand van formele bedrijventerreinen en kantoorlocaties, naar informele werklocaties. Aan deze verschuiving liggen verschillende ruimtelijk-economische trends en ontwikkelingen ten grondslag:

- Een steeds groter deel van de werkgelegenheid bestaat uit ZZP'ers en kleine bedrijven. Deze zijn vaker geneigd zich op informele locaties te vestigen dan grotere bedrijven.
- In de moderne kenniseconomie neemt de behoefte aan ontmoeting en interactie toe, net als aan flexibiliteit in bedrijfsvoering en - huisvesting. Flexibele locaties gericht op interactie, zoals bedrijfsverzamelconcepten, koffiezaken en werkplekken aan huis, groeien hierdoor in populariteit.
- De ruimtebehoefte van bedrijven op goed (OV-)bereikbare locaties op aansprekende plekken neemt toe.

2. Demografische transitie

De gemeente Tynaarlo heeft te maken met ontgroening (minder jongeren) en vergrijzing (meer ouderen). Deze demografische transitie heeft effect op de plaatselijke economie. Minder jongeren

betekent dat het draagvlak onder voorzieningen voor jongeren verminderd. De vergrijzing van de samenleving heeft eveneens de nodige gevolgen voor de lokale economie:

- veranderingen in de vrijetijdsbesteding en het gebruik van daaraan gekoppelde commerciële voorzieningen (wandelen, fietsen, sporten, culturele activiteiten);
- veranderingen in het koopgedrag (meer voeding- en gezondheidsartikelen en minder kleding);
- een sterke toename van de zorgvraag bij hogere ouderdom: verpleeghuiszorg, thuiszorg, medische zorg, fysiotherapie etc.

3. Duurzaamheid en transitie circulaire economie

De transitie naar een circulaire economie en duurzame energieopwekking heeft tal van ruimtelijk-economische consequenties, die ook de kwalitatieve ruimtebehoefte van bedrijven beïnvloedt.

- Meer aandacht voor industriële ecologie: de interactie tussen bedrijven op het vlak van grondstoffen, materialen en energie. Dit vraagt om nieuwe logistieke systemen en netwerken en ruimte voor opslag van grondstoffen en retourstromen, die werklocaties kunnen bieden.

- Werklocaties hebben potentie als locaties voor decentrale energieopwekking bijvoorbeeld in de vorm van zonnepanelen op panden, zonneweiden op braakliggende terreinen of door restwarmte van bedrijven te benutten in nabijgelegen woonwijken.

4. Automatisering en digitalisering

Internetverkeer blijft exponentieel groeien en toepassingen zijn steeds meer met elkaar verbonden. Hoogwaardige digitale ontsluiting wordt voor meer bedrijven een prioritaire vestigingsvoorwaarde. Dat vraagt (werklocatie)beleid gericht op investeringen in de digitale infrastructuur van werklocaties, zoals glasvezel en bereikbaarheid van mobiele netwerken (5G).

5. Internet winkelen en goederendistributie

Internet winkelen en de schaalvergroting in de detailhandel zorgen er voor dat vooral winkels in niet-dagelijkse goederen het veelal moeilijk hebben. Winkels in mode, kleding, schoenen, boeken, sportartikelen, woninginrichting etc. dreigen daardoor steeds meer te verdwijnen uit de centra van de kernen in de gemeente. Wat dan op termijn overblijft zijn met name de winkels in dagelijkse goederen (voedingsmiddelen, drogisterij artikelen e.d.).

Internet winkelen leidt tot een toename van de distributie van pakketpost, wat leidt tot een toename van het aantal bestelbusjes in de woonwijken. Door het ontwikkelen van een centraal afleverpunt per dorp kunnen onnodige verkeersbewegingen worden voorkomen.

6. Groei vrijetijdseconomie

Vooraf door de sterke toename van het aantal actieve, bemiddelde gepensioneerden zien we een sterke groei van de vrijetijdseconomie. Voor de gemeente Tynaarlo is dat een belangrijk gegeven. We zien een sterke groei van het aantal dagrecreanten (wandelen, fietsen), maar ook van de verblijfsrecreatie. De verwachting is dat deze groei zich doorzet. De uitdaging voor de vrijetijdsector in Tynaarlo en de regio is om onderscheidend genoeg te zijn door het bieden van een goed aanbod.

7. Landbouw in transitie

De landbouw neemt binnen het grondgebied van de gemeente Tynaarlo een belangrijke plaats in. Ca. 74 % van het grondgebied is landbouwgrond. Schaalvergroting en intensivering van de landbouw vormen tot nu toe de ontwikkelingsrichting. De komende tijd zal dat veranderen en verwachten we dat door de impact van de landbouw op de kwaliteit van natuur en landschap een omslag zal plaatsvinden naar meer natuur inclusieve landbouw.

2.5.3. Economische ontwikkeling Tynaarlo binnen de Regio Groningen-Assen

De gemeente kent in ruimtelijke en functionele zin een strategische ligging binnen de RGA en draagt zodoende bij aan de spilfunctie die de RGA vervult binnen de noordelijke economie. Deze strategische ligging van de gemeente zorgt er voor dat verschillende bedrijventerreinen op gemeentelijk grondgebied een functie hebben voor bedrijven met een (boven)regionaal karakter. Het ligt dan ook voor de hand dat er afstemming plaatsvindt op regionaal niveau over de ontwikkeling van deze terreinen. Dat geldt met name voor:

- Groningen Airport Eelde (GAE) met ruimte voor de ontwikkeling van luchthaven gebonden bedrijvigheid,
- Flora Holland bij Eelde met naast de bloemenvelding ruimte voor ontwikkelingen op het gebied van goederendistributie: overpakken van grootschalig vervoer naast kleinschalige stadsdistributie en pakketpost.
- Businesspark Ter Borch aan de A7, met ruimte voor ontwikkeling van hoogwaardige bedrijven op het gebied van leisure en dienstverlening.

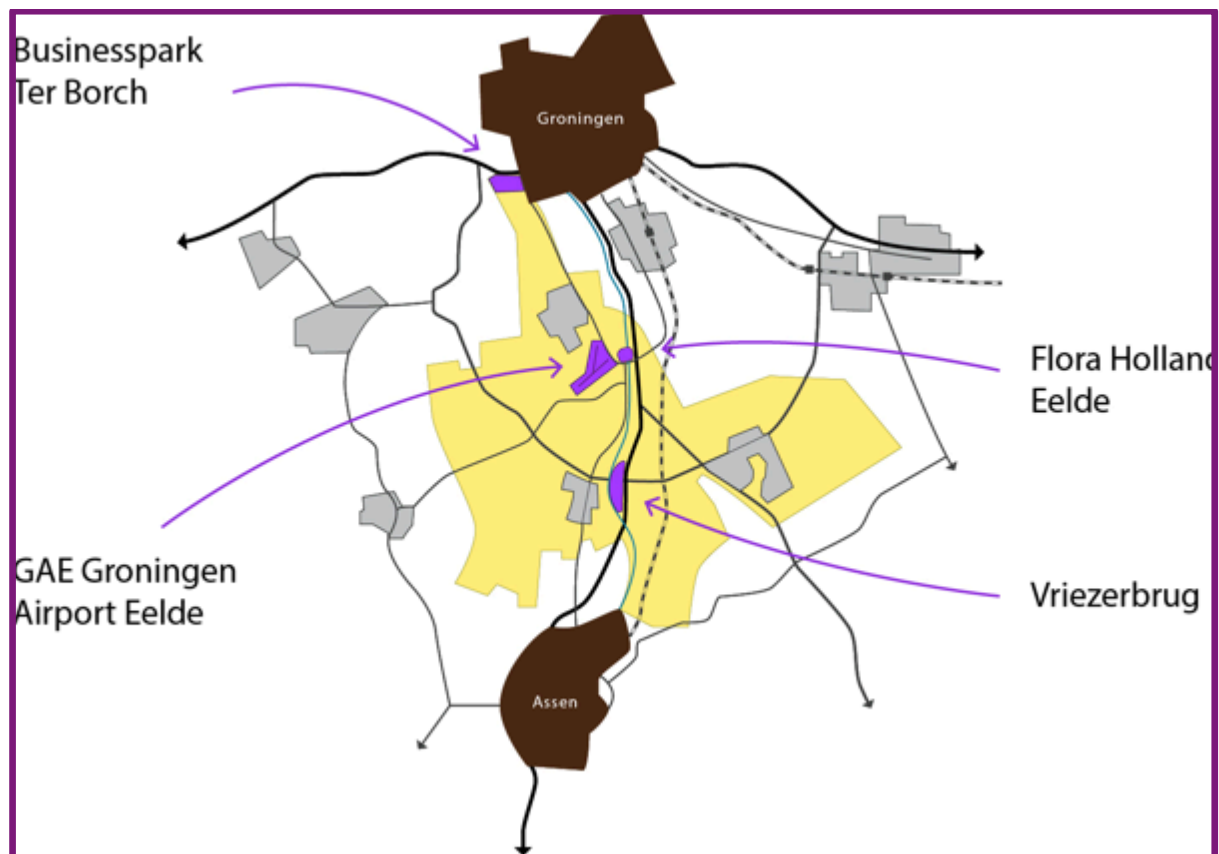
Daarnaast kent de gemeente ook een aantal bedrijventerreinen die meer gericht zijn op lokale bedrijvigheid: Vriezerbrug (Tynaarlo), Bolwerk (Zuidlaren), Bedrijventerrein De Punt, Barenburg (Yde), Bedrijventerrein De Groeve en Industrieweg Paterswolde. Deze terreinen hebben vrijwel geen ruimte

voor nieuwe bedrijfsvestigingen. Daarom is onderzocht of het gewenst is voor de komende 20 jaar een nieuw bedrijventerrein te ontwikkelen. Een zoektocht binnen de gemeente naar de mogelijkheden voor het ontwikkelen van een centraal gelegen en goed te ontsluiten bedrijventerrein leidde tot de conclusie dat er slechts één optie voorhanden is, namelijk Vriezerbrug-Zuid.

Tegen het ontwikkelen van een nieuw bedrijventerrein zijn ook argumenten in te brengen:

- Er is buiten het grondgebied van de gemeente voldoende ruimte beschikbaar voor nieuwe bedrijfsvestiging.
- Het niet realiseren van een nieuw bedrijventerrein kan er voor zorgen dat meer wordt geïnvesteerd in de bestaande terreinen en dat voorkomt achteruitgang van deze terreinen.

In de *Discussienota* is dit gespreksthema nader uitgewerkt.

Figuur 2.17. Locatie bedrijventerreinen binnen de gemeente Tynaarlo.
Bewerking HKB Stedenbouwkundigen

Opgaven omgevingsvisie:

- Ruimte bieden voor bedrijfsontwikkeling, goede afstemming vraag en aanbod.
- Ruimtelijke voorwaarden bieden voor kwaliteitsverbetering bestaande bedrijvenlocaties.
- Ruimtelijk voorwaarden creëren voor toekomstbestendige, multifunctionele voorzieningen centra in Eelde, Paterswolde, Vries en Zuidlaren.
- Ruimtelijke voorwaarden creëren voor het versterken van de groeiende vrijetijdseconomie.
- Ruimtelijke voorwaarden creëren voor een toekomstbestendige landbouwsector (richting kringloop landbouw).

2.6. Mobiliteit

2.6.1. Tynaarlo: een mobiele gemeente

De ligging van Tynaarlo als woongemeente, midden tussen de steden Groningen en Assen, met hun werkgelegenheid en voorzieningen, zorgt er voor dat de inwoners intensieve verkeersdeelnemers zijn. Een mobiele gemeenschap voor wie de bereikbaarheid een belangrijk thema vormt. Dat geldt voor de bereikbaarheid vanuit de gemeente naar Groningen en Assen, maar ook voor de bereikbaarheid van bestemmingen in de gemeente zelf, zoals winkelvevoorzieningen. Van het totale gemeentelijke verkeer is 40% gericht op de stad Groningen, 20% op Assen, 30% op een bestemming binnen de gemeente en 10% gaat naar een andere bestemming.

Voor de inwoners van Tynaarlo is vooral de bereikbaarheid van de stad Groningen van groot belang, en juist daar doen zich de grootste knelpunten voor. Dat vormt voor de omgevingsvisie een belangrijk thema: hoe kunnen we er samen met de Regio Groningen-Assen voor zorgen dat de inwoners van de gemeente Tynaarlo vlot en comfortabel op hun bestemming in Groningen of Assen kunnen komen. Maar daarnaast zal in de omgevingsvisie ook de nodige aandacht uitgaan naar thema's die meer binnen het gemeentelijk grondgebied spelen, zoals: verkeersveiligheid (zowel op doorgaande wegen als in verblijfsgebieden), kwetsbare verkeersdeelnemers (fietsers, ouderen en kinderen, mindervaliden), recreatieve fiets- en wandelroutes, bereikbaarheid kleine kernen per openbaar vervoer, logistiek pakketpost.

In het GVVP (Gemeentelijk Verkeer en Vervoer Plan) van 2007 is de volgende doelstelling geformuleerd: *Tynaarlo voert een integraal verkeer- en vervoerbeleid dat is gericht op het in stand houden of verbeteren van de (economische) bereikbaarheid, het vergroten van de verkeersveiligheid en het verbeteren van het (leef)milieu.*

Het GVVP 2007 is voorzien van een uitvoeringsprogramma (2007-2011), dit uitvoeringsprogramma is in 2013 geëvalueerd en geactualiseerd. Het GVVP vervalt als zelfstandige beleidsnota en gaat nu op in de omgevingsvisie, ook het uitvoeringsprogramma wordt aan de omgevingsvisie gekoppeld.

Allereerst bespreken we de algemene ontwikkelingen op het gebied van mobiliteit en vervolgens het regionale beleidskader op gebied van verkeer en vervoer.

2.6.2. Ontwikkelingen mobiliteit

Op basis van literatuur, statistische data en andere bronnen, schetsen we een beeld van de trends en ontwikkelingen op het gebied van mobiliteit. Deze ontwikkelingen zijn te verdelen over verschillende pijlers: *economische groei, duurzaamheid, technologische ontwikkelingen, demografische ontwikkeling en verstedelijking*. De ontwikkelingen in deze pijlers hebben invloed op de mobiliteit van de toekomst.

Economische groei

Ondanks de huidige dip in de economie zal naar verwachting de economische groei weer aantrekken na 2021. Economische groei en mobiliteit hangen nauw samen en versterken elkaar (Mobiliteitsalliantie, 2019). De mobiliteit, voor zowel het personen- als het goederenvervoer, zal naar verwachting blijven groeien, ondanks de coronacrisis. Wel zien we een verschuiving in mobiliteit, door thuiswerken is er minder spitsverkeer en zijn er minder OV reizigers.

Voor het personenvervoer in 2030 wordt een toename verwacht van 13 tot 20 procent ten opzichte van 2020 en voor goederenvervoer wordt een stijging verwacht van 4 tot 19 procent (Mobiliteitsalliantie, 2019). Internet winkelen en de daaraan gekoppelde sterke toename van de pakketpost zorgt eveneens voor een groeiende vervoersvraag.

Duurzaamheid

Het autoverkeer legt een groot beslag op de totale energiebehoefte en daarmee op de CO₂ uitstoot. Van het totale energiegebruik binnen de gemeente heeft 38% (1025 TJ) betrekking op de vraag naar benzine, LPG en diesel. Deze brandstoffen worden in de gemeente Tynaarlo uitsluitend voor verkeer en vervoer gebruikt en het overgrote deel van deze verbruikte vloeibare brandstoffen is fossiel.

Het Klimaatakkoord van het Rijk (2019) zet in op CO₂-reductie bij mobiliteit langs de volgende lijnen:

- landelijke (belasting-) maatregelen, zoals de inzet op elektrisch rijden als nieuwe standaard;
- gemeentelijke en regionale maatregelen gericht op beperken autogebruik en het stimuleren van het gebruik van openbaar vervoer, fiets/e-bike en deelauto's;
- gemeentelijke maatregelen gericht op het uitbreiden van het laadnetwerk voor elektrisch rijden en op het gebruik van elektrisch aangedreven voertuigen, te beginnen bij het eigen wagenpark en het openbaar vervoer.

Technologische ontwikkeling

De komst van elektrische auto's en fietsen hangt samen met technologische ontwikkelingen. Ten eerste is er de ontwikkeling van de compleet autonome, 'zelfrijdende' auto, waarmee al op verschillende plaatsen wordt geëxperimenteerd. De zelfrijdende auto zou een doorbraak kunnen betekenen. Doordat zelfrijdende auto's dichter op elkaar kunnen rijden en minder 'menselijke' fouten maken, zou het aantal files kunnen afnemen. Eerder dan de zelfrijdende auto kan worden gedacht aan zelfrijdende kleine busjes, die zouden de kleine kernen kunnen verbinden met de transferia langs de A28 en A7 of andere vervoer hubs, en daarmee een wezenlijke oplossing kunnen vormen voor bereikbaarheid van de kleine kernen.

Door de ontwikkelingen op het gebied van informatiesystemen en technologie, wordt mobiliteit steeds slimmer en meer toegespitst op de gebruikers. Ook op individueel niveau heeft dit gevolgen. Reizen kunnen meer op individueel niveau aangepast worden en passend gemaakt worden aan de behoefte van de gebruiker (smart-mobility). Met de komst van technologische ontwikkelingen is het ook denkbaar om openbaar vervoerssystemen flexibeler in te passen en aan te sluiten aan individuele vraag. Denk aan de opkomst van nieuwe mobiliteitsdiensten, die vaak een meer particulier karakter hebben. Zoals bijvoorbeeld de dienst Uber, waarmee particuliere automobilisten hun taxi-diensten aan kunnen bieden. Ook worden diensten zoals deelauto's, deelscooters/fietsen en hub taxi's vaker aangeboden door middel van een app.

Demografie

De demografische ontwikkeling heeft eveneens een belangrijke impact op de mobiliteit. De vergrijzing zorgt er voor dat minder mensen dagelijks met de auto aansluiten in de spitsfiles. De totale mobiliteit neemt echter niet af, maar spreidt zich meer over de dag. Daarnaast heeft de vergrijzing ook tot gevolg dat veel meer recreatief gebruik wordt gemaakt van de beschikbare infrastructuur (fietsen, wandelen).

2.6.3. Gemeentelijk en Regionaal beleidskader

Iedere Nederlandse gemeente heeft bij verkeer en vervoer twee taken:

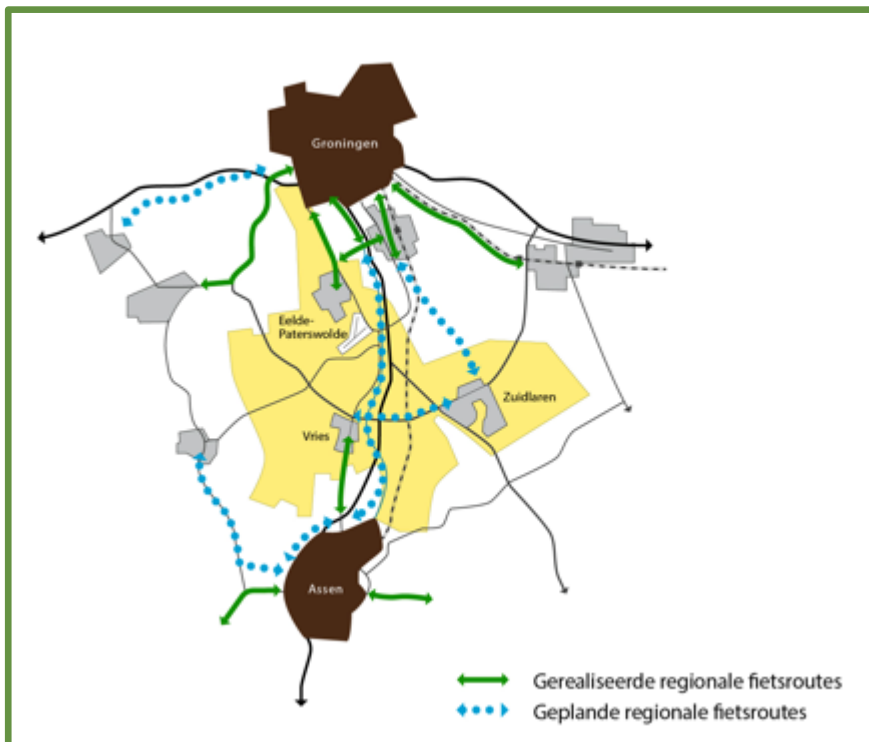
- zorg dragen voor de bereikbaarheid van en in de gemeente;
- terugdringen van de nadelige effecten van mobiliteit (CO₂-uitstoot, ruimtebeslag, verkeersveiligheid, geluidsoverlast, luchtvervuiling).

Concreet betekent dit dat de gemeente zich vooral richt op:

- de aanleg, het beheer en het onderhoud van de gemeentelijke wegen;
- de regulering van het verkeer (verkeersmaatregelen);
- de verkeersveiligheid in woongebieden, rond scholen, etc.;
- het parkeer- en locatiebeleid;
- stimuleren elektrificatie wagenpark;

- stimuleren gebruik openbaar vervoer;
- stimulering van het fietsgebruik.

Verkeer en vervoer houdt echter niet op bij gemeentegrenzen. De Rijksoverheid (ministerie van Infrastructuur & Milieu) is verantwoordelijk voor de rijkswegen en grote infrastructuurprojecten. De provincies beheren de provinciale wegen en ontvangen een brede doelmix van verkeer en vervoer (BDU), die bestemd is voor het lokale en regionale verkeers- en vervoerbeleid. Het openbaar vervoer is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van gemeenten (infra) en hun provincie. Specifiek voor onze regio geldt dat de Regio Groningen-Assen (RGA), als samenwerkingsverband van twee provincies en zeven gemeenten, in belangrijke mate de kaders stelt voor het gemeentelijk verkeer- en vervoerbeleid.

*Figuur 2.18.
Regionale hoofdroutes
voor de fiets.*

Bron: RGA.

De Regio Groningen-Assen leunt zwaar op de economische kerncentra Groningen en Assen en de bereikbaarheid van die centra vormt een voortdurende bron van aandacht. Het beleid van de RGA is erop gericht om de groeiende mobiliteit in goede banen te leiden. Daarbij gelden de volgende uitgangspunten:

- De bereikbaarheid per auto van met name de stad Groningen loopt tegen haar grenzen. De toevoerwegen (met name de A28 en de A7) lopen vast. Niet alleen in de spits, maar ook steeds meer buiten de spits. De aanpassing van de zuidelijke ringweg zal enige verlichting geven, maar niet structureel. De RGA kiest er niet voor om de autobereikbaarheid te verbeteren door het aanpassen of verbreden van de toevoerwegen (A28 of A7), omdat de stad Groningen eenvoudigweg niet meer autoverkeer aankan. Om de stad toch in voldoende mate bereikbaar te houden wordt ingezet op het beperken van het autogebruik en het stimuleren van alternatieve vormen van vervoer.
- Stimuleren gebruik openbaar vervoer: snelle en directe buslijnen (Q-links) met hoge frequentie.
- Meer treinen op bestaand spoor en doorkoppelen van verbindingen op het hoofdstation in Groningen.
- Aanleg van transferia aan de rand van de stad en vervoerhubs in de regio: (fiets-/auto-) parkeren en met de bus naar de stad.

- Aanleg snelle fietsroutes om inwoners vanuit de regio te stimuleren de fiets te nemen, inspeland op het groeiend gebruik van e-bikes.
- Optimaliseren ketenmobiliteit, vervoer hubs, smart technologie ter ondersteuning van vervoerketens, faciliteren fiets als onderdeel vervoerketen.
- Vervoermanagement: samen met bedrijven zoeken naar alternatieve vormen van vervoer.

Deze beleidsuitgangspunten zijn voor de gemeente Tynaarlo van groot belang. Concreet betekent het voor de gemeente:

- De aanleg van vervoershubs: parkeren (fiets/auto) en met de bus naar Groningen of Assen.
- Aanpassen van buslijnen, sneller en frequenter vervoer naar de stad Groningen.
- Snelle fietsroutes, zoals de route langs het Noord-Willemskanaal tussen Assen en Groningen.

De provincie Drenthe en de regionaal kent grote waarde toe aan innovatie op het gebied van mobiliteit, waarbij specifieke aandacht wordt besteed aan de fiets. Op dit moment wordt in het project 'Fietssnelweg Assen - Groningen' in brede zin gezocht naar creatieve en innovatieve ideeën ten aanzien van het fietsen op deze route. Hierbij kan het gaan om energie, materialen, vormgeving, route, et cetera. De fietssnelweg maakt onderdeel uit van een regionaal netwerk van fietsroutes, zie figuur 2.18.

Ontwikkelingen openbaar vervoernetwerk

Het OV-bureau Groningen-Drenthe heeft een nota opgesteld waarin het strategische uitgangspunten heeft beschreven ten behoeve van de aanbesteding van het busvervoer in Groningen en Drenthe. Bij de totstandkoming van de huidige dienstregeling heeft het OV-bureau onderstaande ontwikkelrichting als leidraad genomen:

- Bieden van een hoogwaardig net met snelle en hoogfrequente lijnen op de vervoersbundels met de grootste vraag naar vervoer en waar vervoersgroei gerealiseerd kan worden. Deze lijnen kennen veelal een hoge kostendekkingsgraad van ruim boven de 50 procent.
- Bieden van een basisnet op verbindingen waar een regelmatige busdienst over de gehele dag gewenst is gezien de reizigers aantallen. De kostendekkingsgraad van deze lijnen is gemiddeld 50 procent.
- Een aanvullend net met vervoer voor specifieke doelgroepen die slechts op een beperkt aantal momenten reizen.
- Voor verbindingen waar wel vraag is, maar deze vraag onvoldoende collectief is om een voldoende effectief vervoerssystemen te kunnen bieden, faciliteren van partijen om te komen tot een vervoerssysteem met vrijwilligers.

Voor de gemeente Tynaarlo zien we dat de A28 en N34 steeds meer als hoofdassen voor het openbaar vervoer gaan functioneren, parallelle routes verdwijnen. Vanuit de vervoershubs langs de A28 en N34 wordt de omliggende regio bediend via een feeder systeem met grotere of kleinere bussen of vormen van vraagafhankelijk vervoer of taxi's, een en ander afhankelijk van de vervoervraag.

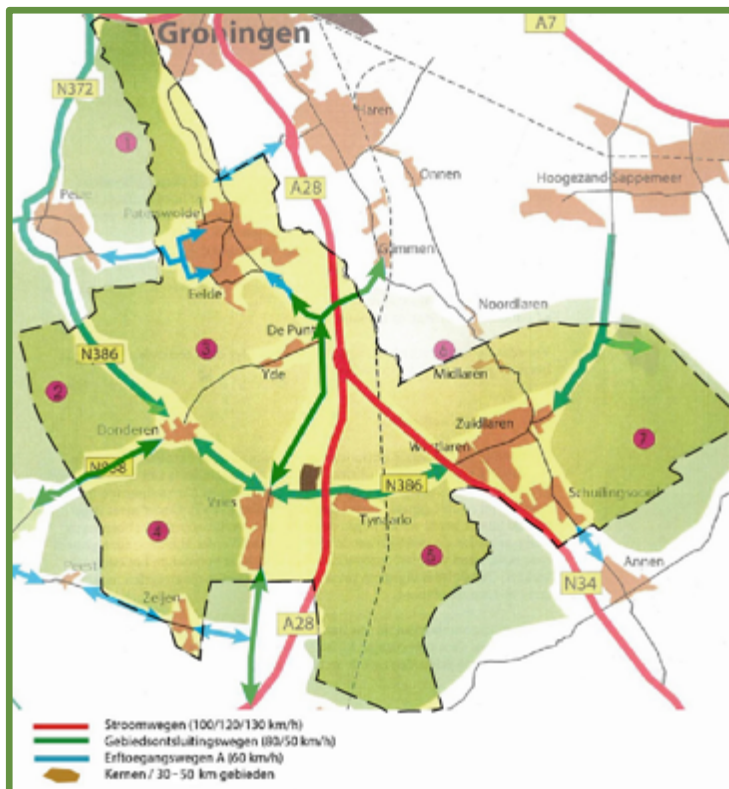
Verkeersbeleid gemeente

De gemeente wil met haar beleid uitvoering geven aan landelijk en provinciaal beleid, inspelen op de behoeften van haar inwoners en inspelen op ontwikkelingen op het gebied van wonen, werken en mobiliteit. Dit alles met als bovenliggend doel om de (economische) bereikbaarheid in stand te houden of verbeteren, de verkeersveiligheid te vergroten en het (leef)milieu te verbeteren. Specifiek gelden de volgende beleidsvoornemens:

Verkeersstructuur

Voor het verbeteren van de bestaande verkeersinfrastructuur gelden de volgende uitgangspunten:

- Mits het veilig kan en rekening houdend met de meest actuele ontwerprichtlijnen en het provinciale beleid, prioriteit (voorrang) geven aan achtereenvolgens: de voetganger, de fiets, het openbaar vervoer, de auto.
- De wegencategorisering aanpassen aan de provinciale wegencategorisering (wettelijke verplichting), en voor de eigen wegen aanpassen aan de functie die deze wegen daadwerkelijk vervullen.
- Streven naar een goed, veilig en aaneensluitend fietsnetwerk.
- Doorgaand verkeer door woongebieden zoveel mogelijk voorkomen.
- Verkeersmaatregelen ter sturing van het verkeer zoveel mogelijk fysiek regelen.
- Doorgaan met de monitoring van de ontwikkeling van het verkeer.

Figuur 2.19. Categorisering van wegen.

Verkeersveiligheid

Voor het verbeteren van de verkeersveiligheid gelden de volgende uitgangspunten:

- Aan de hand van het provinciale SPV (Strategisch Plan Verkeersveiligheid) potentiële risico's in beeld brengen en op basis daarvan maatregelen treffen.
- Een overzicht van gevaarlijke locaties op gemeentelijke wegen is opgesteld, de locaties zijn geanalyseerd en waar noodzakelijk aangepakt. Dit overzicht wordt periodiek aangepast.
- De gedragsbeïnvloeding projecten voortzetten, veel problemen in het verkeer hebben immers te maken met het gedrag van mensen;
- Bij de verdere uitvoering van de principes van Duurzaam Veilig zoveel mogelijk meeliften met herinrichtings- en onderhoudswerkzaamheden.

Opgaven omgevingsvisie:

- in kaart brengen van gewenste infrastructurele maatregelen (wegen, fietspaden, parkeervoorzieningen) op hoofdlijnen;
- ruimtelijke voorwaarden creëren voor een duurzame mobiliteit, bevorderen gebruik fiets en openbaar vervoer en elektrificatie autoverkeer;
- ruimtelijke voorwaarden creëren voor een optimale verkeersveiligheid.

2.7. Ruimtelijke ontwikkeling per kern

In dit hoofdstuk bekijken we voor de drie hoofdkernen wat de ruimtelijke gevolgen zijn van de in de voorgaande hoofdstukken geschetste ontwikkelingen. Voor de kleinere kernen schetsen we de uitgangspunten voor de ruimtelijke ontwikkeling per kern. Voordat we per kern een schets voor de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling kunnen maken, zal er meer duidelijkheid moeten zijn over de in de Discussienota gespreksthema's. Zo moet er onder andere eerst meer duidelijkheid zijn over het gewenste woningbouwprogramma.

2.7.1. Eelde-Paterswolde

De kern Eelde-Paterswolde telt ruim 4500 huishoudens. De kern mag zich verheugen in een grote aantrekkingskracht vanuit de stad Groningen, zowel voor gezinnen met kinderen als voor oudere huishoudens. Van alle vrijkomende woningen werd de laatste 10 jaar 44% in gebruik genomen door nieuwe inwoners vanuit de stad Groningen. Ook voor de komende 10 jaar verwachten we een migratieoverschot. Tot 2030 groeit het aantal huishoudens volgens het trendsce­nario naar ca. 4800. Hoe de groei er werkelijk uit gaat zien is afhankelijk van het te kiezen woningbouwscenario.

Voor de periode 2020-2030 zien we voor Eelde-Paterswolde een woningbouwopgave van minimaal 350 tot maximaal 465 woningen, dat is exclusief Ter Borch. De wijk Ter Borch kent per 1-1-2020 een rest capaciteit van 320 woningen. Die woningen zijn vooral bedoeld voor de stedelijke woningmarkt en maken geen onderdeel uit van de woningvraag vanuit de gemeente Tynaarlo. De beschikbare bouwcapaciteit in Eelde-Paterswolde in harde plannen ligt rond de 150 woningen: Schelfhorst, Paterswolde-Noord, Grootte Veen, Centrum Eelde, vm. gemeentehuis. Daarnaast is er ruimte binnen de bestaande kern op verschillende locaties (o.a. vm. schoollocaties), in totaal ca. 80, maar de ontwikkelingsmogelijkheden zijn nog onzeker. Om het gewenste bouwprogramma te realiseren dient extra bouwcapaciteit te worden ontwikkeld voor de bouw van ca. 150 woningen (midden scenario) tot ca. 250 (trend scenario).

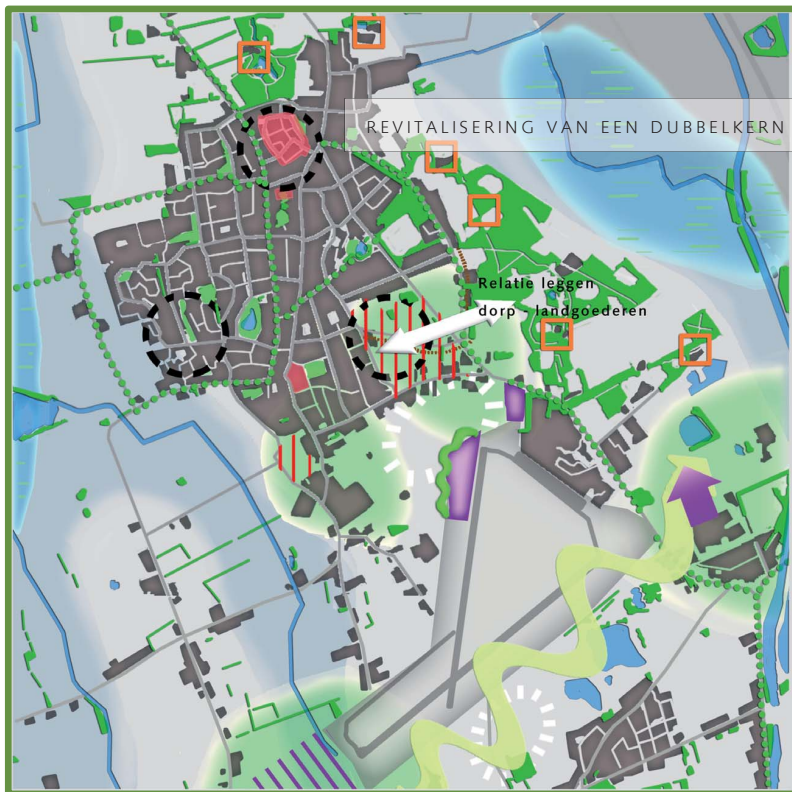
Volgens het onderzoek van Companen (2018 en 2020) zou die bouwcapaciteit als volgt moeten worden verdeeld om te voorzien in de vraag vanuit de markt:

- koop vrijstaand: 45%
- koop 2-onder-1 kap: 24%
- huur eengezins vrije sector: 21%
- huur sociale sector: 5%
- koopappartement: 5%

De woningvraag in Eelde-Paterswolde richt zich vooral op de koopsector. De sociale huurvoorraad beslaat 20% van het totaal aantal woningen. De corporaties verwachten dat voor de komende 10 jaar uitbreiding van het aantal woningen beperkt zal zijn, tenzij er extra vraag ontstaat door migratie. Wel is nieuwbouw ter vervanging van bestaande woningen gepland. De vraag naar duurdere huurwoningen komt vooral voort uit de wens van senioren om te verhuizen naar een grondgebonden, levensloopbestendige huurwoning. Ook met de bouw van appartementen kunnen we deze doelgroep bedienen, zowel koop als huur. De ruimte voor de bouw van deze woningen is beperkt. Eelde-Paterswolde is omringd door natuurgebieden en landschappelijk waardevolle gebieden. Daarom zal in eerste instantie, conform de ladder voor duurzame verstedelijking, worden gezocht naar mogelijkheden binnen de bestaande kern. Naast de herontwikkeling van vrijkomende schoollocaties en de sporthal De Marsch, kan worden gedacht aan kascomplexen of het bedrijventerrein aan de noordzijde van Paterswolde. Als die mogelijkheden zijn uitgeput moeten we op zoek naar kleinere locaties aan de rand van de bebouwde kom. Waarbij aan de zuidkant van de kern onderzocht moet worden hoe woningbouw zich kan verhouden tot de geluids- en veiligheidsnormen van het vliegveld. Duidelijk is dat hier een ontwerp­opgave ligt voor de omgevingsvisie. Daarbij kan de ontwikkelingsschets uit het structuurplan van 2006 als leidraad dienen, zie figuur 2.20.

Kwaliteit bestaande woningvoorraad

De kwaliteit van de bestaande woningvoorraad vraagt om aandacht. Een klein deel van de woningvoorraad is woontechnisch van matige kwaliteit, het gaat in veel gevallen om sociale huurwoningen. Gegevens van het relatieve gasverbruik per woning geven een indicatie van de kwetsbaarheid van een deel van de woningvoorraad. Waar matige woontechnische kwaliteit en hoog gasverbruik hand in hand gaan, is mogelijk sprake van energiearmoede en kan herstructurering van de woningvoorraad worden overwogen. In de omgevingsvisie vindt een uitwerking plaats van de gewenste herstructureringsopgave, passend binnen de ruimtelijke structuur.

Figuur 2.20. Dit kaartje afkomstig uit het structuurplan van 2006 kan als basis dienen voor de in de omgevingsvisie op te nemen ontwikkelings-schets voor Eelde-Paterswolde.

Centrumontwikkeling Eelde

Naast de hiervoor besproken woningbouwopgave vormt de centrumontwikkeling van Eelde eveneens een belangrijke thema voor de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling. In het centrum zijn de laatste jaren een aantal verbeteringen doorgevoerd: nieuwe winkels, voldoende parkeergelegenheid en herinrichting openbare ruimte. Enkele locaties binnen het centrumplan vragen nog om een nieuwe invulling en in de omgeving van het centrum moeten enkele leegstaande panden een nieuwe bestemming krijgen. Om de kwaliteit van het centrum voor de toekomst te borgen is het zaak zoveel mogelijk commerciële en maatschappelijke functies in het centrum te concentreren zodat ze van elkaars nabijheid kunnen profiteren en er een vorm van synergie ontstaat binnen het centrum.

Landschappelijke kwaliteit

In de omgevingsvisie zal ook aandacht worden besteed aan de verbinding tussen het dorp en het omliggende landschap, aan de verbinding met de landgoederenzone en de Eelder- en Peizermeden, aan dorpsommetjes en het versterken van de toeristische infrastructuur.

2.7.2. Vries

Vries telt op dit moment 1700 huishoudens, bij het groeiscenario komen er per saldo 75 huishoudens bij tot 2030. Bij het trendscenario komen er 15 huishoudens bij. Rekening houdend met de vervangingsvraag komen we voor Vries op een nieuwbouwprogramma van minimaal 100 tot maximaal 150 woningen.

De kern Vries kent de laatste 10 jaar een vertrekoverschot, mede doordat er vrijwel geen nieuwbouw is gerealiseerd. Maar we moeten ook constateren dat de druk op de woningmarkt in Vries beperkt is geweest, woningen stonden gemiddeld lang te koop. De vestigers komen vooral uit omliggende kernen binnen de gemeente en uit Assen, vooral jonge gezinnen. Voor de komende 10 jaar gaan we uit van een groei van het aantal huishoudens op basis van een voor Vries relatief fors nieuwbouwprogramma.

De krapte op de regionale woningmarkt maakt het mogelijk dat de in Vries geplande nieuwbouw van ca. 100 woningen kan worden gerealiseerd. Het accent in het woningbouwprogramma voor de komende tien jaar ligt bij enkele inbreidingslocaties (o.a. Nijstad, ACM, De Burcht) en bij Vries-Zuid, met een capaciteit van 75 woningen.

Daarnaast ligt er nog een ruimtereservering bij Vries-Zuid (ca. 125 woningen).

Het door Companen uitgevoerde onderzoek komt uit op een nieuwbouwprogramma voor Vries dat bestaat uit koopwoningen (vrijstaand en 2-onder-1 kap) en uit levensloopbestendige woningen, zowel in de sociale als vrije sector huur, en zowel in de vorm van appartementen als grondgebonden woningen.

Kwaliteit bestaande woningvoorraad

Slechts een klein deel van de woningvoorraad wordt woon- en bouwtechnisch als slecht tot matig gekwalificeerd. Het gaat vooral om sociale huurwoningen. Hier ligt een opgave voor de corporatie, zeker als daarnaast wordt gekeken naar het gasverbruik.

Figuur 2.21. Ontwikkelingsvisie kern Vries uit het structuurplan van 2006. Deze kan als basis dienen voor de in de omgevingsvisie op te nemen ontwikkelings-schets.

Voorzieningen

Een ander belangrijk thema voor de kern Vries vormt het in standhouden van de bestaande voorzieningen. Daarbij blijft het van belang te streven naar concentratie van de winkelvoorzieningen en de maatschappelijke voorzieningen zodat die van elkaars nabijheid kunnen profiteren.

Daarnaast zal de geplande woningbouw ook een impuls geven aan de bestaande voorzieningen. Ook de ontwikkeling van het toerisme en de dagrecreatie kan voor Vries van belang zijn. In deel 3 (*Vitaal Platteland*) worden voorstellen genoemd om het platteland ten westen van Vries, in de richting van Norg beter te ontsluiten met een netwerk van recreatieve fietsroutes. Ook de geplande doorfietsroute langs het Noord-Willemskanaal en de daaraan te koppelen recreatieve zone kan voor Vries van belang zijn.

Bedrijven

Verder is de mogelijke ontwikkeling van het bedrijventerrein Vriezerbrug-Zuid en een mogelijke knooppunt ontwikkeling bij de A28 relevant voor de ruimtelijke ontwikkeling van Vries.

Voor al deze ontwikkelingen geldt dat er in het kader van de omgevingsvisie voor Vries een ontwerpogave ligt, waarbij de als figuur 2.21 opgenomen ontwikkelingsvisie uit het structuurplan van 2006 als basis kan dienen.

2.7.3. Zuidlaren

Zuidlaren telt 4135 huishoudens. Dat aantal is de laatste 10 jaar stabiel gebleven. Zuidlaren trok iets meer vestigers dan dat er mensen vertrokken. Vestigers komen vooral uit omliggende kernen en uit de stad Groningen, het zijn vooral jonge gezinnen. De mogelijke scenario's voor de gemeente betekenen voor Zuidlaren een groei van het aantal huishoudens, van resp. +215 en +400 tot 2030. Net zoals Eelde-Paterswolde profiteert Zuidlaren van de overspannen woningmarkt in de stad Groningen, maar in iets mindere mate, vanwege de grotere afstand. Net zoals in Eelde-Paterswolde doet de koopmarkt het goed, woningen worden snel verkocht en de m2 prijs ligt hoog.

Rekening houdend met de vervangingsvraag komen we op een gewenste bouwcapaciteit op nieuwbouwlocaties van resp. 250 tot 450 woningen. Deze bouwopgave kan voor Zuidlaren worden gerealiseerd op het PBH terrein, Noorder Sanatorium, enkele kleinere inbreidingslocaties en de locatie Tienelswold. In totaal ligt de bouwcapaciteit op ca. 375 woningen. Bij het maximale scenario zal de bouwcapaciteit mogelijk onvoldoende zijn en zal voor extra bouwcapaciteit moeten worden gezorgd.

Volgens het onderzoek van Companen (2018 en 2020) kan de volgende verdeling naar woningtypes worden gehanteerd:

• eengezins sociale huur	15%
• koopappartement	5%
• 2-onder-1 kap, koop	10%
• koop, vrijstaand	70%

Zuidlaren kent een sterk vergrijsde bevolking, het aantal 75-plussers neemt sterk toe. We zien bij deze groep een grote vraag naar levensloopbestendige woningen (appartementen en grondgebonden, koop en huur).

Kwaliteit bestaande woningvoorraad

De kwaliteit van de bestaande woningvoorraad vraagt om aandacht. Een klein deel van de woningvoorraad is woontechnisch van matige kwaliteit, het gaat in veel gevallen om sociale huurwoningen. Gegevens over het gasverbruik per woning geven een indicatie van de kwetsbaarheid van een deel van de woningvoorraad.

Waar matige woontechnische kwaliteit en hoog gasverbruik hand in hand gaan, kan sprake zijn van energiearmoede en kan herstructurering van de woningvoorraad worden overwogen. In de omgevingsvisie zal een schets worden opgenomen met de mogelijke toekomstige ontwikkeling van

Zuidlaren, daarbij zal naast het benoemen van nieuwbouwlocaties ook aandacht worden besteed aan de herstructureringsopgave.

Centrumontwikkeling

Een belangrijk thema voor Zuidlaren vormt de ontwikkeling van het centrum. De gemeente Tynaarlo heeft, in nauw overleg met inwoners, ondernemers en andere stakeholders een ontwikkelrichting opgesteld. Hierin is de visie op de ontwikkeling van het centrumgebied voor de komende jaren verwoord. De ontwikkelrichting wordt uitgewerkt tot concrete plannen.

Landschappelijke kwaliteit

In de omgevingsvisie zal ook aandacht worden besteed aan de verbinding tussen het dorp en het omliggende landschap, de verbinding met de het Zuidlaardermeer, de Hunzezone en Drentse Aa, aan dorpsommetjes en aan het versterken van de toeristische infrastructuur.

*Figuur 2.22.
Ontwikkelingsvisie Zuidlaren uit het
structuurplan van 2006. Deze kan
als basis dienen voor de in de
omgevingsvisie op te nemen
ontwikkelingsschets.*

2.7.4. Kleine kernen

Ontwikkelingsthema's die bij de kleine kernen aan de orde zijn, hebben vooral te maken met leefbaarheid, zorg om ouderen, inrichting en onderhoud openbare ruimte, verkeersveiligheid, kwaliteit landschap en milieu, energietransitie en kwaliteit en bereikbaarheid van voorzieningen. Voor al deze

thema's geldt dat deze heel specifiek zijn per kern en dat maatwerk vereist is. We bekijken of het zinvol is om in de omgevingsvisie per kern uitgangspunten op te stellen voor de ruimtelijke ontwikkeling per kern, daarbij zal naast woningbouw ook aandacht worden gegeven aan de verkeersinfrastructuur, aan de verbinding met het omliggende landschap, aan de toeristische infrastructuur en aan wat verder voor de ruimtelijke ontwikkeling van de betreffende kern van belang is.

Voor de kernen die beschikken over een basisschool met voldoende toekomstperspectief kan het van belang zijn de woningvoorraad uit te breiden. In de meeste kleine kernen zijn slechts beperkte mogelijkheden om woningen toe te voegen. Nieuwbouw zal hier vooral plaatsvinden ter vervanging van bestaande (slechte of niet passende) woningen en via de ruimte voor ruimte regeling (leegkomende boerderijen omzetten in woningen). In een enkel geval zal er ruimte zijn om één of meerdere woningen toe te voegen op een daarvoor geschikte locatie. Ook kan het splitsen van grote woningen of gebouwen een optie zijn om woonruimte toe te voegen. Voor de kernen Zeijen, Tynaarlo en Yde-De Punt worden mogelijkheden gezien voor het toevoegen van meerdere woningen, passend in de ruimtelijke structuur van het dorp. Daar geldt als uitgangspunt dat de initiatieven voor woningbouw vanuit de markt moeten komen. Al met al kan de toevoeging van woningen in de kleine kernen voor de komende 10 jaar worden geschat op 10 tot 50 in totaal.

Opgave omgevingsvisie:

- Ruimtelijke voorwaarden creëren voor de gewenste ontwikkelingen van alle kernen.
- Opstellen ruimtelijke ontwikkelingsschets voor de grotere kernen.

DEEL 3.

VITAAL PLATTELAND

3.1. Inleiding

De gemeente Tynaarlo is dé Groene Long van de stedelijke regio Groningen-Assen. Het prachtige landschap in de gemeente Tynaarlo vormt de basis om deze bijzondere rol blijvend te kunnen vervullen. Behoud en versterking van de groene uitstraling van de gemeente Tynaarlo staat daarom voorop. Bij de ontwikkeling van nieuwe functies is een zorgvuldige inpassing in het landschap een belangrijk uitgangspunt. Het landschap is een dynamisch geheel. De hedendaagse gebruiksmogelijkheden zijn integraal onderdeel van het landschap zoals zich dat in de loop der eeuwen heeft ontwikkeld. De combinatie van de verschillende lagen in het landschap (cultuurhistorie, natuur, groenstructuur, het patroon van hoogtes en beekdalen) en de manier waarop het landschap wordt gebruikt (wonen, recreëren, landbouw, verkeer) zijn bepalend voor de identiteit van het landschap en voor de manier waarop het landschap wordt beleefd en herkend. Natuurlijk heeft iedereen zijn of haar eigen persoonlijke beleving van het landschap, maar er is ook een gedeelde beleving, een algemene waardering van samenhangende kwaliteit of gemeenschappelijke waarden. Die gemeenschappelijke waarden vormen de identiteit van het landschap van Tynaarlo. Het achterhalen van de identiteit van het landschap bepaalt, vormt de opgave van dit hoofdstuk. Dat kan vervolgens van belang zijn bij het beoordelen van de al dan niet gewenste ruimtelijke ingrepen in het landschap.

De totale oppervlakte van de gemeente (14.770 ha) bestaat voor 74% uit agrarisch gebied en voor 10% uit bos en natuurgebied, 8% bestaat uit bebouwd gebied, de resterende 8% omvat verkeersruimte, recreatieparken, binnenwater en overige bebouwd.

In dit derde deel van deze nota vindt u een integrale analyse van de kenmerken en kwaliteiten van het landelijk gebied van de gemeente Tynaarlo, aangevuld met de ontwikkelingen die zich voordoen en de bestaande rijks- en provinciale beleidskaders die bepalend zijn voor het beheer en de inrichting van het landelijk gebied.

In hoofdstuk 3.2. beschrijven we het landschap van de gemeente Tynaarlo dat zich in de loop der eeuwen heeft gevormd. Het oorspronkelijke natuurlandschap is in de loop van de tijd in cultuur gebracht, er zijn nederzettingen ontstaan, er is infrastructuur aangelegd. Dat alles heeft geresulteerd in het landschap zoals we dat nu zien. De analyse van natuur en landschap is in belangrijke mate gebaseerd op het LOP van de gemeente Tynaarlo (Landschappelijk Ontwikkelingsplan, 2009).

In hoofdstuk 3.3. bespreken we de ontwikkelingen die zich in het landschap voordoen, op het gebied van: landbouw, energietransitie, klimaatadaptatie, wonen en bedrijven, infrastructuur, recreatie en toerisme, natuur en milieu. Ontwikkelingen die op een of ander manier moeten worden ingepast met respect voor de ontstaansgeschiedenis en de kwaliteit van het landschap. Om dat inpassings-vraagstuk op een zorgvuldige manier vorm te geven is het voor de omgevingsvisie van groot belang de kwaliteit van de natuur en het landschap in al zijn dimensies goed te beschrijven en vast te leggen.

In hoofdstuk 3.4. geven we aan hoe we in de omgevingsvisie robuuste natuur- en landschapsstructuur willen vastleggen en geven we een aanzet tot onze visie op hoe natuur en landschap zich de komende decennia zouden kunnen ontwikkelen, gegeven de in hoofdstuk 3.3 geschetste maatschappelijke ontwikkelingen. Daarmee willen we de volgende doelen bereiken:

1. Een duidelijke visie op de kwaliteit en de ontwikkeling van landschap en natuur.

De omgevingsvisie bevat een integrale visie voor de ontwikkeling van het landschap van Tynaarlo voor de komende 20 jaar: een uitwerking en aanscherping van het LOP (Landschappelijk Ontwikkelingsplan 2009). De visie, zoals opgenomen in hoofdstuk 3.4., borduurt voort op vigerend beleid. De omgevingsvisie is de centrale spil voor het stroomlijnen van beleid, plannen en ideeën op het gebied van natuur en landschap. De omgevingsvisie integreert de plannen en visies die zijn gemaakt vanuit rijk, provincie, waterschap en de verschillende beheerorganisaties (Drents landschap, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten).

2. Een consistente basis voor planvorming, uitvoering en beheer.

De omgevingsvisie biedt samen met het LOP de basis voor een consistente doorwerking van het gemeentelijke landschaps- en natuurbeleid naar uitvoering en beheer. Het gaat daarbij onder andere om behoud en doorontwikkeling van de landschaps- en natuurwaarden (o.a. door het verhogen van de biodiversiteit). Ook biedt het een kader voor koppeling van initiatieven van derden: buurgemeenten, beheerorganisaties, provincie, rijk. Dat geldt bijvoorbeeld voor de planontwikkeling in het Hunzedal (Landschapsvisie Hunzedal, 2020).

3. Sturing geven aan ontwikkeling

De gemeente wil haar regierol in de ontwikkeling van het landschap optimaal en constructief vervullen. Het gaat in deze omgevingsvisie vooral om de grote, vaak geleidelijke ontwikkelingen. De hoofdlijnen voor sturing worden uiteindelijk in een operationeel beoordelingskader in de omgevingsvisie vastgelegd. Hierin staan spelregels voor ontwikkeling, waaraan initiatiefnemers zich houden en waarop de gemeente kan beoordelen. Hoofdstuk 3.3. vormt de eerste aanzet voor dit beoordelingskader. In het op te stellen *omgevingsplan* zullen deze spelregels worden uitgewerkt en geconcretiseerd.

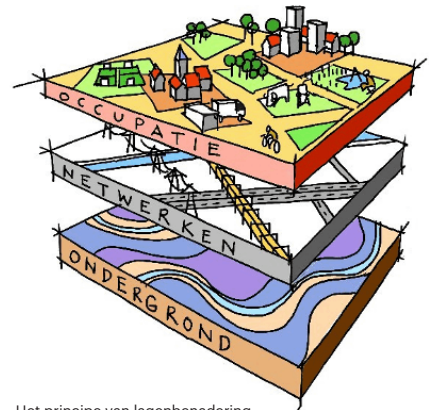
4. Inspireren en verleiden

De omgevingsvisie is niet alleen een beleidsinstrumentarium. Het moet ook partijen (inwoners, ontwikkelaars, ondernemers, samenwerkingspartners, natuurbeschermingsorganisaties, etc.) inspireren en verleiden om kennis te nemen van de ontwikkelingsgeschiedenis en de kwaliteiten van natuur en landschap en hier op een respectvolle manier mee om te willen gaan.

3.2. Landschap en natuur in lagen

De identiteit van het landschap van Tynaarlo wordt onder andere bepaald door de sterke samenhang tussen de verschillende lagen van het landschap. In het LOP (2009) zijn de verschillende lagen van het landschap afzonderlijk bekeken en beschreven:

- Occupatie:
 - De cultuurhistorie met patronen en elementen van het historisch landschap en de historische bebouwde omgeving.
 - De groenstructuur met de huidige landschapselementen (met name beplantingen).
 - De natuurwaarden.
- De infrastructuurle netwerken.
- De fysieke ondergrond met verschillende bodemtypen en hoogtepatronen, het product van natuurlijke landschapsvormende processen in het verleden.

Het principe van lagenbenadering

Al die lagen bij elkaar geven een integraal beeld van het landschap, ze brengen de samenhang in beeld. De werkelijke kwaliteit van het landschap wordt vooral bepaald door hoe de samenhang tussen de verschillende lagen wordt beleefd en door de wijze waarop het landschap wordt gebruikt. We beschrijven eerst de bestaande kwaliteiten van het landschap vanuit haar ontstaansgeschiedenis.

3.2.1. Fysieke ondergrond

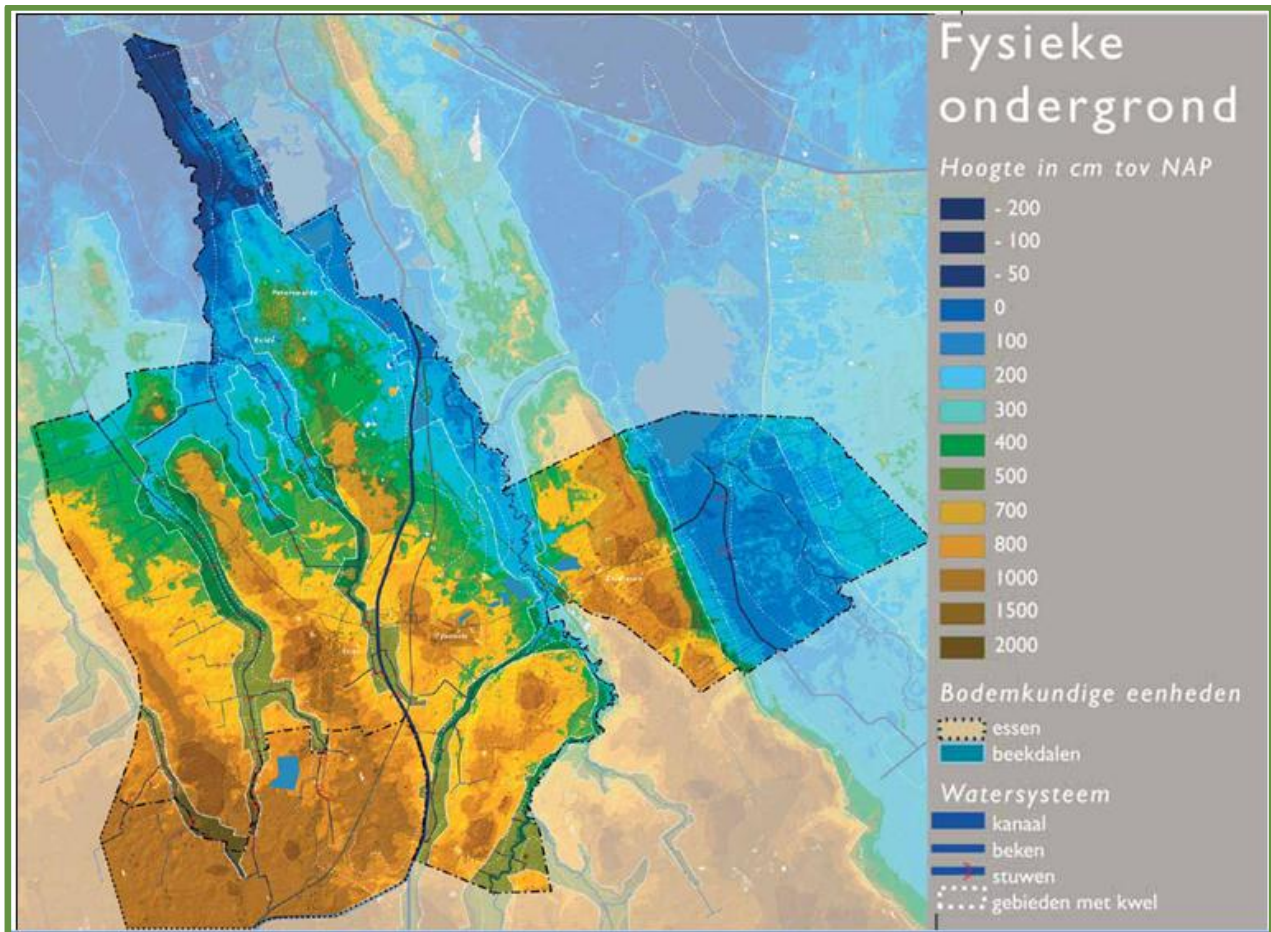
Op figuur 3.1., de hoogtekkaart, is duidelijk is te zien hoe de ondergrond is opgebouwd uit een aantal langgerekte, noordwest-zuidoost georiënteerde ruggen, die gescheiden worden door beekdalen. Deze geologische ondergrond is ontstaan in de ijstijd. Het smeltende ijs schuurde de beekdalen uit en stuwde de tussengelegen zandruggen op. Tussen de beekdalen en de zandruggen is een fors hoogteverschil van 10 tot 15 meter. De belangrijkste bekenstelsels in de gemeente zijn die van het Eelderdiep, de Drentse Aa en de Hunze.

De belangrijkste ruggen in de gemeente zijn de Hondsrug, de rug van Tynaarlo, de rug van Zeijen, de rug van Zeegse en de Rolder rug. De mens heeft sterk bijgedragen aan de vorming van de bodemopbouw van (delen van) de ruggen. Het tot de 19e eeuw gevoerde landbouwsysteem heeft geleid tot opgehoogde es-complexen die zich vaak duidelijk herkenbaar aftekenen in het landschap met hun hoge, bolle ligging, zie ook figuur 3.2.

We zien een aantal grote landschappelijke overgangen. Zoals de rand van de Hondsrug met het Hunzedal aan de oostzijde. Deze vormt de overgang van het esdorpenlandschap naar het landschap van de veenkoloniën.

De beekdalen vormen een samenhangend stelsel. De beeklopen zijn centraal in de laagtes gelegen en stromen in noordelijke richting, waarbij zij in een aantal stappen samenvloeien tot steeds grotere stromen. Deels hebben de beken nog hun oorspronkelijke, meanderende patroon. Veel beken zijn echter rechtgetrokken en met stuwen wordt het water vastgehouden. Naast de beeklopen is er ook water dat zich

niet voegt in het oorspronkelijke patroon van ruggen en laagtes. Ten eerste het Noord-Willemskanaal en ten tweede de vele (grotere en kleinere) zandwinplassen, die voornamelijk in de nabijheid van de grootschalige infrastructuur liggen. De elementen van deze structuur, A28, N34 en het kanaal, doorsnijden het dal van de Drentse Aa. De continuïteit van de laagte wordt hierdoor verstoord.

*Figuur 3.1. De hoogtekarte van de gemeente Tynaarlo brengt het karakteristieke patroon van hogere zandruggen en de noord-zuid lopende lager gelegen beekdalen in beeld. De zandruggen (bruin) liggen op 15-20 meter boven NAP, terwijl de beekdalen (groen en blauw) op 1-4 meter boven NAP liggen.
Bron: Structuurvisie Landschappelijk ontwikkelingsplan Tynaarlo, 2009, HNS landschapsarchitecten.*

Opgave omgevingsvisie: voor de omgevingsvisie is het van groot belang het karakteristieke patroon van beekdalen en zandruggen te behouden en de herkenbaarheid te versterken. Ook is het van belang de overgangen tussen dalen en ruggen te accentueren.

3.2.2. Cultuurhistorie

Esdorpenlandschap

Door de eeuwen heen hebben de inwoners nuttig gebruik gemaakt van de afwisseling in hoogten en laagten. Op de hoger gelegen zandruggen zien we vanaf ca. 4000 voor Chr. de vestiging van dorpen. De markegrenzen op de kaart (figuur 3.2.) geven het historische invloedgebied van de dorpen in de omgeving aan. Eeuwenlang vormden de dorpen de centrale kern, van waaruit de ontwikkeling en het gebruik van het landschap tot stand kwam. Rond de dorpen kwamen de bouwlanden tot ontwikkeling. Het bemesten van deze open landerijen zorgde voor een ophoging van het land, kenmerkend voor de essen is de bolle ligging. De essen werden omzoomd door boswallen. Op deze wijze ontstonden gordels van essen. De essen hebben een beschermde status vanuit het archeologisch belang.

De Rug van Zeijen is grotendeels een jong heideontginningslandschap met een modern landbouwkundig gebruik. Op de Rug van Rolde ligt de kern Vries. Ook bevinden zich hier de grootste aaneengesloten esgordels binnen het grondgebied van de gemeente. De Rug van Tynaarlo is sterk gekleurd door een aantal hoofdtransportlijnen en de stedelijke druk vanuit de stad Groningen. Ook zijn er bijzondere kwaliteiten aanwezig, zoals de landgoederenzone van Eelde- Paterswolde. De Rug van Zeegse kent een gaaf cultuurlandschap en is midden in het Nationaal Park (Nationaal beek- en esdorenlanschap Drentse Aa) gelegen. De Hondsrug wordt gekenmerkt door een bosrijk karakter en het dorp Zuidlaren met zijn markante overgang naar het Hunzedal. Het Hunzedal zelf onderscheidt zich sterk ten opzichte van de andere deelgebieden, onder andere door zijn grote openheid.

Het vee, met name schapen, graasde op de niet ontgonnen (heide)gronden, de woeste gronden. Deze woeste gronden zijn in de loop van de tijd in cultuur gebracht. Tegenwoordig zijn het jonge open ontginningslandschappen (zoals de Rug van Zeijen) of heide-ontginningsbossen (zoals op de Hondsrug).

De beekdalen werden ontgonnen en als hooiland in gebruik genomen. Aangezien de beekdalen regelmatig overstromden hebben deze altijd een open karakter gehouden: geen bebouwing. Dat open karakter van de beekdalen willen we in de omgevingsvisie nadrukkelijk handhaven door in principe geen bebouwing toe te staan, wel kan beplanting in de vorm van houtwallen of bospercelen aan de orde zijn. De randen van de beekdalen willen we zoveel mogelijk markeren met opgaande beplanting (grenswallen).

Het patroon van essen en beekdalen is een basiskwaliteit van het Drentse landschap. De historische wegen op de ruggen voeren tot in de dorpskern, waar zij bij de brinken (dorpsweides) samenkomen. De samenhang tussen dorp en omgeving is ook een van de essenties (en kwaliteiten) van de gemeente Tynaarlo. In figuur 3.2. is weergegeven, welke dorpskernen qua structuur nog weinig veranderd zijn sinds 1840. Kenmerkend voor de esdorpen is het bijzonder groene en besloten karakter. Dat wordt nog versterkt doordat langs de randen van de dorpen complexen van kleine, met houtwallen omzoomde huisweiden werden aangelegd.

In de periode na 1840 kwam geleidelijk een trek op gang van stedelijke inwoners naar het buitengebied, met de landgoederen en buitenplaatsen ten zuiden van de stad Groningen als hoog gewaardeerd erfgoed. In de jaren na de Tweede Wereldoorlog zijn via ruilverkavelingen en het rechtekken van beken veel van de oorspronkelijke elementen van het esdorpenlandschap verdwenen. Toch zijn er ook nog veel van de oude landschapsstructuren bewaard gebleven. Doordat in die periode veel bospercelen en wegbeplanting werd aangebracht hield het landschap op veel plaatsen een besloten karakter.

Het grootste deel van de gemeente Tynaarlo bestaat uit het hiervoor beschreven esdorpenlandschap, maar daarnaast zien we nog twee andere landschapstypen van kleinere omvang:

Wegdorpenlandschap laagveenontginningen bij Eelderwolde en Paterswolde.

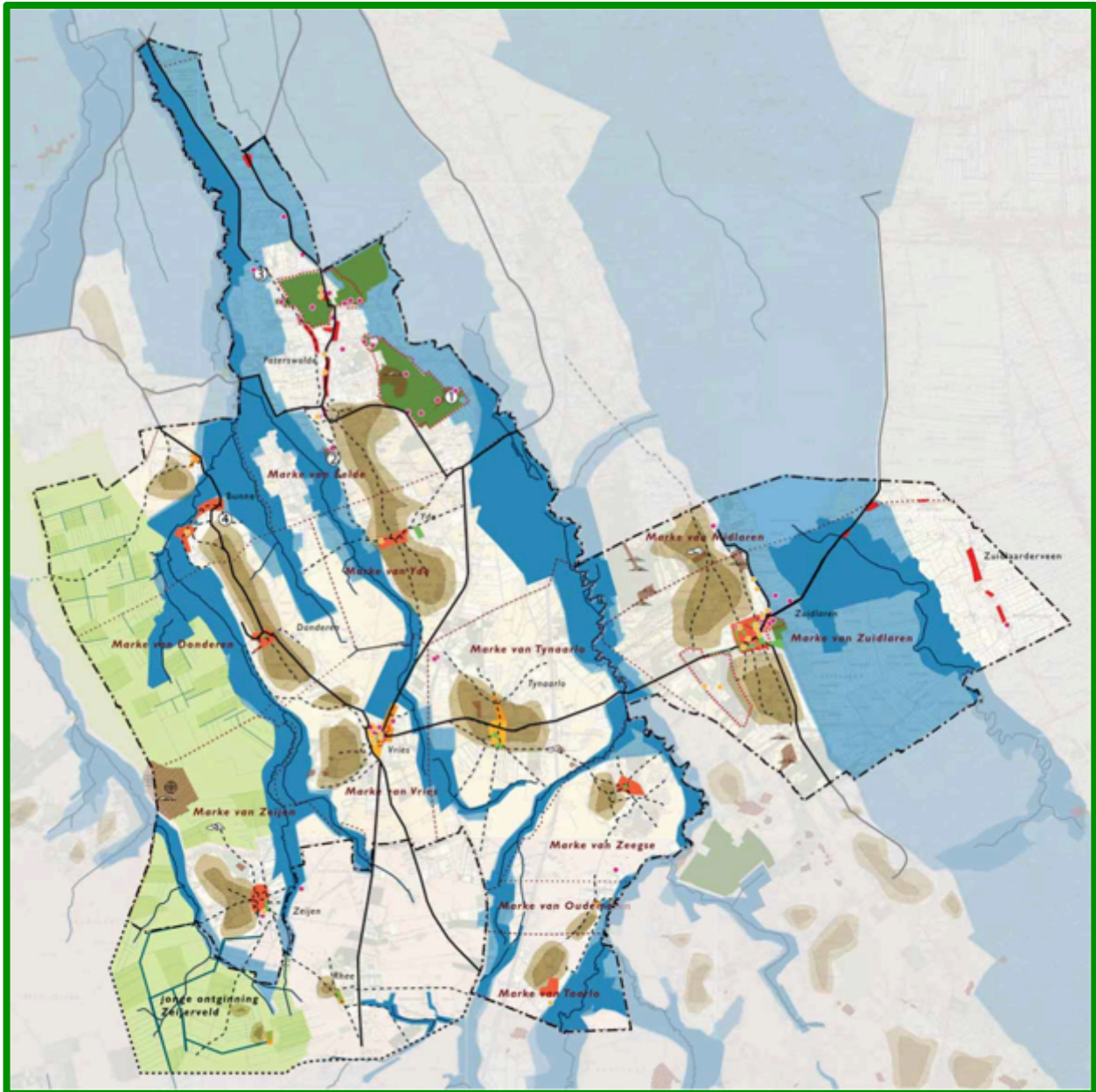
De veenontginningen vonden plaats in de 10^e tot 13^e eeuw. Het landschap heeft een open karakter met een slingerend bebouwingslint als hoofdas en een loodrecht daarop staande verkaveling. Houtwallen zorgen voor afbakening van de kavels, waardoor sprake is van een coulisselandschap. In dit landschap liggen het Friese Veen en het Paterswoldsemeer, resultaat van vervening in de 18^e - 19^e eeuw.

Hunzedal, Zuidlaardermeer en het wegdorpenlandschap van de veenrand-ontginningen bij Zuidlaarderveen.

Dit landschap ligt op de overgang van het stroomdal van De Hunze, ten oosten van de Hondsrug, naar het hoogveengebied van de veenkoloniën. Ten oosten van de hooggelegen Hondsrug ontstaat in het Holoceen (10.000 jaar geleden) een dik veenpakket met moerasbos. De Hunze stroomt daar als beekje doorheen, van het hoogveen bij Emmen, via de stad Groningen tot aan de Waddenzee. Moerassen, moerasbossen en door de zee steeds hoger opgebrachte wallen maakten dat het Hunzewater stagneerde. Het water heeft zich zodanig opgehoopt dat het op gegeven moment met grote kracht doorbrak en daarbij grote stukken veen en vegetatie wegspoelde. Zo ontstond het Zuidlaardermeer, dat in tegenstelling tot het Paterswoldsemeer geen menselijke oorsprong heeft.

De vervening geschiedde vanaf het begin van de middeleeuwen. Eerst vanuit de dorpen op de Hondsrug, via onregelmatige verkavelingen, later vanuit het slingerende bebouwingslint Zuidlaarderveen, de verkaveling is dan veel regelmatig en staat loodrecht op het lint. Het landschap heeft sindsdien een open karakter behouden. Na de ontginning van het veen in het Hunzedal is in feite het oudere dekzandlandschap weer onder het veen vandaan gekomen. Van het veen resteren hier en daar nog enkele veenlagen en - soms diepe - veenputten verspreid door het hele Hunzedal. De naoorlogse ruilverkavelingen hebben het Hunzedal ingrijpend veranderd. De sterk meanderende Hunze werd rechtgetrokken en de veel kavels werden samengevoegd. Na 1995 wordt het Hunzedal onderdeel van de EHS (Ecologische Hoofd Structuur) en krijgt de Hunze (deels) de meanderende vorm weer terug en worden er waterbergingsgebieden aangelegd.

Opgave omgevingsvisie: vastleggen van de bijzondere ruimtelijke kenmerken van het esdorpenlandschap, de landgoederen bij Eelde-Paterswolde, het Nationaal Park Drentse Aa, het wegdorpenlandschap bij Eelderwolde en het Hunzedal met het Zuidlaardermeer en verspreid liggende veenputten. Voor het esdorpenlandschap is de karakteristieke afwisseling van open en gesloten ruimtes, verspreide bebouwing en de doorzichten naar essen en beekdalen van belang te behouden en zo mogelijk te versterken

Figuur 3.2. Deze kaart brengt de cultuurhistorische kenmerken van de gemeente Tynaarlo in beeld. Herkenbaar zijn de op de hogere zandruggen gelegen dorpen met bijbehorende marken, de beekdalen (blauw). In groen de jonge ontginningsgronden. Zie ook bijgevoegde legenda.
Bron: Structuurvisie Landschappelijk ontwikkelingsplan Tynaarlo, 2009, HNS landschapsarchitecten.

Cultuurhistorie

Beekdalen

 historische beeklopen met beekdalen

Ruggen

Archeologische terreinen

 wettelijk beschermde terreinen van zeer hoge archeologische waarde incl. de archeologische rijksmonumenten

Archeologische vindplaatsen

 grafheuvels -grafheuvels rijksmonument

 celtic fiels

 hunebed

resten van bebouwing

① Havezathe Oosterbroek

② waterburcht

③ huis de Schelfhorst

④ kloostercomplex bij Bunne

escultuur

historische nederzettingen en omgeving

 structuur esdorpen van voor 1840 weinig veranderd

 structuur esdorpen van voor 1840 matig veranderd

 structuur esdorpen uit de periode 1840-1930

 weinig veranderd

 hoofdstructuur wegdorpen 1900

 beschermd stad/ dorpsgezicht

 landgoed

 brinken

 historische (doorgaande) routes

 historische dorpswegen

 essen

cultuurhistorische elementen

 gebouwde rijksmonumenten

 provinciale monumenten van voor 1940

cultuurhistorische lijnen

 markegrenzen

jonge ontginningen

 landschap van de jonge ontginningen na de ruilverkaveling met rationale verkaveling en afwateringsloten

Basis

basiskaart is de historische kaart van 1900

De kaart cultuurhistorie is opgesteld ten behoeve van de totstandkoming van het LOP. Het accent ligt daarbij op de zichtbare cultuurhistorie (historische geografie) op de schaal van het landschap. Deze kaart vervangt niet het vigerende cultuurhistorische (encl archeologische) beleid. Voor toezing van plannen aan cultuurhistorische waarden wordt verwezen naar in officieel beleid vastkende kaartbeelden.

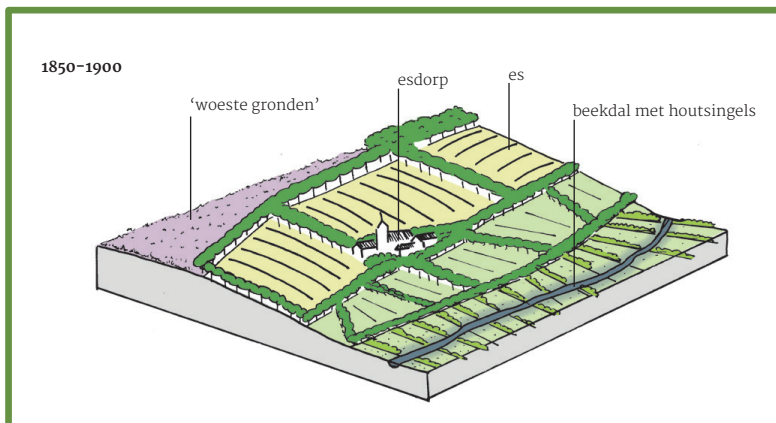
0 0,5 1 2 3 Kilometers

3.2.3. Groenstructuur

Esdorpenlandschap

De groene uitstraling en zorgvuldige toepassing van beplanting is een belangrijke kwaliteit van de gemeente Tynaarlo. Op de kaart (figuur 3.5.) is de opgaande beplanting aangegeven. Het gaat daarbij niet alleen om bos(stroken), maar ook om lanen en singels. De Hondsrug springt als meest beboste rug in het oog. Kenmerkend voor het esdorpenlandschap is dat de groenstructuur de drager vormde voor de onderscheidende ruimtelijke eenheden. De dorpen werden gekenmerkt door een zware beplanting met bomen, met name op de brinken. Rond de dorpen zagen we door houtwallen omzoomde dorpsweides voor het vee. De open essen werden omzoomd door boswallen. De woeste gronden (heidevelden) hadden een volledig open karakter. Andere kenmerkende beplantingspatronen zijn de houtsingels, die zowel langs de randen van de beekdalen, als haaks op de beekdalen staan, zie figuur 3.3.). Oorspronkelijk dienden zij als veekering en werd hakhoutbeheer toegepast. Nu staan er vaak volwassen eiken en is de structuur minder dicht. In de loop van de tijd zijn veel van deze kenmerkende groene structuren verdwenen. Het beschermen van nog resterende structuren is dan ook van groot belang.

*Figuur 3.3.
Schets van de beplantingsstructuur van het oorspronkelijke esdorpenlandschap met beekdal, esgronden, dorpshoven en woeste gronden.*

Bron: HNS, Drentse Energieland- schappen (2017).

In de ruilverkavelingen (jaren 50 en 60 van de vorige eeuw) is gekozen voor grootschaliger verkaveling en het rechttrekken van de meanderende beken. Veel van de overgebleven woeste gronden werden ontgonnen of kregen een natuurbestemming (bos en heide). Deze ruilverkavelingen gingen ten koste van veel houtwallen. Ondanks de grote transformatie van het landgebruik is daarnaast aan de hand van landschapsplannen nieuwe beplanting ingezet als middel om het landschap herkenbaar en aantrekkelijk te houden. Daarbij werd ingespeeld op de cultuurhistorische rol die beplanting speelde. Essen, beekdalen, de entree van dorpen, cultuurhistorische plaatsen zijn door de landschapsarchitecten van het toenmalige Staatsbosbeheer met zorg beplant en daarmee geven ze ritme en oriëntatie aan het landschap. De beplantingen die op basis van de door hen opgestelde landschapsplannen in die tijd zijn aangebracht zijn nu tot volle wasdom gekomen en vaak zelfs beeldbepalend geworden.²

Zo is rond de dorpen een casco structuur aangelegd van houtwallen die als het ware groene kamers vormen, waarbinnen tal van functies een plek konden krijgen, zoals weidegrond, speelvoorziening, woningbouw e.d. Zie figuur 3.3 en 3.5. Deze zogenaamde 'dorpshoven' verwijzen naar de oorspronkelijk bij de esdorpen gelegen dorpsakkers. Een bijzonder geslaagd voorbeeld hiervan is de beplanting van de dorpsrand aan de westzijde van Vries. Een planconcept dat ook voor toekomstige ontwikkelingen van belang kan zijn, in hoofdstuk 3.4. werken we dat verder uit.

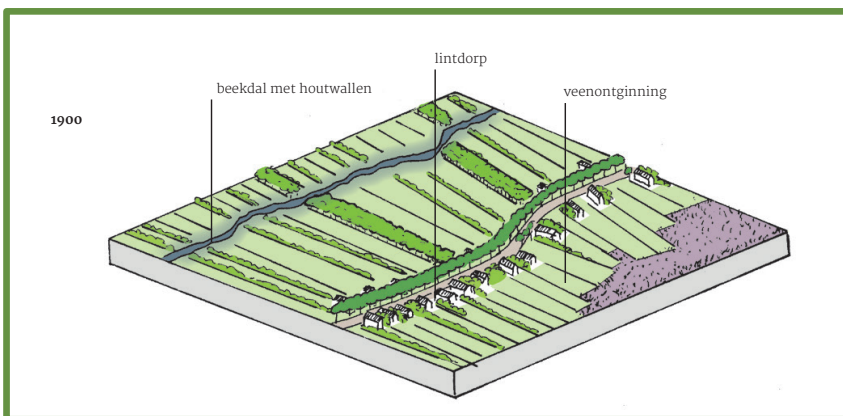
² "Brinken en hoven, essen en randen, singels en wallen, Landschapsplannen in Drenthe (1945-1975)" van Henk van Blerck, 2018.

De (laan)beplantingen van de wegen houden rekening met de positie van de weg in het landschap. Ligt de weg op een rug, aan de rand van een es of doorsnijdt deze een beekdal dan is de beplanting aangepast bij de positie van de weg in het landschap. Ook de wegen, die vanuit de dorpen richting het landschap voeren, zijn vaak op een bijzondere wijze beplant. De beplantingselementen hebben naast hun landschappelijke waarde, ook grote betekenis voor de natuur (biodiversiteit).

Ook de beekdalen kregen bijzondere aandacht in de landschapsplannen van rond 1960. Gekozen werd voor het beplanten van de randen van de beekdalen, overeenkomstig de oorspronkelijke beplanting, zie ook figuur 3.3. en 3.4. De essen kregen te maken met een grootschalige herverkaveling in combinatie met beplanting rond de es, waardoor deze als ruimtelijke eenheid herkenbaar bleef. Het koesteren en waar mogelijk uitbreiden van beplanting langs de beekdalen en rond de essen vormt een van de opgaven voor de omgevingsvisie.

Hunzedal

Het Hunzedal is eigenlijk vooral herkenbaar aan zijn randen. Aan de westzijde bepalen de rug en de flanken van de Hondsrug het beeld, met afwisselend bospercelen, lintbebouwing, erfbeplanting en akkers. Kenmerkend zijn de houtwallen en lanen, die vanaf de rand van de Hondsrug het dal insteken, haaks op de rivierloop. Ze delen het open landschap aan de westzijde van de Hunze op in 'groene kamers'. Het Hunzedal is vrijwel vrij van bebouwing, op de bebouwing op de zandkopjes na. Dat is een grote kwaliteit van het gebied. De openheid van het gebied verdient bescherming; de lokale bevolking waardeert de openheid.

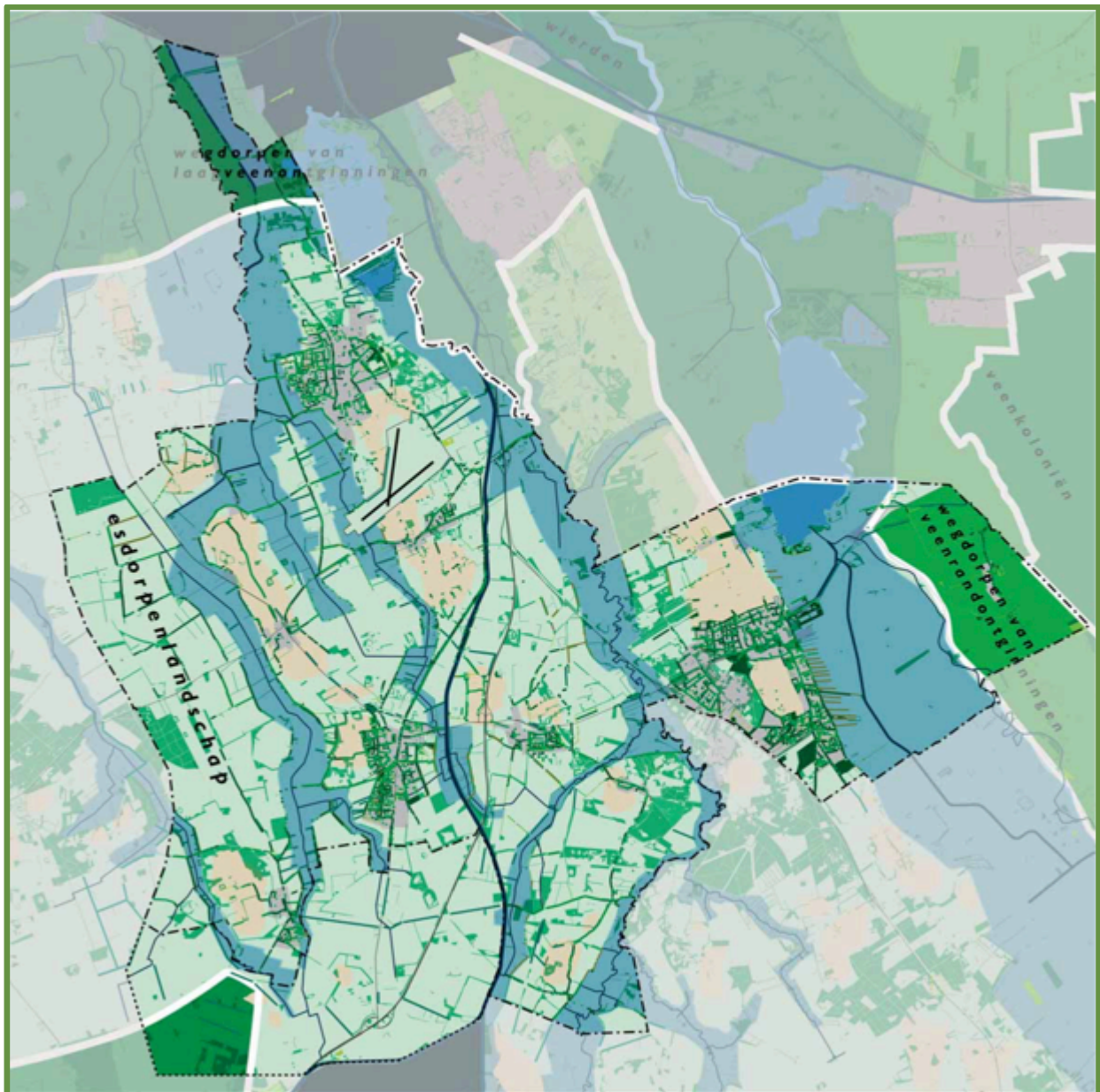

*Figuur 3.4.
Schets van de oorspronkelijke
beplantingsstructuur van het
Hunzedal bij Zuidlaarderveen.*

*Bron: HNS, Drentse
Energielandschap-pen (2017).*

Vanuit de hier beschreven analyse van de groenstructuur van de gemeente komen we tot de volgende **opgaven voor de omgevingsvisie** (conform Omgevingsvisie provincie Drenthe):

- De essen: behoud van de open ruimte en het versterken van esrandbeplanting.
- De esdorpen: behoud groenstructuur, de brinken, de groene dorpshoven en de groene lanen vanuit de dorpen naar het buitengebied.
- De beekdalen: behoud van het open karakter en het versterken van karakteristieke beekdal-(rand)beplanting.

*Figuur 3.5. Deze kaart brengt de bestaande groenstructuur van de gemeente Tynaarlo in beeld.
Bron: Structuurvisie Landschappelijk ontwikkelingsplan Tynaarlo, 2009, HNS landschapsarchitecten.*

3.2.4. Natuur

Het totale grondgebied van de gemeente bestaat voor 10% uit bos en natuurgebied. In de gemeente zijn twee Natura 2000 gebieden gelegen: het Drentse Aa gebied en het Zuidlaardermeergebied, zie figuur 3.6. Beide gebieden strekken zich uit over meerdere gemeenten.

Daarnaast zijn er beschermde natuurgebieden in het kader van het Natuur Netwerk Nederland (NNN), waaronder het Hunzedal en de Onlanden, zie figuur 3.6. Deze gebieden zijn begrensd en aangewezen door het Rijk en de Provincie Drenthe. Het Drentse Aa gebied is tevens aangewezen als Nationaal Park en herbergt een bijzondere combinatie van natuur, cultuur en landbouw.

De provinciale omgevingsvisie stelt de volgende doelen:

- Streven naar het realiseren van beleefbare natuur.
- Het verbeteren van de biodiversiteit buiten het Natuur Netwerk Nederland (NNN), onder andere door het verbinden van natuurgebieden en het versterken van natuurvriendelijk beheer, in combinatie met andere functies.
- Het versterken van de innovatieve, duurzame, moderne landbouw.
- Gebiedsgerichte aanpak/richten op samenwerking.

Het is van belang om te kijken hoe deze doelen kunnen worden vertaald in de omgevingsvisie van de gemeente Tynaarlo. Om dat te concretiseren bespreken we hierna de kenmerken van het Natuur Netwerk Nederland (NNN), het Agrarisch Natuurbeheer en het Deltaplan Biodiversiteit.

Natuur Netwerk Nederland

Het Natuurnetwerk Nederland (NNN) is een robuuste, samenhangende structuur van bestaande natuurgebieden, nieuwe natuurgebieden, ecologische verbindingen en agrarische gebieden met hoge natuurwaarden. De begrenzing van het NNN is opgenomen in de Provinciale Omgevingsverordening (2018), figuur 3.6. geeft het te realiseren NNN voor de periode 2020-2027. Een groot deel van de gestelde doelen moet in 2027 zijn behaald. Daar is dit programma op gericht. In de Natuurvisie 2040 'Gastvrije natuur' van de provincie Drenthe worden de wettelijke opgaven nadrukkelijk verbonden met beleven en benutten, daarin worden bovendien de ambities voor de jaren na 2027 geformuleerd, inclusief die voor belangrijke gebieden buiten de aangewezen natuurgebieden.

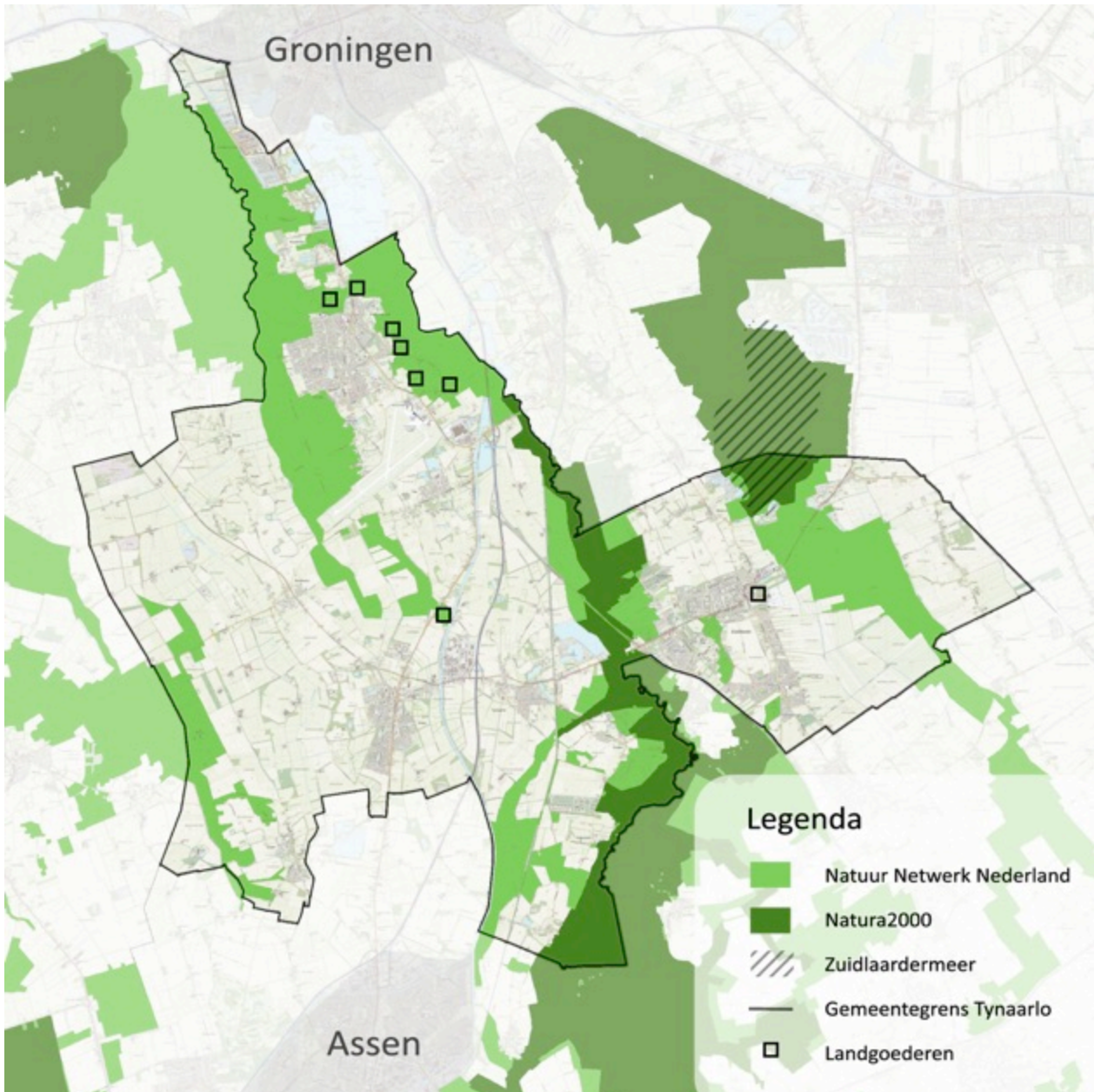
Het realiseren van de NNN is binnen de provincie Drenthe uitgewerkt in het Programma Natuurlijk Platteland. De totale opgave heeft betrekking op de realisatie van nieuwe natuur en maatregelen in het kader van de Kaderrichtlijn Water (KRW) en Natura 2000. Binnen het programma zijn 8 deelgebieden opgenomen. Voor de gemeente Tynaarlo zijn de deelgebieden Drentse Aa, Noordwest Drenthe en De Hunze relevant.

De begrenzing van de NNN en de projecten die onderdeel uitmaken van het programma NNN zijn leidend voor de omgevingsvisie van de gemeente Tynaarlo. Uitwerking en realisatie van de NNN structuur geschiedt onder verantwoordelijk van de provincie, in nauw overleg met de betrokken gemeenten, waterschappen en natuurbeheerorganisaties. Daarbij kan het gaan om aankoop van gronden voor natuurontwikkeling, maar ook om beheerovereenkomsten met landeigenaren voor agrarisch natuurbeheer. De gemeente zorgt voor de juridische borging van de NNN structuur in de omgevingsvisie en in later instantie in het omgevingsplan.

Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb)

Een deel van de NNN ambitie in Nederland wordt ingevuld met behulp van Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer. In Drenthe zijn de gebieden en de soorten beheer die toegepast kunnen worden vastgelegd in het Natuurbeheerplan (NBP) van de Provincie Drenthe. Dit plan is een dynamisch document en kan ieder jaar opnieuw worden vastgesteld. Het NBP beschrijft de beleidsdoelen en de

subsiemogelijkheden voor de ontwikkeling en het beheer van natuurgebieden, agrarische natuur en landschapselementen in de provincie.

Figuur 3.6. Natuurgebieden in de gemeente Tynaarlo, met in donkergroen de Natura 2000 gebieden, waaronder het Zuidlaardermeer, in lichtgroen het NNN netwerk.

Bron: Geoportaal provincie Drenthe, bewerkt door HKB stedenbouwkundigen.

Deltaplan Biodiversiteit

In de afgelopen decennia is de biodiversiteit in Nederland sterk afgenomen (Compendium voor de Leefomgeving). In de beschermde natuurgebieden, zoals de Drentse Aa, is mede door gericht beheer en bescherming deze dalende trend grotendeels een halt toegebracht. Maar voor overig landelijk gebied, veelal het agrarisch gebied, is er nog steeds sprake van een sterke afname van biodiversiteit en landschapskwaliteit. Er is met name sprake van een afname van boerenland vlinders, wilde bijen en akker- en weidevogels (CBS, PBL, RIVM, WUR, 2020). De laatste decennia is er sprake geweest van schaalvergroting in de landbouw. Hierdoor is diversiteit en afwisseling in landschapstypen afgenomen, wat van grote invloed is op biodiversiteit in het landelijk gebied.

We zien verder dat de abiotische omstandigheden, waaronder de luchtkwaliteit en de waterkwaliteit, te maken hebben met overmatige verrijking en verstoring met nutriënten en andere vervuilende stoffen. Zo is de kwaliteit van veel van het oppervlakte water in Nederland nog niet op orde. De KRW (Kader Richtlijn Water, 2000) doelstellingen, zowel t.a.v. waterkwaliteit als ook ecologie worden in veel gevallen nog niet gehaald, wat ook van invloed is op de diversiteit van soorten in het landelijk gebied (fitness check Europese Commissie). De kwaliteit en diversiteit van natuurgebieden, maar ook vooral van overige landelijk (agrarische) gebieden, staat daardoor sterk onder druk. Door verschillende maatschappelijke partijen is hierop het Deltaplan Biodiversiteit opgesteld. De uitgangspunten van dit Deltaplan zijn door de centrale rijksoverheid en de provinciale overheden ondertussen grotendeels verankerd in beleidsdoelstellingen.

Het Deltaplan Biodiversiteit is opgesteld door een brede samenwerking van boeren, terreinbeheerders, particulieren, onderzoekers en overheden. Doel van het Deltaplan is om op gebiedsniveau grondgebruikers te stimuleren, inspireren en waarderen voor hun prestaties die bijdragen aan gunstige omstandigheden voor biodiversiteit. Te bereiken via 5 succes factoren:

- Draagvlak gedeelde waarden
- Realiseren nieuwe verdienmodellen
- Stimulerende & coherente wet- en regelgeving
- Ontwikkeling kennis en innovaties
- Gebiedsgerichte samenwerking tussen alle grondgebruikers in de regio

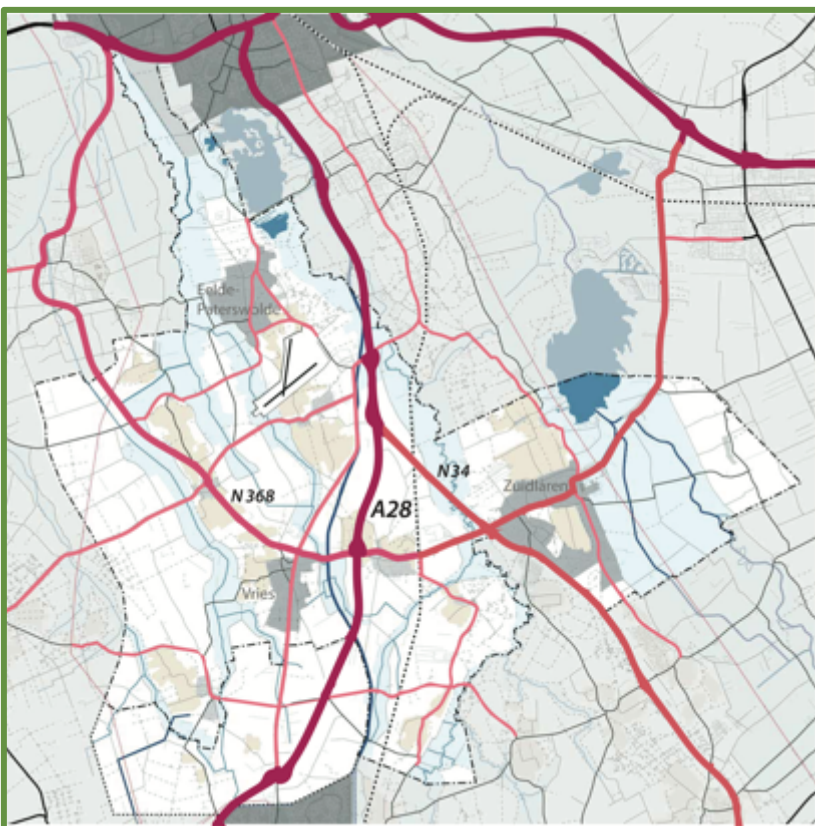
In hoofdstuk 3.3. werken we deze beleidsinzet verder uit via de Agenda BBB (Boer Burger Biodiversiteit) en de Bosbouwnota van het Rijk. Daar besteden we ook aandacht aan het gemeentelijk beleid ten aanzien van het versterken van de biodiversiteit in de openbare ruimte.

Opgaven voor de omgevingsvisie:

- Vastleggen NNN structuur op kaart en aanvullend gewenste ontwikkeling in beeld brengen.
- Behoud en doorontwikkeling natuurwaarden in natuurgebieden en biodiversiteit in het (agrarisch) landelijkgebied. Onder andere door de aanplant van houtwallen en bossen in het kader van het Deltaplan Biodiversiteit.
- Extra aandacht voor de samenhang van het bekenstelsel en diversiteit in landschapstypen (vooral gericht op overgangszones en kleinschalige landschapselementen).
- Accent op de Drentse Aa, de Hunze (inclusief Zuidlaardermeer) en de Eelder- en Peizermeden/Onlanden.

3.2.5. Netwerk infrastructuur

De doorgaande infrastructuurlijnen zoals die vanaf de 19e eeuw zijn aangelegd hebben een belangrijke structurerende bijdrage geleverd aan het landschap. Vanaf de (spoor-)wegen vindt voor veel mensen de dagelijkse beleving van het landschap plaats. Bovendien stuurt de infrastructuur in sterke mate de ruimtelijke ontwikkeling. De 19e-eeuwse infrastructuurlijnen zijn overwegend noord-zuid georiënteerd. Het Noord-Willemskanaal en de Groningerstraat tussen Vries en De Punt vormen een sterke ruimtelijke structuur in het gebied, zeker waar zij parallel aan elkaar lopen. De beplanting en de bebouwing dragen daaraan bij, net als de sluizen en ophaalbruggen. Deze infrastructuurbundel vormt samen met de A28 en de spoorlijn de Koningsas. Dit ruimtelijk concept is binnen de RGA ontwikkeld om de ruimtelijk-economische structuur en de kwaliteit van deze zone te versterken. De A28 en de N34 vormen op dit moment de belangrijkste wegverbindingen in het gebied, met nationale betekenis. Deze wegen zijn 'vrij in het landschap' aangelegd. Zij bieden een telkens afwisselend zicht op het landschap. Een aantal aansluitingen en afritten is beplant.

*Figuur 3.7.
Infrastructuur netwerk gemeente
Tynaarlo.*

*Bron:
Structuurvisie Landschappelijk
ontwikkelingsplan Tynaarlo, 2009,
bewerkt door HKB
Stedenbouwkundigen.*

De 'dorpenweg' (N386) is grotendeels als laan beplant en doet vele landschappen aan. Karakteristiek is het gedeelte over de essen op de Rug van Rolde. Ook de randen van de Hondsrug (rond Zuidlaren) vormen markante punten. De dorpenweg legt de verbinding tussen de dorpen en zorgt voor samenhang binnen de gemeente als geheel. Rond de dorpen zelf wordt de weg vaak als scheiding/barrière ervaren, bijvoorbeeld in Donderen. Naast de doorgaande wegverbindingen is er een uitgebreid stelsel van lokale wegen aanwezig. Deze hebben vaak een oude oorsprong en een sterke relatie met de landschappelijke ondergrond. Er liggen bijvoorbeeld veel lokale wegen op de flank van de beekdalen, of op de rand van

een es. In het gebied is nog een aantal oude zandwegen aanwezig. Deze herinneren aan het historische Drentse landschap en hebben grote landschappelijke waarde. Door de aanleg van de grote doorgaande infrastructuur is het onderliggende netwerk van lokale wegen hier en daar in de verdrinking gekomen. Vooral ten noorden van Vries en Tynaarlo is dat het geval. De spoorlijn loopt als een smalle autonome lijn door het gebied. Deze is niet nadrukkelijk landschappelijk vormgegeven.

Binnen het grondgebied van de gemeente bevinden zich twee bovengrondse hoogspanningsleidingen. Aan de westzijde van het gebied ligt een hoogspanningsleiding op de rug van Zeijen die via de oostkant van Peize richting de flank van de Eelder- en Peizermeden voert. Aan de oostkant is er de hoogspanningsleiding die in de flank van het Hunzedal, parallel aan de Hondsrug vanuit het zuiden naar Groningen voert. De hoogspanningsleidingen zijn goed zichtbaar in het landschap, maar zij hebben geen betekenis als structurerend element voor de landschapsontwikkeling. Dit geldt ook voor de niet zichtbare ondergrondse leidingen zoals gasleidingen. De opwekking van duurzame energie via zonnepanelen vraagt om versterking van het elektriciteitsnetwerk en de aanleg van nieuwe leidingen. Bij de aanleg van nieuwe leidingen, zowel bovengronds als ondergronds, dient een goede landschappelijke inpassing uitgangspunt te zijn.

Opgaven voor de omgevingsvisie:

- Aandacht voor confrontatie netwerk lokale en regionale/nationale wegen.
- Aandacht voor beleving van het landschap vanaf de weg
- Aandacht voor de dorpenweg (N386) als verbindende route in de gemeente, met belevingspunten die inzicht geven in de bijzondere kwaliteiten van de omgeving
- Behoud kwaliteit zandwegen

3.3. Ontwikkelingen in het landelijk gebied.

3.3.1. Dynamiek als uitgangspunt

Het huidige landschap van de gemeente Tynaarlo is het resultaat van de dynamiek tussen de natuurlijke ondergrond en het menselijk gebruik. De gebruikers hebben door de eeuwen telkens andere eisen gesteld aan hun omgeving. Landbouwmethodes zijn veranderd en er kwamen steeds meer mogelijkheden om de natuurlijke ondergrond te bewerken. In het recente verleden kwamen daar de aanleg van grootschalige infrastructuur en planmatige stads- en dorpsuitbreiding bij, en in de tegenwoordige tijd bijvoorbeeld natuurontwikkeling en waterberging. Ontwikkeling zit ingebakken in het begrip landschap. Het huidige landschap is slechts een momentopname, een tussenstap tussen verleden en toekomst.

Er is dus op voorhand geen reden om de verandering van het landschap tegen te willen gaan. Wel is het zo, dat veranderingen zich in deze tijd vaak sneller dan in het verleden voltrekken en dat de natuurlijke ondergrond door de stand van de techniek steeds minder beperkingen oplegt. Het gevaar bestaat, dat de natuurlijke ondergrond en het verleden steeds minder doorklinken in het landschap, daarmee verliest het landschap aan betekenis. Deze ontwikkeling komt de ecologische waarde, de biodiversiteit, de aantrekkelijkheid, de leesbaarheid en de bruikbaarheid, kortom de kwaliteit van het landschap, niet ten goede. Daarom formuleren we hierna uitgangspunten voor een goede balans tussen ruimtelijke ontwikkelingen en landschappelijke kwaliteit.

Sturen op kwaliteit

De gemeente wil sturen op de toekomstige kwaliteit van het landschap door de bestaande kwaliteit voor de toekomst veilig te stellen en te verbeteren en tegelijkertijd ruimte te scheppen voor ontwikkelingen, die onlosmakelijk met het landschap verbonden zijn. De ambitie is, dat deze ontwikkelingen zich in onderlinge samenhang en met respect voor de (potentiele) kwaliteiten van het landschap voltrekken. De gemeente is echter niet de enige speler in de ontwikkeling van het landschap. Zo zijn er de land- en tuinbouw, natuur beherende instanties, de provincie, de rijksoverheid, de waterschappen, projectontwikkelaars en vele particulieren, die het landschap allemaal gebruiken en invloed hebben op de toekomstige landschapskwaliteit. Bij haar sturingsfilosofie zal de gemeente dan ook altijd uitgaan van maatwerk. Nieuwe initiatieven worden vanuit hun specifieke context beoordeeld en behandeld.

Ontwikkelingen naar aard en schaal van voorkomen

Dit hoofdstuk geeft inzicht in typen ontwikkelingen, die zich in het landschap voltrekken, nu en in de toekomst, en vormt een opmaat voor de omgevingsvisie, waarin de ontwikkelingen en de huidige kwaliteiten op elkaar betrokken worden. Ontwikkelingen die zich kunnen voordoen vragen richting initiatiefnemers, belanghebbenden en inwoners om duidelijkheid over het te voeren beleid. Een beleid dat in zijn algemeenheid is gericht op het koesteren van de kwaliteit van het landelijk gebied en tevens ruimte wil bieden aan particulier initiatief, zeker als dat de kwaliteit van de ruimte versterkt. Hierna beschrijven we de te verwachten ontwikkelingen en geven daarbij aan in hoeverre deze ontwikkelingen vragen om ruimtelijk beleid in het kader van de omgevingsvisie.

Opgave voor de omgevingsvisie

De ontwikkeling van het landschap krijgt gestalte door initiatieven, die verschillen qua aard, schaal en mate van voorkomen. De gemeente moet en kan verschillende rollen aannemen, wanneer zij op deze ontwikkelingen wil sturen. De opgave voor de omgevingsvisie is om hiervoor houvast te bieden. We

onderscheiden grootschalige ontwikkelingen en kleinschalige ontwikkelingen. Onder de grootschalige ontwikkelingen vallen:

- Aanslag op de kwaliteit van natuur en landschap door ingrepen in het landschap (zoals aanleg wegen, woningbouwprojecten, bedrijventerreinen e.d.) en uitstoot schadelijke stoffen (zoals stikstof, fosfaat en methaan), met tot gevolg afname van biodiversiteit en ruimtelijke kwaliteit.
- Ontwikkelingen die leiden tot versterking van de kwaliteit, zoals de aanleg van ecologische verbindingzones en het ontwikkelen van nieuwe natuurgebieden.
- Klimaatverandering met extreme droogte, naast extreme stortbuien met wateroverlast. Dat vraagt om ingrepen, zoals vernatting van beekdalen, op peil houden grondwaterstand en de aanleg van waterbergingsgebieden.
- De energietransitie die vraagt om ruimte in het landelijk gebied om hernieuwbare energie op te wekken en om daarmee als gemeente CO2 neutraal te kunnen worden. Dat leidt tot de aanleg zonnenvelden (grootschalig en kleinschalig), de bouw van (kleine) windmolens, biomassacentrales en vergistingsinstallaties. Maar ook het vastleggen van CO2 in bos- en groenstroken is hierbij van belang. Verder moeten we extra CO2 uitstoot voorkomen door oxidatie van veen tegen te gaan.
- De aanleg van woningbouwlocaties, landgoederen en bedrijventerreinen in het landelijk gebied vormt eveneens een belangrijke ingreep in de kwaliteit van het landschap. Voor de concrete plannen in deze kan worden verwezen naar Deel 2: *Leefbare Dorpen*.
- Ook toeristisch-recreatieve voorzieningen zorgen voor ingrepen in het landschap, denk aan: wandel- en fietspaden, dagrecreatie voorzieningen, horeca voorzieningen, verblijfsrecreatie voorzieningen (huisjesterreinen, vakantieparken), golfterreinen e.d.
- Dat geldt ook voor nieuwe infrastructuur of aanpassing van bestaande infrastructuur, zoals: (rond)wegen, utilitaire fietspaden en snelfietsroutes, transferia, verbreding landwegen e.d.

Deze grootschalige ontwikkelingen in het landelijk gebied zullen zo goed mogelijk in de omgevingsvisie worden benoemd en afgewogen tegen belangen vanuit landschap en natuur. Indien mogelijk zullen nieuwe ontwikkelingen op kaart worden gemarkeerd en zullen waar nodig algemene voorwaarden voor de realisatie worden geformuleerd. In veel gevallen zal echter sprake zijn van maatwerk.

Naast deze grootschalige ontwikkelingen die zich in het landelijk gebied kunnen voordoen, zien we ook een veelheid aan meer kleinschalige ontwikkelingen, zoals:

- De landbouwkundige transitie, die vaak leidt tot intensivering van het grondgebruik en soms tot extensieve vorm van landbouw, naar kringloop landbouw of agrarisch natuurbeheer.
- Sloop, nieuwbouw en verbouw van woningen en bedrijfsgebouwen in het landelijk gebied, uitbreiding agrarische bedrijfsgebouwen, kamperen bij de boer, alternatieve invulling bedrijfsgebouwen en dergelijke.
- Erfaanpassingen, aanpassingen groenstructuur (zoals houtwallen), particulier natuur en landschapsbeheer, aanleg kruiden/bloemrijke stroken op agrarisch percelen en dergelijke.

Voor deze kleinschalige ontwikkelingen en ingrepen in het landschap gelden algemene eisen zoals opgenomen in de welstandsnota en bouwverordening. Op het niveau van de omgevingsvisie zullen voor deze categorie van ontwikkelingen geen specifieke beleidsregels worden geformuleerd.

De ontwikkelingen op het gebied van natuur, biodiversiteit, landbouw, energietransitie en klimaatadaptatie werken we in de volgende hoofdstukken verder uit.

Opgave omgevingsvisie:

Grootschalige ontwikkelingen in het landelijk gebied zullen zo goed mogelijk in de omgevingsvisie worden benoemd en afgewogen tegen belangen vanuit landschap en natuur. Indien mogelijk zullen nieuwe ontwikkelingen op kaart worden gemarkeerd en zullen waar nodig algemene voorwaarden voor de realisatie worden geformuleerd.

3.3.2. Landbouw in transitie

Zo'n 74% van het grondgebied van de gemeente bestaat uit landbouwgrond. Het gaat in totaal om 10.860 ha. Een klein deel daarvan (8 ha) wordt ingenomen door (glas)tuinbouw. De gemeente telt ca. 50 landbouwbedrijven.

We zien de volgende ontwikkelingen binnen de verschillende categorieën van landbouwbedrijven:

- **Bloementeel:** het landelijke areaal bloemen- en bollenteelt neemt toe. Er treedt een verschuiving op naar de hogere zandgrond, onder meer in Drenthe. Bloemen- en bollenteelt is een intensieve vorm van akkerbouw waarbij veelal een grote mate van gewasbeschermingsmiddelen wordt ingezet. Dit kan nadelige gevolgen hebben voor het woon- en leefklimaat. Uitbreiding van het areaal nabij woonkernen en natuurgebieden achten wij dan ook niet gewenst.
- **Akkerbouw:** vanuit de Rijksoverheid, provincie, sector- en maatschappelijk partijen wordt sterk ingezet op kringlooplandbouw. De verduurzaming van de akkerbouw staat aan het begin van deze ontwikkeling. Er wordt gewerkt aan een biodiversiteitsmonitor en er zijn verschillende pilotprojecten die verdere verduurzaming moet stimuleren. Onder meer via de inzet van akkerranden en strokenteelt. Toekomstige kansen zijn gelegen in verdergaande gebiedsgerichte samenwerking met andere landbouwbedrijven, terreineigenaren en maatschappelijke partijen.
- **Melkveehouderij:** de melkveehouderij heeft de afgelopen decennia sterk geïnvesteerd in schaalvergroting en intensivering. Deze intensivering maakt dat de Nederlandse melkveehouderij een groot aandeel heeft op de wereldmarkt in de export van agrarische producten. Maar de intensivering heeft ook geresulteerd in nadelige effecten op de milieukwaliteit en kwaliteit van natuurgebieden. Een transitie naar kringloop-landbouw wordt beoogd door het Rijk. Door extensivering en gebiedsgerichte samenwerking met andere landbouwbedrijven, terreineigenaren en maatschappelijke partijen, bijvoorbeeld via de Agenda BBB (Boer, Burger, Biodiversiteit), kan de uitstoot van ammoniak en methaan worden teruggedrongen en de biodiversiteit verbeterd.
- **Glastuinbouw:** glastuinbouw heeft een grote opgave ten aanzien van energietransitie vanwege het hoge energieverbruik. Mede hierdoor stappen een aantal bedrijven over op teelten die minder energie gebruiken. Mogelijk risico in deze sector is bedrijfsbeëindiging met tot gevolg leegstaande kascomplexen.

Uitstoot stikstofverbindingen

Veel van de natuurgebieden in de gemeenten Tynaarlo, Noordenveld en Aa en Hunze zijn gevoelig voor de uitstoot van stikstofverbindingen, met name ammoniak. Een te grote uitstoot zorgt voor eenzijdige begroeiing en beperking van de biodiversiteit. Uitstoot van deze stoffen wordt vooral veroorzaakt door de melkveehouderijen, de industrie en het verkeer. Om de kwaliteit van de natuurgebieden te borgen is het van belang de uitstoot van ammoniak en andere milieubelastende middelen te beperken. Landelijk wordt door het Rijk ingezet op een reductie van de stikstof depositie met 26% tot 2030. De commissie Remkes adviseert een reductie met 50% en wil de omslag maken naar emissiearme landbouw. De rapportages van de commissie Remkes geven aan dat de belangrijkste opgave bij het verminderen van de stikstof uitstoot ligt bij de melkveehouderijen en met name bij bedrijven die dichtbij de Natura 2000 gebieden zijn gelegen³. Remkes adviseert bestaande melkveeteeltbedrijven de omslag te maken naar kringloop-landbouw.

De beleidsinzet van de regering heeft mogelijk grote gevolgen voor de melkveeteelt bedrijven in de gemeente Tynaarlo. Voor alle ca. 30 melkveeteeltbedrijven geldt dat aangekoerst moet worden op beperking van de ammoniak uitstoot. De commissie Remkes noemt een reeks maatregelen die genomen kunnen worden om de stikstof depositie te beperken: aanpassen voeding, slimme opvang mest, extensivering en vooral overstappen op kringlooplandbouw. Dat is een forse en voor de betreffende

³ Eindadvies over structurele aanpak: *Niet alles kan overal*, Adviescollege stikstofproblematiek, juni 2020.

boeren ingrijpende opgave. Voor de gemeente is het van belang nieuwe vestiging of uitbreiding van melkveehouderijen te beperken omdat er geen ruimte meer is voor stikstof depositie. Daarnaast is het de vraag wat er gaat gebeuren met de melkveehouderijen die binnen een afstand van 1 km van de Natura 2000 zijn gevestigd, het gaat in Tynaarlo om ca. 10 bedrijven, volgens de commissie Remkes zou de overheid moeten kiezen voor gedwongen aankoop. Het is aan de provincie om vorm te geven aan de uitvoering van de te ontwikkelen wetgeving op dit punt. In overleg met de provincie zal worden bekeken in hoeverre de gemeentelijke omgevingsvisie daarbij een rol kan spelen.

Kringlooplandbouw als norm voor de toekomst

Het Rijk streeft naar kringlooplandbouw volgens de visie *Landbouw, Natuur, Voedsel; Waardevol Verbonden* van het ministerie van LNV. Dat kent de volgende doelen:

- Betere verdienmodellen voor de landbouw, niet gebaseerd op schaalvergroting maar op basis van kringlooplandbouw en beloning en waardering voor duurzaam ondernemen.
- Vermindering van uitstoot van CO₂ en NH₃ (ammoniak), afspraken uit Klimaatakkoord uitvoeren, verduurzamen en richten op gesloten kringlopen, klimaatbossen etc.

Manieren om deze uitdagingen aan te pakken zijn onder meer:

- Regionaal gebonden landbouw: stimuleren van regionale samenwerking, grondstoffen niet van ver maar van dichtbij.
- Vermindering van inzet gewasbeschermingsmiddelen: innovatie op gebied van teeltwijzen en natuurlijke bestrijding, directe koppeling met bodemecologie.
- Natuur inclusieve landbouw: zachte overgangen van natuur naar landbouw, combineren met opwekken energie en waterberging/wateropslag.
- Productie van voedsel combineren met natuur, bijvoorbeeld in de vorm van voedselbossen.

Deze beleidsinzet van het Rijk wordt regionaal vertaald in de Regiodeal Natuur inclusieve landbouw, deze wordt in Drenthe grotendeels tot uitvoering gebracht via de Agenda BBB (Boer, Burger en Biodiversiteit). Deze agenda beoogt onder meer het ondersteunen van boeren bij het ontwikkelen van duurzame bedrijfsplannen.

Opgave omgevingsvisie:

Ruimtelijke voorwaarden creëren voor de ontwikkeling van kringlooplandbouw.

3.3.3. Recreatie en toerisme in het landelijk gebied

Recreatie en toerisme zijn nauw verweven met de gemeente Tynaarlo. De gemeente en haar omgeving hebben dan ook veel te bieden, zowel voor dagrecreatie als verblijfsrecreatie: bossen, aantrekkelijke landschappen (Drentse Aa, De Hunze), twee recreatiemerren (Paterswoldsemeer, Zuidlaardermeer), dat alles in combinatie met mooie historische dorpen, een breed pakket aan toeristische voorzieningen en een uitgebreid net aan wandel- en fietsroutes, ruiterspaden en vaar-/kanoroutes.

Aantal	Voorzieningen (2019)
35	Horeca: hotels, restaurants, cafés
6	Campings
6	Huisjesterreinen/vakantieparken
26	Bed & Breakfast
7	Groepsaccommodaties en congresfaciliteiten
11	Dagrecreatie voorzieningen, o.a.: Museum Buitenplaats, Sprookjeshof, Watersportcentrum De Bloemert, Aqualaren

Figuur 3.8. Recreatievoorzieningen gemeente Tynaarlo. Bron: gemeente Tynaarlo.

Jaarlijks trekt de gemeente ca. 1,6 miljoen dagrecreanten en ca. 250.000 overnachtingen. Het aantal overnachtingen is de laatste jaren stabiel, het aantal dagrecreanten groeit licht (+10% sinds 2011). Het totaal aan bestedingen (direct en indirect) wordt geschat op ca. 37 mln. (Ecorys, 2018). Zo levert het toerisme een belangrijke bijdrage aan de lokale economie, rechtstreeks aan de ca. 1000 mensen die werkzaam zijn in deze sector, maar ook indirect via bestedingen in winkels en horeca.

Ambitie provinciale omgevingsvisie

De provinciale ambitie is gericht op “het versterken van de vrijetijdseconomie door het verbinden van de verblijfsrecreatie aan de lokale economie, aan de beleving van ruimtelijke kwaliteit en aan (dag)attracties”. De provincie wil de aantrekkingskracht voor recreatie en toerisme versterken, meer bezoekers en een langere verblijfsduur. Daar profiteert de Drentse bevolking van, zowel wat betreft werk en leefbaarheid als ook aantrekkelijkheid van de eigen woonomgeving. De provincie streeft naar een uitnodigend en aantrekkelijk vestigingsklimaat voor (nieuwe) bedrijven in vrijetijdssector. Ook werkt de provincie aan het behouden en versterken van een aantrekkelijk en vitaal aanbod van dag- en verblijfsrecreatie accommodaties en, waar nodig, aan een revitaliseringsslag van de verblijfsrecreatiesector, door herontwikkeling en transformatie van bestaande verblijfsrecreatieparken.

Voor de verblijfsrecreatie wil de provincie dat nieuwe ontwikkelingen en transformatieopgaven in samenhang en op basis van een integrale, gebiedsgerichte en programmatische aanpak worden uitgevoerd. Deze aanpak staat ook in de omgevingsvisie van Tynaarlo centraal en krijgt hierna een eerste uitwerking.

Toekomstperspectief

We zien volop kansen voor de gemeente om een geleidelijke groei van recreatie en toerisme te realiseren. Die groeimogelijkheden hebben te maken met vier belangrijke trends (o.a. Nota Vergrijzing en Ruimte (2013):

- de groei van het aantal actieve ouderen;
- de behoefte aan actieve vormen van recreatie (fietsen, wandelen, paardrijden);
- groeiende vraag naar vakanties in eigen land;
- toename aantal stedentrips in combinatie met een landelijke omgeving.

Citaat nota Vergrijzing en Ruimte:

“De ouderen van nu en straks zijn steeds uithuiziger in hun vrijetijdsbesteding. Het aantal vakanties in binnen- en buitenland neemt toe. Dit komt doordat deze ouderen welvarender, mobieler en hoger opgeleid zijn dan de ouderen van voorheen.

Vrijetijdsactiviteiten zoals wandelen en fietsen gaan relatief aan populariteit winnen. Innovaties als de elektrische fiets en informatie, rustpunten, service en navigatiemiddelen onderweg stimuleren dit. Ook golfen lijkt een groeiemarkt onder ouderen te blijven.

Er is een groeiende markt voor nieuwe producten en diensten rondom zorg, wellness en wellbeing in aantrekkelijke (natuurlijke) omgevingen. Ook neemt de behoefte aan en de vraag naar luxe, privacy en comfort toe. Deze ontwikkeling vraagt om een kwaliteitsverbetering in de verblijfsrecreatie.”

De genoemde maatschappelijke ontwikkelingen bieden mogelijkheden voor de gemeente Tynaarlo om een groei van recreatie en toerisme te realiseren, mits gericht wordt ingespeeld op de veranderende vraag. Voor de op te stellen omgevingsvisie is het van belang om te bepalen op welke doelgroepen de gemeente wil inzetten en welke voorzieningen en ruimtelijke maatregelen nodig zijn om de vraag goed te bedienen.

Bij haar toeristische marketing richt de provincie Drenthe zich met name op gezinnen met jonge kinderen en stellen van 35 plus. De gezinnen met kinderen in de basisschoolleeftijd komen vooral tijdens de

(zomer)vakantie naar Drenthe. Stellen van 35 plus (waaronder ouderen) en gezinnen met kinderen tot 5 jaar zorgen voor seizoen verbreding. Het doel is gasten te trekken die goed passen bij Drenthe, bij de bedrijven én de inwoners. Drenthe trekt daarom vooral de gasten uit binnen- en buitenland die genieten van natuur, cultuur en het samenzijn met familie en vrienden, met als leefstijlgroepen harmoniezoekers, verbinding zoekers en inzichtzoekers:

- **De harmoniezoeker:** besteedt zijn vrije tijd met familie of vrienden en zoekt naar gezamenlijke activiteiten. Op vakantie willen ze dat er voor iedereen iets te doen is. Activiteiten voor de kinderen, een mooi zwembad; geen wonder, dat ze graag een huisje huren op een park met veel voorzieningen. Een familiecamping mag ook.
- **De inzichtzoeker:** wil dingen leren en ervaren, in de natuur en via culturele activiteiten. Vrije tijd is tijd die je bewust moet besteden. Museumbezoek en bezienswaardige gebouwen; daar liggen de interesses. Actief de natuur in kan ook: het liefst wandelend of fietsend. Overnachten doen ze graag op een plek waar de praktische voorzieningen goed geregeld zijn. Zoals in een bekende hotelketen, in een bed & breakfast met goede recensies. Ze zijn dan ook best bereid iets meer te betalen.
- **De verbinding zoeker:** zet zich graag in voor anderen en geniet van knusse sfeer en de natuur, op de fiets of al wandelend. Maar ook een bezoek aan museum of theater vinden ze fijn. De interesse in anderen en de wereld vind je ook terug in hun reisgedrag: ze hoeven niet op één plek te blijven. Rondtrekken vinden ze leuk. Dan verblijven ze graag op een camping met goede faciliteiten, of in een bekende hotelketen.

De gemeente Tynaarlo heeft voor elk van deze leefstijlgroepen voldoende te bieden. De harmoniezoeker komt meestal als gezin met kinderen. Om deze groep te binden zijn goed ingerichte campings en huisjesterreinen van belang, naast goede dagrecreatie voorzieningen.

Voor de inzichtzoeker en de verbindingszoeker is het van belang goede route-gebonden faciliteiten te bieden: wandel- en fietspaden, samenhangende routes, ruiterspaden, vaarroutes, dat alles in combinatie met horeca voorzieningen. De nabijheid van de culturele voorzieningen van Assen en Groningen is van groot belang voor deze vaak oudere doelgroep. Comfortabele overnachtingsmogelijkheden, liefst in combinatie met wellness: hotel of vakantiehuis.

Accentgebieden voor recreatie en toerisme

Binnen de gemeente Tynaarlo onderscheiden we, in navolging van het Structuurplan van 2006, vier accentgebieden voor recreatie en toerisme. Per gebied zien we accentverschillen in de voorzieningen voor recreatie en toerisme. Bij nieuwe ontwikkelingen kan worden aangesloten bij het specifieke accent van het gebied.

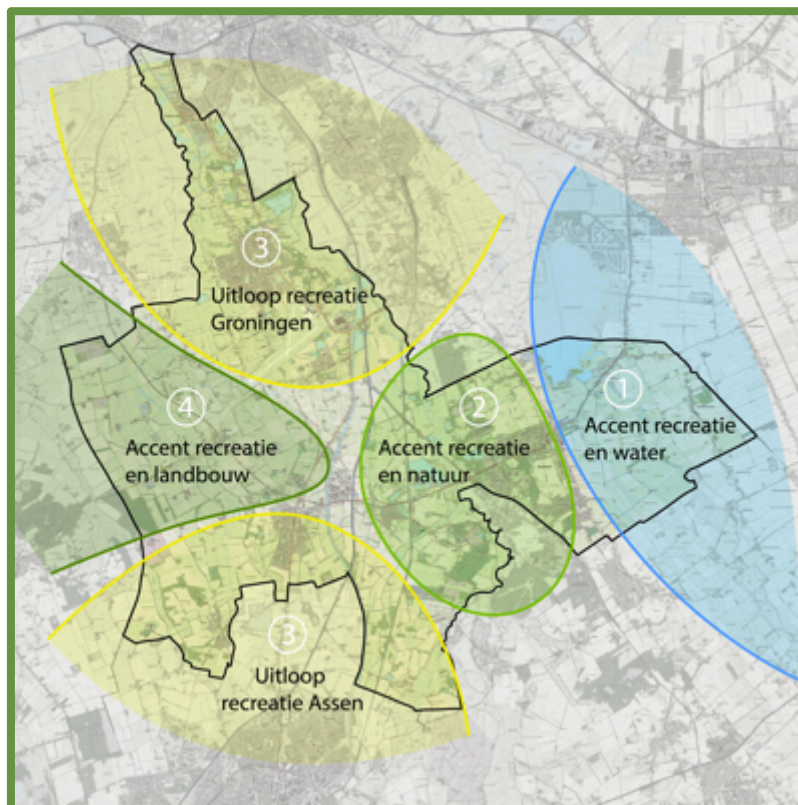
1. Accent recreatie en water. Het gaat hier om de waterrijke gebieden met hier en daar voor de verblijfsrecreatie ingerichte zones met een hoog aantrekkende werking. Deze gebieden zijn gelegen aan het Zuidlaardermeer en in het Hunzedal. Hieraan gekoppeld is de ontwikkeling van de Hunze als 'waterdrager'. De Hunze krijgt een natuurlijke inrichting, kronkelt door het landschap en wordt omringd door natte weilanden en moerassen. Bij hoge waterstanden zal een flink deel van het gebied Tussenwater onder water staan. Het werkt dan als een soort spaarbekken, waarbij de rietmoerassen het teveel aan water slechts langzaam afgeven. Het rietmoeras vangt het slib uit de Hunze op en zorgt voor een biologische waterzuivering. Dit maakt het water in het Zuidlaardermeer schoner en minder troebel, ecologisch van belang, maar ook aantrekkelijk voor waterrecreanten. In deze zone liggen volop kansen voor een intensivering van de recreatie: fietsen, wandelen en kanoën in het Hunzedal en waterrecreatie en natuurbeleving rond het Zuidlaardermeer.

2. Accent recreatie en natuur. Het gaat hier om de waardevolle landschappen van de Hondsrug en de Drentse Aa. In overleg met de beheerders zullen routesystemen verder worden uitgebreid. De toerist is uitdrukkelijk te gast in deze gebieden. In dit deel van de gemeente is geen ruimte

voor nieuwe toeristische accommodaties. Uitbreiding van bestaande toeristische accommodaties is mogelijk, mits sprake is van kwaliteitsverbetering.

3. Recreatie uitloopgebied vanuit Groningen en Assen. In dit gebied ligt het accent op het inrichten van een overgangszone van stad naar landelijk gebied. Een dergelijke zone vraagt om een zorgvuldige ruimtelijke inrichting, waar ruimte en aandacht moet zijn voor de gebruiksmogelijkheden van wandelaars, fietsers en ruiters. De Peizer- en Eeldermeden/Onlanden zijn als overstromingsmoeras ingericht. Het natuurgebied dat door de waterberging is ontstaan heeft een belangrijke recreatieve waarde voor de omliggende woongebieden, met voorzieningen, zoals wandel-, fiets- en ruiterspaden. Langs het Omgelegde Eelderdiep zijn voorzieningen voor kano's aangebracht. Door Natuurmonumenten wordt een bezoekerscentrum voor de Onlanden ingericht.

4. Accent recreatie en landbouw. De landbouwgebieden zijn van groot belang voor route gebonden activiteiten, zoals fietsen en wandelen. Deze activiteiten hebben baat bij een zo natuurlijk mogelijke inrichting van het agrarisch gebied, zoals kruidenrijke graslanden, herstel of aanplant van houtwallen en een grote mate van biodiversiteit. De omgevingsvisie moet aangrijpingspunten bieden voor het versterken van de recreatieve waarde van het agrarisch landschap, zie ook onder hoofdstuk 3.3.2.

*Figuur 3.9.
Recreatiezones gemeente
Tynaarlo, zie tekst voor
verklaring.*

Programmatische opgave gemeente Tynaarlo

Op basis van de door de provinciale omgevingsvisie geformuleerde uitgangspunten, de maatschappelijke ontwikkelingen, de leefstijlgroepen en de specifieke kwaliteiten van de gemeente op het gebied van

recreatie en toerisme hebben we de ambitie om te komen tot een programma voor de versterking van sector. Daarbij kunnen de volgende opgaven aan de orde komen.

1. Uitbreiden en verbeteren route-gebonden recreatie: wandel- en fietsroutes, ruiterspaden, vaarroutes.

De gemeente beschikt reeds over een uitgebreid fietsnetwerk, vrij liggende fietspaden, fietsroutes langs rustige landweggetjes en een uitgebreid knooppuntnetwerk. Toch zien we hier nog mogelijkheden voor verbetering en uitbreiding:

- De geplande doorfietsroute tussen Assen en stad Groningen langs het Noord-Willemskanaal kan naast de utilitaire functie ook een belangrijke recreatieve functie vervullen. Die laatste functie kan worden versterkt door recreatieve routes te laten aansluiten op deze centrale route. Daarmee wordt het bestaande fietsroutenetwerk verder uitgebreid en ontstaan nieuwe fietsroutes waarin met name Yde-De Punt en Vries interessante fietsknooppunten gaan vormen. De aantrekkingskracht van de doorfietsroute langs het Noord-Willemskanaal kan verder worden versterkt door langs de route horeca voorzieningen mogelijk te maken, liefst aansluitend op het kanaal, zodat ook de vaarrecreatie daarvan kan profiteren.
- Het Noord-Willemskanaal vormt een interessante vaarroute tussen Assen en Groningen. Het gebruik en de aantrekkelijkheid van de vaarroute kan worden versterkt met nieuwe aanlegplaatsen en horeca. Het ontwikkelen van vormen van landgoed-wonen kan bijdragen aan het versterken van de functie van het Noord-Willemskanaal als recreatieve zone.
- Ook de gewenste doorfietsroute tussen Zuidlaren en Haren kan een bijdrage leveren aan het uitbreiden en verbeteren van het lokale fietsroute netwerk, hoewel deze route naar alle waarschijnlijkheid vooral bestaande, maar wel verbrede, fietspaden zal volgen.
- Twee deelgebieden van de gemeente zouden beter ontsloten kunnen worden op het fiets- en wandelknooppunten netwerk: de Boermarke Zeijen en het Hunzedal. Het agrarische gebied tussen Vries en Norg is bijzonder aantrekkelijk, maar nodigt onvoldoende uit om er doorheen te fietsen. Een vrij liggend fietspad in het verlengde van de Hooijdijk in de richting van het Noordsche Veld zou een belangrijke bijdrage kunnen leveren in het versterken van de aantrekkingskracht van dit gebied.
- Ook voor het Hunzedal geldt dat de ontsluiting voor fietsers en wandelaars beperkt is. De Landschapsvisie Hunzedal voorziet dan ook in de aanleg van een netwerk aan fietspaden en wandelroutes.
- Het Hunzedal kent twee interessante kanoroutes, deze voorziening kan wel wat meer promotie gebruiken, er wordt nog maar beperkt gebruik van gemaakt, terwijl het een uniek stukje verborgen natuur betreft.

2. Uitbreiden en verbeteren verblijfsrecreatie voorzieningen

Het provinciaal beleid is onder andere gericht op het (re)vitaliseren van bestaande recreatieparken⁴. Bij veel recreatieparken in de provincie is sprake van achterstallig onderhoud, verpaupering, permanente bewoning en sociale problematiek. De provincie heeft nu een programma opgesteld om de kwaliteit van de bestaande parken te verbeteren en nieuwe hoogwaardige kwaliteit toe te voegen.

Een inventarisatie van de parken in de gemeente Tynaarlo leert dat hier geen sprake is van ernstige problemen, maar we houden de vinger aan de pols. We zullen recreatie ondernemers blijven stimuleren de kwaliteit van hun parken te optimaliseren. Voor het ontwikkelen van nieuwe vakantieparken of terreinen met vakantiehuisen zien we beperkte mogelijkheden:

- Aansluitend op de bestaande locaties bij de zandwinplassen langs de Zuidlaarderweg (N386) zien we mogelijkheden voor nieuwe vormen van verblijfsrecreatie. In plaats daarvan kan ook een keuze worden gemaakt voor een op natuurontwikkeling gerichte oplossing.

⁴ Drents Ontwikkelperspectief, Vitale Vakantieparken Drenthe, febr. 2020.

- Verschillende vakantieparken kunnen wel een opknapbeurt gebruiken, samen met de parkeigenaren en beheerders moet worden gekeken naar een upgrading van de parken.
- De mogelijkheden voor nieuwe hotelaccommodaties zijn beperkt, de markt biedt onvoldoende ruimte voor uitbreiding, tenzij een nieuwe doelgroep kan worden aangeboord. Wat dat betreft zien we mogelijkheden voor een nieuwe hotelvoorzieningen bij het te ontwikkelen knooppunt A28/N386 (afslag Vries). Een hotel op die locatie kan profiteren van zakelijk bezoek gericht op de stad Groningen, maar ook van toeristisch bezoek dat een stedentrip naar Groningen combineert met fietsen of wandelen in de omgeving. Om de eerder genoemde doelgroep vitale, kapitaalkrachtige ouderen te bereiken verdient het aanbeveling om te investeren in luxe en comfort.
- Daarnaast zien we ook ruimte voor meer kleinschalige verblijfsaccommodaties, zoals B&B, kamperen bij de boer en dergelijke.

3. Uitbreiden en verbeteren dagrecreatie voorzieningen en dorpscentra

De gemeente beschikt reeds over de nodige dagrecreatie voorzieningen voor een breed publiek. De ruimte voor nieuwe grootschalige ontwikkelingen is beperkt. We willen ons vooral richten op het verbeteren van de bestaande voorzieningen, mede gezien de steeds hogere eisen die door recreanten wordt gesteld.

Een voorbeeld daarvan is het Zuidlaardermeer en dan met name de zuidoever. Het gebruik van het Zuidlaardermeer voor de vaarrecreatie wordt gestimuleerd. Het doel is om in combinatie met natuurontwikkeling de dag- en verblijfrecreatie aan de zuidkant van het Zuidlaardermeer te bevorderen, het is aan de markt om daar met investeringen op in te spelen.

De aantrekkingskracht van de dorpscentra in de gemeente zijn voor het toerisme van het grootste belang, winkels, horeca en de historische sfeer zijn daarbij van cruciaal belang. Voor onze inzet op dit thema verwijzen we naar deel 2: *Leefbare dorpen*.

4. Promotie en acquisitie

Een ander aandachtspunt voor het stimuleren van de recreatie in de gemeente vormt een gerichte promotie van de recreatiemogelijkheden, daarbij wordt samengewerkt met andere gemeenten, o.a. via het Geopark Hondsrug en in de Stichting Kop van Drenthe (met Noordenveld en Assen). Ook samenwerking met de stad Groningen (o.a. via de Regio Groningen-Assen) is daarbij van belang, onder andere voor het ontwikkelen van arrangementen die een stedentrip combineren met actieve recreatie in de natuur.

Die gezamenlijke promotie is van groot belang omdat recreatie bij uitstek over de grenzen van de gemeente heengaat. Een van de mogelijkheden om de kwaliteiten van de Kop van Drenthe in beeld te brengen is het oprichten van een bezoekerscentrum. Er is door Natuurmonumenten een centrum ingericht in de Onlanden en door Staatsbosbeheer een bij het Balloërveld en bij het Noordsche Veld. Een dergelijke voorziening ontbreekt in het centrale deel van de gemeente. Voor de vestiging van een nieuw informatiecentrum voor het Nationaal Park Drentse Aa, Vries, Zuidlaren en omgeving zou het knooppunt A28-N386 bij Tynaarlo/Vries een geschikte locatie vormen, als toegangspoort tot de Kop van Drenthe. Ook de locatie Wedbroeken tussen Tynaarlo en Zuidlaren zou een goede vestigingslocatie kunnen zijn.

Opgave omgevingsvisie:

Ruimtelijke voorwaarden creëren voor de gewenste toeristisch-recreatieve ontwikkeling van de gemeente.

3.3.4. Energietransitie en klimaatadaptatie

Een belangrijke ontwikkeling waar we in het landelijk gebied van de gemeente mee te maken krijgen is de energietransitie. Uitgangspunt is dat de gemeente CO₂ neutraal wordt en in dat kader zoveel mogelijk in haar eigen energiebehoefte kan voorzien. Om dat te bereiken is onderzocht welke mogelijkheden er zijn om zelf hernieuwbare energie op te wekken, zie ook de gemeentelijke bijdrage aan de RES (Regionale Energie Strategie). Dat heeft geleid tot een mix van energieopwekking, waarvan we op dit moment inschatten dat deze is te realiseren. Voor een toelichting op de in figuur 3.10 opgenomen getallen kan worden verwezen naar hoofdstuk 1 van deze nota. De energiemix ziet er als volgt uit:

Energiebronnen	Gerealiseerde opbrengst per 2017-2019 in TJ per jaar	Te realiseren opbrengst in TJ per jaar tot 2030	
		minimaal	maximaal
Zon-op-dak	33	218	218
Zonnevelden	109	350	350
Grote windmolens	-	-	-
Kleine windmolens	-	13	13
Geothermie	-	59	209
Biomassa	58	105	300
Totaal in 2030		745	1090
Energievraag 2050, excl. doorgaand verkeer		1475	1475

Figuur 3.10. Overzicht te realiseren energiemix tot 2030, gemeente Tynaarlo.

Kansen voor energietransitie

De in figuur 3.10 opgenomen energiemix maakt duidelijk dat de focus vooral gericht is op zonenergie, biomassa en geothermie. De mogelijkheden voor diepe geothermie zijn beperkt tot grotere afnemers, vanwege de hoge investeringen. Het gebruik van biomassa biedt kansen, bij het omzetten van mest, snoei-, riool- en ander afval in biogas. De mogelijkheden voor windenergie zijn beperkt. We zullen het vooral moeten hebben van zonenergie, via zonnepanelen op daken, rest locaties en in het landelijk gebied.

In de regionale energiestrategie regio Drenthe is, in overeenstemming met het nationale klimaatakkoord, afgesproken dat we in Drenthe streven naar 50% lokaal eigendom bij nieuwe energieprojecten.

Uit de gesprekken met inwoners tijdens de participatieronde komt naar voren dat inwoners zeer betrokken zijn bij de energieopgave en dat zij daar graag een bijdrage aan willen leveren. De sterke gemeenschapszin biedt de dorpen houvast om de energieopgave voor het eigen dorp gemeenschappelijk te realiseren, bijv. door het oprichten van een dorpsenergiecoöperatie. De dorpen beslissen dan zelf hoe ze de energietransitie vormgeven en eventuele revenuen kunnen in het dorp worden ingezet, bijv. t.b.v. maatschappelijke voorzieningen, verdere verduurzaming of landschappelijke kwaliteit.

Het realiseren van zowel grootschalige als kleinschalige energieopwekking vraagt om duidelijke uitgangspunten t.a.v. de ruimtelijke inpassing. Dat geldt met name voor de ruimtelijke inpassing van zonnepanelen op daken, zonnevelden, windmolens en (mest)vergistingsinstallaties. Voor het formuleren van de uitgangspunten voor de ruimtelijke inpassing van zonnevelden en windmolens organiseren we een expertmeeting. Dat kan leiden tot duidelijkheid over waar de gemeente wel en niet van plan is om de ontwikkeling van zonnevelden toe te staan en onder welke voorwaarden.

Mestvergistingsinstallaties

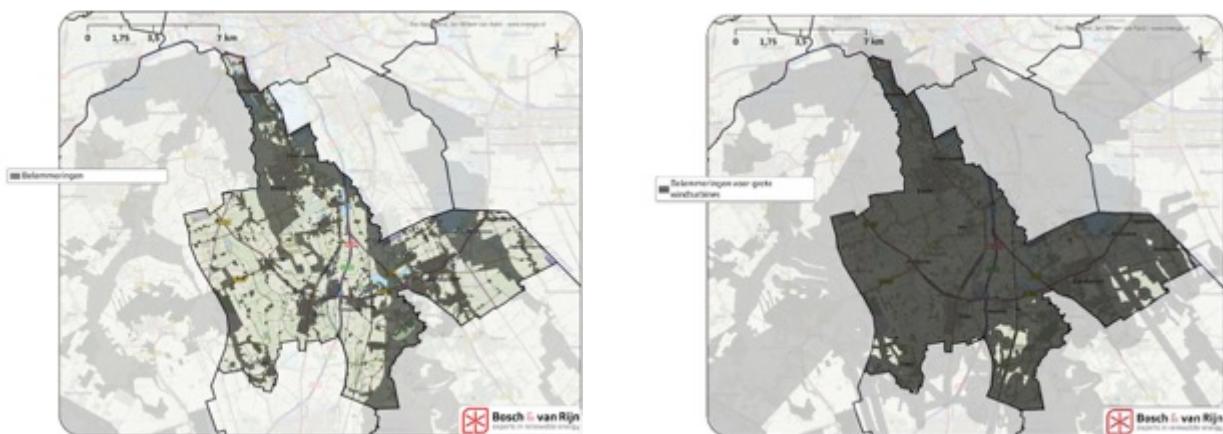
Voor het bouwen van (mest)vergistingsinstallaties gelden afstandscriteria ten opzichte van woningen, vanwege de uitstoot van stoffen die invloed hebben op de volksgezondheid, zoals giftige stoffen en geurstoffen. Daarnaast moet aandacht besteed aan de visueel ruimtelijke inpassing en de bereikbaarheid. Grotere (mest)vergistingsinstallaties laten zich niet goed inpassen in open gebieden, daar zorgen ze voor een te grote verstoring van het ruimtelijk beeld en voor (geur)overlast. In de Provinciale Omgevingsvisie is aangegeven dat dergelijke grote centrales alleen gevestigd mogen worden op een drietal daartoe aangewezen bedrijventerreinen, maar niet in de gemeente Tynaarlo.

Kleine mono-mestvergisters en co-vergisters kunnen wel op boerenerven worden geplaatst onder de volgende voorwaarden:

- uitsluitend bestemd voor het verwerken van de eigen mest van het betreffende landbouwbedrijf;
- vestiging op voldoende afstand t.o.v. woonbebouwing;
- vestiging in het landelijk gebied onder voorwaarden van ruimtelijke inpassing, zoals opgenomen in het bestemmingsplan buitengebied;
- een goede en veilige afwikkeling van het verkeer.

Windmolens

Het bureau Bosch en Van Rijn heeft in beeld gebracht waar belemmeringen en kansen liggen voor de bouw van windmolens. Windmolens vormen in principe een optie, maar de mogelijkheden zijn beperkt (zie ook figuur 3.11.). Toch wil de gemeente de bouw van grote windmolens niet op voorhand uitsluiten. De bouw van kleine windmolens (tot 15 meter) biedt meer mogelijkheden. Die molens zijn nu al toegestaan bij vrijstaande boerderijen in het landelijk gebied, maar kunnen ook op andere locaties worden toegepast. Bijvoorbeeld bij andere vrijstaande panden in het landelijk gebied en op bedrijventerreinen.

Figuur 3.11. Belemmeringenkaart zonnevelden en grote windmolens, op de in zwart aangegeven gebieden liggen belemmeringen voor de aanleg van zonnevelden (linker plaatje) en grote windmolens (rechter plaatje).

Bron: Bosch en van Rijn.

Zonenergie

Een grote kans voor de opwekking van hernieuwbare energie ligt bij het plaatsen van zonnepanelen. Naast panelen op daken schatten we in dat het realistisch is om 100 tot 200 ha aan zonnevelden te realiseren. Op dit moment beschikt de gemeente over 30 ha zonnepanelen (op het vliegveld en op de zandwinplas bij Tynaarlo).

Door de provincie Drenthe is de zogenaamde *Zonneladder* opgesteld. Een instrument dat sturing geeft aan de inzet van zonenergie. De voorkeur gaat uit naar het plaatsen van panelen op beschikbare daken,

als tweede naar zogenaamde restruimtes en als derde kan gekeken worden naar het benutten van landbouwgrond.

Door het bureau HNS⁵ is onderzoek gedaan naar mogelijke opties voor de aanleg van zonnevelden in de provincie Drenthe. Daarbij zijn de mogelijkheden van de verschillende landschapstypen onderzocht. Onlangs is een nieuwe handreiking landschappelijke inpassing zonnevelden vrijgegeven, als uitwerking van de Provinciale Omgevingsvisie. Op basis van de Zonneladder, het door HNS verrichte onderzoek en de handreiking landschappelijke inpassing komen we voor de gemeente Tynaarlo tot de volgende opties.

Zon op dak

Er wordt al voor 33 TJ aan zonenergie via zonnepanelen op de daken opgewekt, echter we streven er naar dat aandeel op te schroeven naar ruim 200 TJ. Om dat te bereiken moet 50% van alle geschikte daken worden voorzien van panelen. Vooral het benutten van daken van bedrijfspanden en boerderijen biedt kansen. Alleen daken van monumentale panden, riet gedekte daken en beschermde dorpsgezichten zijn vanuit ruimtelijk oogpunt minder geschikt voor zonnepanelen, het kan ten kosten gaan van de monumentale uitstraling van deze panden.

Zonnevelden op restlocaties.

Daarbij gaat het om locaties die een dubbelfunctie kunnen vervullen. Locaties waar zonnepanelen kunnen worden toegepast, zonder dat daarbij de primaire functie verloren gaat. Locaties die bovendien vrijwel niet zichtbaar zijn vanuit de openbare ruimte of die in ieder geval vanuit visueel oogpunt niet storend zijn. Enkele voorbeelden:

- Vliegveld Eelde, op de niet voor vliegverkeer benodigde gronden wordt op dit moment al 20 ha gebruikt voor zonnepanelen, daarnaast is er mogelijk nog ca. 30 ha ruimte voor panelen.
- Zandwinplassen zonder recreatieve functie, de plas bij Tynaarlo is daar een voorbeeld van, die wordt nu al gedeeltelijk gebruikt voor energieopwekking, daar is nog ruimte voor ca. 10 ha aan zonnepanelen.
- Overhoeken bij grootschalige weginfrastructuur (bij afritten bijvoorbeeld) en bedrijventerreinen.
- Overkapping grote parkeerplaatsen met zonnedaken, bijvoorbeeld bij het vliegveld, het transferium De Punt en op bedrijventerreinen.

Als we alle mogelijkheden op deze restlocaties zouden benutten, dan kunnen we in totaal op ca. 50 ha aan zonnepanelen komen.

Zonneakkers bij de esdorpen.

Het kleinschalige esdorpenlandschap leent zich niet voor grootschalige zonnevelden, zeker niet op de essen en in de beekdalén. Wel zien we mogelijkheden voor meer kleinschalige zonneakkers bij de dorpen (0,5-2 ha), mits goed ingepast in het landschap. Dusdanig kleine velden zijn vooral interessant voor lokale energiecoöperaties. De eerder genoemde dorpshoven of dorpsakkers kunnen prima worden gebruikt voor de aanleg van kleine zonneakkers. Het is daarbij wel van belang te kiezen voor een ruime opstelling van de zonnepanelen, zodat er ruimte overblijft voor een rijke bloemenvegetatie ter verhoging van de biodiversiteit. Ook kan inpassing d.m.v. grondwallekes (half ingraven, half ophogen) worden overwogen, waardoor panelen onder ooghoogte blijven en de achterkant van panelen niet zichtbaar is.

Zonnevelden in open landschap.

Bij grootschalige open landschappen kan worden gekozen voor meer grootschalige zonnevelden van meer dan 10 ha. Daarbij kan worden gedacht aan de jonge ontginningsgronden. In principe zou het uitgangspunt moeten zijn dat de zonnevelden op de 'achterkant' van het landschap worden geprojecteerd, niet waarneembaar vanaf woningen en landwegen. Bij voorkeur dienen de zonnevelden te worden gecombineerd met natuurontwikkeling, waterberging, bufferzones etc. Daar waar het landschap, door ver

⁵ Drentse energielandschappen. HNS landschapsarchitecten, april 2017.

doorgevoerde schaalvergroting, aan de oorspronkelijke kleinschaligheid heeft ingeboet, zou beplantingsstructuur hersteld kunnen worden met het realiseren van de energieopgave

Hunzedal

De landschapsvisie voor het Hunzedal⁶ biedt ruimte voor de aanleg van kleinere zonnevelden, onder de volgende voorwaarden:

- kleinschalig (een enkel perceel binnen de bestaande verkavelingspatronen);
- bij voorkeur verbonden aan nieuwe structurelementen in het landschap zoals dijken;
- en/of een bijdrage leverend aan natuurrealisatie of waterberging;
- met voldoende tussenruimte tussen de panelen voor een goede bezonning en beluchting van de bodem zodat plantengroei en behoud of herstel van de bodem mogelijk is.

Klimaatadaptatie

Klimaatverandering leidt tot grotere weersextremen: langdurige droogte, maar ook extreem zware regenval. De langdurige perioden van droogte hebben gevolgen voor de kwaliteit van de natuur, de biodiversiteit, de landbouw en het landschap. De bestaande waterretentie-gebieden, zoals de Onlanden en Tussenwater, zorgen er voor dat wateroverlast in de lager gelegen delen van het stroomgebied wordt beperkt. Samen met provincie en waterschappen wordt bekeken hoe we er voor kunnen zorgen dat het beekwater langer wordt vastgehouden in de bovenste en middelste gedeelten van het stroomgebied. Te denken valt aan kleinschalige mogelijkheden om water vast te houden en te sparen voor droge tijden. De aanpak die wordt ontwikkeld door de Boermarke Zeijen zou mogelijk als voorbeeld kunnen dienen. Door het verbeteren van de landschappelijke kwaliteit kan worden voorzien in de aanleg van waterbuffers in de vorm van vennetjes en pingo's. Een dergelijke kleinschalige aanpak staan we ook voor in de rest van de gemeente. De schaal van deze aanpak is niet zodanig dat deze in de kaarten van de omgevingsvisie zichtbaar zal zijn.

Om wateroverlast in bebouwd gebied tegen te gaan verdient het aanbeveling verharding waar mogelijk te vervangen door groen. Ook kan de aanleg van wadi's helpen bij het voorkomen van overlast. Bij het plannen van nieuwbouw zal bovendien rekening moeten worden gehouden de hoogteligging van het gebied. Bouwen in laaggelegen gebieden kan leiden tot wateroverlast.

Opgave omgevingsvisie:

- Formuleren ruimtelijke randvoorwaarden voor de ontwikkeling van zonnevelden en de bouw van windmolens en mestvergistingsinstallaties.
- Zo nodig aanwijzen locaties waar zonnevelden kunnen worden ontwikkeld.
- Ruimtelijk beleid ontwikkelen gericht op het tegengaan van verdroging en wateroverlast bij extreme regenval.

⁶ Het betreft een visie die dient als ruimtelijk denkkader en waar Gemeenteraden, bestuur van het Waterschap en Provinciale Staten inspiratie uit kunnen halen voor hun eigen visies en plannen.

3.4. Visie op versterken kwaliteit natuur en landschap

De in de voorgaande hoofdstukken beschreven ontwikkelingen in het landschap en de bestaande kwaliteiten vormen de basis van waaruit we nieuwe ontwikkelingen en initiatieven kunnen beoordelen en inpassen. Na deze beschrijving van bestaande kwaliteiten willen we onderzoeken hoe we de kwaliteit van natuur en landschap kunnen versterken: waar zien we knelpunten en hoe kunnen we die aanpakken. Daarom in dit hoofdstuk onze visie op behoud en versterking van natuur en landschap in de gemeente Tynaarlo. Daartoe gebruiken we het LOP 2009 als uitgangspunt en komen we waar nodig tot een actualisatie van het beleid. We hanteren de volgende basis uitgangspunten:

- Behoud en versterking van de cultuurhistorische waarden: bouw voort op en vernieuw de historische relatie tussen dorp en omgeving.
- Behoud en doorontwikkeling van natuurwaarden, vergroting van de natuurlijke diversiteit en extra aandacht voor realisatie van een natuurlijker en robuuster watersysteem.

We gaan uit van de in het LOP genoemde hoofdstructuur waarbinnen de duurzame samenhang en diversiteit van het toekomstige landschap van gemeente Tynaarlo gestalte zal krijgen:

- het stelsel van beekdalen
- verschillende ruggen met een eigen kleur
- dorpsomgevingen
- landschappelijke overgangen

Allereerst kijken we naar de omgevingsvisie van de provincie Drenthe, hierin zijn kernkwaliteiten voor het landschap geformuleerd.

3.4.1. Omgevingsvisie provincie Drenthe

Door de provincie Drenthe zijn in de omgevingsvisie van de provincie 10 deelgebieden aangewezen binnen de Cultuurhistorische Hoofdstructuur. Voor de gemeente Tynaarlo zijn de volgende deelgebieden relevant: Kop van Drenthe, Drentse Aa, Hondsrug en Hunzedal.

De cultuurhistorische kernwaarden van deze gebieden uit de omgevingsvisie zijn ook verankerd in de Provinciale Omgevingsverordening en vormen daarmee ook een basis voor de omgevingsvisie voor de gemeente Tynaarlo. Richtinggevend voor het provinciaal beleid is het herkenbaar houden van het oude cultuurlandschap. Hierna is per gebied een korte samenvatting gegeven van belangrijke structuren en de provinciale ambities. Voor een uitgebreidere toelichting wordt verwezen naar de Provinciale Omgevingsvisie van Drenthe.

Kop van Drenthe

Structuren van provinciaal belang:

- Breed hoefijzervormig beekdal, met een open karakter, dat benadrukt en scherp begrensd wordt door een rand van opgaande beplanting;
- Esdorpen met daarbinnen de karakteristieke afwisseling van open en gesloten ruimtes, verspreide bebouwing en doorzichten naar essen en beekdal;
- Licht slingerende linten van de randveenontginningen in een coulisselandschap met fijnmazige percelering en houtwallen.

Landgoederen bij Eelde en Paterswolde:

- Vrijwel aaneengesloten gebied met afwisseling in open landbouwgronden en besloten delen met bos- en parkaanleg;
- Centrale ligging van de hoofdhuizen binnen de parkaanleg en sterke relatie tussen huis en omgeving.

Drentse Aa

Structuren van provinciaal belang:

- De beekdalen van de Drentse Aa met flankerend esdorpen en essen, gezamenlijk in een sterke ruimtelijke samenhang aanwezig;
- Een grote dichtheid aan prehistorische bewoningssporen en hiermee samenhangende routes zoals celtic fields, grafmonumenten (hunebedden, grafheuvels, urnenvelden) en karrensporen;
- Authentieke esdorpen met een karakteristieke opbouw van open ruimten en brinken, verspreid staande bebouwing en doorzichten naar de essen en het beekdal;
- Duidelijk door beplanting begrensde beekdalen met een herkenbare historische percelering en veel houtwallen;
- Variatie in traditionele boerderijen die de historische ontwikkeling toont van de Drentse boerderijtypen;
- Kerktorens die van verre zichtbaar zijn als oriëntatiepunt in het landschap.

Hondsrug en Hunzedal

Structuren van provinciaal belang:

Hondsrug:

- De oorspronkelijke middeleeuwse routes die de dorpen verbinden en die vrijwel intact en functioneel zijn;
- De noord - zuid keten van esdorpen, waarvan de typerende structuren en elementen nog merendeels herkenbaar zijn;
- Een grote dichtheid aan prehistorische (en historische) bewoningssporen, zoals hunebedden, grafheuvels en celtic fields, waarvan een deel als keten een prehistorische route over de Hondsrug markeert;
- Een reeks van grote bosenheden, vooral staatsboswachterijen, door de rechthoekige vormen en hun massa scherp begrensd en zichtbaar in het landschap.

Hunzedal:

- De openheid en grote schaal van het dal wordt benadrukt door de begrenzingen aan de oostzijde en de westzijde: de bebouwingslinten van de randveenontginningen en de vrij steile rand van de Hondsrug met haar besloten bosenheden;
- Enkele dwarsverbindingen die de esdorpen verbinden met hun randveenontginningen;
- Licht slingerend verloop van de doorlopende ontginning as;
- Lintbebouwing variërend in dichtheid, met doorzichten naar het achterland.

Opgave omgevingsvisie:

Voor de omgevingsvisie van de gemeente Tynaarlo zijn de kernkwaliteiten van het esdorpenlandschap, de randveenontginningen, het Hunzedal en de laagveenontginningen relevant, zoals die ook zijn benoemd in de provinciale omgevingsvisie.

Specifiek voor het esdorpenlandschap:

- de essen: behoud van de open ruimte en het versterken van esrand-beplanting;
- de beekdalen: behoud van het onbebouwde karakter en het versterken van karakteristieke beekdal-(rand)beplanting.

3.4.2. Versterken kwaliteit landschap Tynaarlo

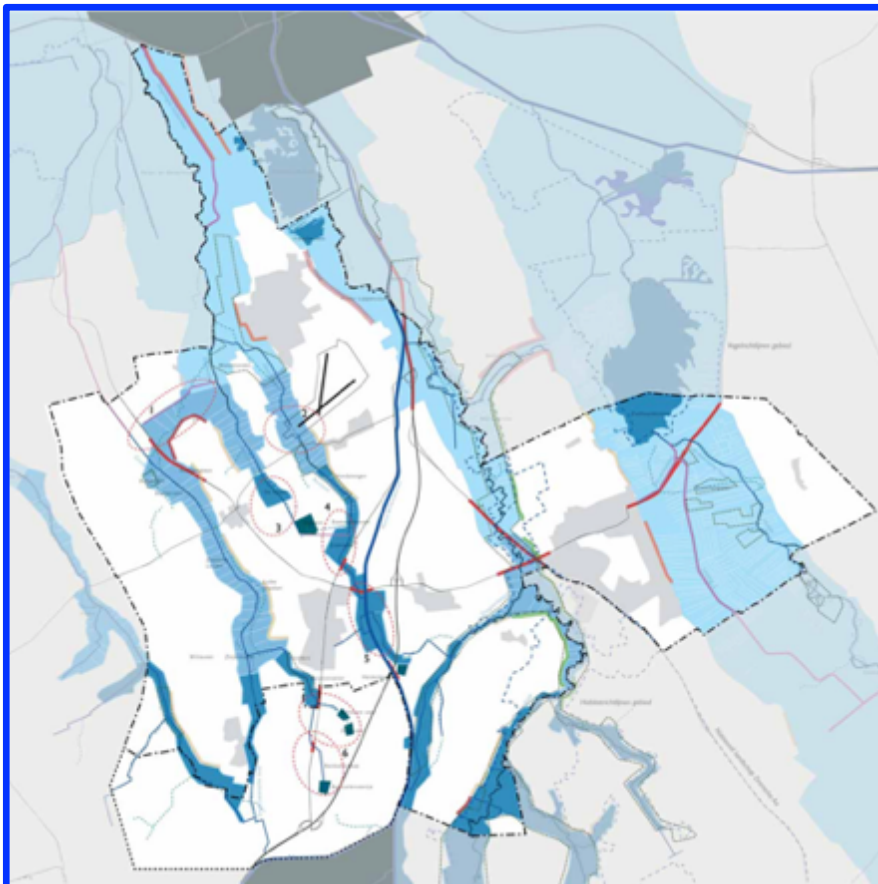
We gaan uit van de in het LOP genoemde hoofdstructuur waarbinnen de duurzame samenhang en diversiteit van het toekomstige landschap van gemeente Tynaarlo gestalte zal krijgen:

- het stelsel van beekdalen
- verschillende ruggen met een eigen kleur
- dorpsomgevingen
- landschappelijke overgangen

Behoud en versterk de continuïteit van de beekdalen

Het stelsel van beekdalen is de belangrijkste samenhangende structuur van het landschap van Tynaarlo, een echte drager van landschappelijke en ecologische kwaliteiten en van grote betekenis voor het functioneren van het (natuurlijke) watersysteem. Zij vormen de begrenzingen van en de 'voegen' tussen de verschillende ruggen. Het bekenstelsel binnen het grondgebied van de gemeente Tynaarlo bestaat uit een aantal samenhangende deelsystemen. Van west naar oost zijn dit (zie ook figuur 3.12.):

- De Broekenloop (boven- en middenloop van het Peizerdiep).
- Het Eelderdiepsysteem (met de Grote Masloot, de Eekhoornsche Loop en de Runslot als boven- en middenlopen).
- De Drentsche Aa (bestaande uit verschillende 'loopjes en diepjes').
- De Hunze.

*Figuur 3.12.
Bekenstelsel gemeente
Tynaarlo.
Met de bovenlopen
(donkerblauw), middenlopen
en benedenlopen
(lichtblauw) van de
verschillende beken.
In rood de verstoringen van
de beekdalen door
infrastructuur.*

Bron: LOP 2009, HNS.

Er zijn grote verschillen in de kwaliteiten van de diverse beekdalen. Het Hunzedal heeft een geheel eigen karakteristiek, die besproken wordt bij de uitwerking van het deelgebied Hunzedal. De lopen van de Drentse Aa (aangewezen als Nationaal Park) kennen nog grotendeels hun oorspronkelijke meandering. Hun dalen zijn echt ingesneden in het landschap. Bij de beekdalstelsels in het westen van de gemeente is dat veel minder het geval. Bovendien zijn de beken hier grotendeels genormaliseerd. Plaatselijk is het landschap nog gaaf met kenmerkende beplantingsstructuren, oude bomen en singels en de beeklopen op de oorspronkelijke plaats: bij de Fledders en de Zeijerstroeten, de Zuursche Landen, de Hullen en de Runslot binnen natuurgebied de Hondstongen. Het Eelderdiep (gelegen op de gemeentegrens) kent ook nog zijn karakteristieke meanderende verloop. Het natuurgebied De Onlanden op de grens van Groningen en Drenthe is begin deze eeuw ingericht voor de berging van water. Een robuuste klimaatbuffer die er mede voor zorgt dat de stad Groningen droge voeten houdt. Sindsdien heeft De Onlanden zich ontwikkeld tot een schitterend natuurgebied van meer dan 2.500 hectare. Met heringerichte beekdalen van het Eelder- en Peizerdiep, nieuwe moerasnatuur, vogelrijke plassen en de komst van de otter als icoon van waardevolle moerasnatuur met schoon water. Ook voor de recreant valt er veel te genieten: wandelen, fietsen en vogels kijken.

De toekomst van het Hunzedal en de Drentse Aa heeft met hun eigen plantrajecten duidelijk richting gekregen. De Broekenloop stroomt slechts voor een klein gedeelte op het grondgebied van de gemeente Tynaarlo. Daarom ligt het accent bij de gemeentelijke beleidsontwikkeling vooral op het stelsel van de boven- en middenlopen van het Eelderdiep, inclusief de Grote Masloot.

Bekenstelsel Eelderdiep

De landschappelijke en ecologische continuïteit in het stelsel van het Eelderdiep (inclusief Grote Masloot) is door ingrepen in het verleden, zoals ruilverkavelingen en baanverlenging luchthaven, verstoord. Het LOP noemt als belangrijkste knelpunten:

- Brongebieden (zoals het Boerveen) zijn vaak geïsoleerd van de bovenloop van de beek en hebben te lijden van ontwatering van het omliggende landbouwgebied. De ecologische potenties van het watersysteem komen mede daardoor niet tot hun recht.
- De beekdalen zijn in het landschap niet goed zichtbaar, niet duidelijk met beplanting gemarkeerd, bijvoorbeeld bij de oostelijke dorpsrand van Vries.
- Kruisende infrastructuur vormt ecologische barrières en de herkenbaarheid van de beekdalen is op deze plekken vaak beperkt.

De gemeente heeft de ambitie om tot een compleet en samenhangend systeem te komen, waarbij de bovenlopen op termijn een invulling krijgen, die aansluit bij de ambities voor de Eelder- en Peizermeden. Om dat te bereiken is een programma voor versterken en vernieuwen van de bestaande kwaliteiten opgezet, zie LOP (2009). Daarbij gaat het vooral om het versterken van ecologische en landschappelijke samenhang en herkenbaarheid van de beekdalen, zowel binnen alsook over de gemeente- en provinciegrenzen heen. Daarnaast zijn per beekdal maatregelen benoemd om de natuur- en waterkwaliteit te verbeteren en zijn voorstellen ontwikkeld om historische koppelingen tussen beken te herstellen.

Landschapsvisie Drentse Aa

Het Overlegorgaan Drentse Aa heeft op 24 oktober 2016 de Landschapsvisie Drentse Aa 2.0 vastgesteld. Aan deze visie is een uitvoeringsprogramma gekoppeld, waarin ook voor de gemeente Tynaarlo verschillende projecten zijn genoemd. Het uitvoeringsprogramma bestaat voor een groot deel uit onderhouds- en beheermaatregelen en het opstellen van beheer- en inrichtingsplannen, zoals bijvoorbeeld voor het Loonerdiep-Taarlooschediep, de Vijftig Bunder bij Zuidlaren, het beekdal van het Zeegserloopje en de polder Lappenvoort met Westerlanden/ Kappersbult bij Eelde-Paterswolde. Deze projecten zijn deels in voorbereiding en deels afgerond.

Landschapsvisie Hunzedal

Voor het Hunzedal is recent een landschapsvisie opgesteld in opdracht van de provincie Drenthe, de Hunzevisie 2030, waarin ambities en opgaven ten aanzien van natuurontwikkeling zijn uitgewerkt. Voor 2027 moet het gehele beekdal tot en met het Zuidlaardermeer een duurzaam ingericht natuurgebied zijn - met daarin de Hunze als langzaam stromende laaglandbeek - wat voldoet aan de waterdoelstellingen (Kaderrichtlijn Water en Waterbeheer 21ste eeuw) en waar de landbouw weer jaren vooruit kan. 800 ha natuurontwikkeling: robuust schoon watersysteem, moerassen, broekbos en hooilanden. Lokale inwoners en toeristen kunnen te voet, per fiets of per kano genieten van het fraaie Hunze landschap. Het betreft een visie die als input voor de omgevingsvisie kan worden gezien. Voor de gemeente Tynaarlo zijn de volgende opgaven binnen de visie van belang:

- **Zuidlaardermeer**, wordt verder ontwikkeld tot een ecologisch rijk meer, met een weelderige plantengroei, een gezonde visstand, met rondom robuuste rietoevers met vele, geleidelijke overgangen van nat naar droog, en grote veenmoerassen die in open verbinding staan met het meer. Aan de west- en oostzijde heeft de natuur rust en ruimte, aan de noord- en zuidzijde zijn recreatiemogelijkheden.
- **Oevers Zuidlaardermeer en Noordma**, natuurlijke inrichting van deze zones (deels gerealiseerd) met lagunes, bloemrijk schraalland, rietlanden, (riet)moeras, natte graslanden, broekbos.
- **Tussenwater**, een reeds gerealiseerd gebied waar drinkwaterwinning, waterberging en natuurontwikkeling gecombineerd worden.
- **Moeraszone langs de Hunze**, in de loop van de tijd zal hier rond de meanderende Hunze een uitgestrekt moeras- en nat graslandgebied ontstaan met lokaal open water en broekbos.
- Versterken **Hondsrugrand**, onder andere met beplanting, uitzichten over het dal en houtwallen haaks op het dal.
- Versterken **netwerk van wandel-, en fietsverbindingen**, langs de Hunze en loodrecht op het dal. En tevens langere en kortere kanoroutes door het gebied.

Voor de gemeente Tynaarlo geldt als opgave om vorm te geven aan de in de visie genoemde uitgangspunten en waar nodig naar eigen inzicht deze visie te vertalen naar concrete uitwerkingsopgaven. Dat betreft onder andere de uitwerking van de recreatiemogelijkheden aan de zuidkant van het Zuidlaardermeer, de inrichting van polder Noordma, de uitwerking van de moeraszone langs de Hunze en van de genoemde wandel- en fietsverbindingen.

Opgave omgevingsvisie:

- Behoud en versterking van de beekdalen als herkenbare landschappelijke eenheid en onderdeel van een samenhangend stelsel.
- Versterking van de ecologische betekenis van de beekdalen. Benut de potenties die het watersysteem (kwel en stroming) biedt. Benut het bekenstelsel als ecologische verbinding en versterk de samenhang. Bevorder de diversiteit van soorten (zowel flora als fauna).

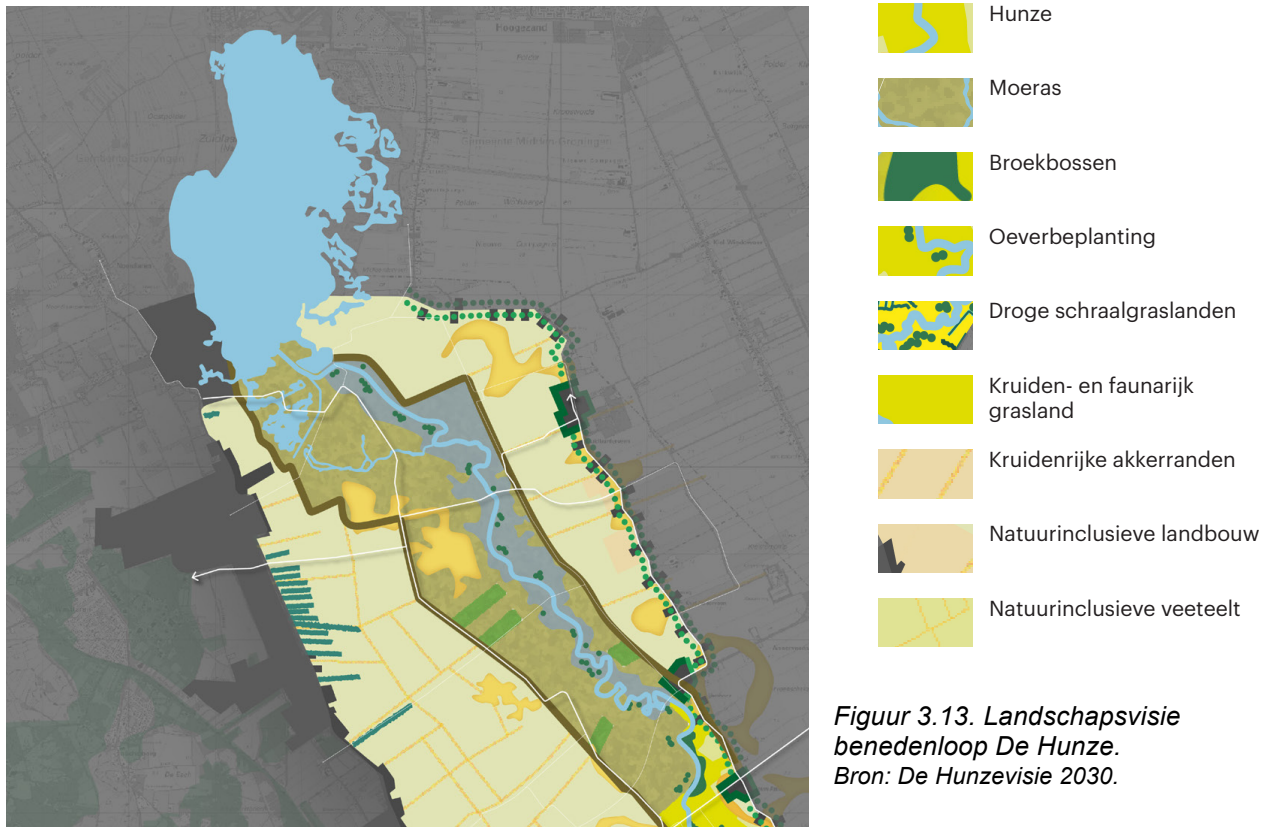
Versterk en benut de eigen 'kleur' van de ruggen

De contramal van het bekenstelsel zijn de ruggen. We onderscheiden van west naar oost: de Rug van Zeijen, de Rug van Rolde, de Rug van Tynaarlo, de Rug van Zeegse en de Hondsrug (zie ook figuur 3.2.). Op deze ruggen hebben zich door de eeuwen heen de grootste transformaties voltrokken. Hierbij hebben de ruggen zich echter niet altijd hetzelfde ontwikkeld. Er zijn verschillen ontstaan, die doorklinken in de huidige expressie en het gebruik. De verschillen tussen de ruggen van de gemeente Tynaarlo dragen bij aan de diversiteit en aantrekkelijkheid van het landschap. Bovendien bieden zij hierdoor ruimte aan diverse typen ontwikkelingen.

In het LOP (2009) is per rug een ruimtelijk programma opgesteld gericht op het versterken van de eigen identiteit. Daarbij gaat het vooral om het versterken of herstellen van de oorspronkelijke

bepantingsstructuren, het verbeteren van ecologische verbindingen, het verbeteren van de overgangen tussen dorp en dorpsomgeving, het uitbreiden van dorpsommetjes en dergelijke.

Opgave omgevingsvisie: Versterk en benut de eigen kleur van de ruggen bij ruimtelijke ontwikkelingen

Behoud en ontwikkel de kwaliteit van de dorpsomgevingen

De dorpsomgevingen vormen een grote kwaliteit van het landschap. De dorpen zijn overzichtelijk en grenzen over het algemeen op een prettige manier aan het landschap, dat vanuit het dorp nooit 'ver weg' is. Vanuit de dorpen voeren aantrekkelijke routes naar buiten, waar een ommetje gemaakt kan worden. De relatie tussen dorp en omgeving is historisch gegroeid. Het landbouwkundige gebruik van het landschap vanuit de dorpen heeft bijgedragen aan de vorming van het landschap in de dorpsomgeving. Het meest sprekende voorbeeld hiervan zijn natuurlijk de essen. In de loop van de tijd is de oorspronkelijke beplanting verdwenen of verbrokkeld. We zien als opgave voor de toekomst het completeren van de in veel gevallen verbrokkelde groenstructuur door het opvullen van de ontstane gaten, zie ter illustratie figuur 3.14.

De gemeente Tynaarlo hecht daarnaast aan het ontwikkelen van robuuste groenstructuren of bospercelen, die kunnen er voor zorgen dat de dorpen in de gemeente een directe verbinding krijgen met het NNN netwerk. Daarmee kan de biodiversiteit, de landschappelijke kwaliteit en ook de recreatieve waarde (dorpsommetjes en fietsroutes) van het landschap ter plaatse worden versterkt. Daarbij kan

aansluiting worden gezocht bij de wens tot het markeren en beschermen van de beekdalen met houtwallen, zoals de beekdalen bij Donderen, Vries en Zeijen (Runsloot, De Hullen, Grote Masloot, Broekenloop). Deze aanpak past binnen de door het Rijk uitgewerkte Bosstrategie, met als doel CO2 te binden en tevens te zorgen voor versterking van biodiversiteit, natuurwaarden en landschappelijke kwaliteit. Bovendien kunnen we met de aanplant van bomen en bossen inspelen op de klimaatverandering, bomen gaan verdroging tegen en zorgen voor schaduw. En ook interessant: bomen zorgen voor duurzame bouwmaterialen en voor biomassa.

Figuur 3.14. Geeft een beeld van de basis groenstructuur rond esdorpen, met een robuuste groenrand rond de essen en een begeleiding van de beekdalen met houtwallen. Het in de tekening aangeduide versnipperde beeld van de beplanting moet geleidelijk worden hersteld tot doorlopende groenstructuren.

Bron: HNS, Drentse Energielandschappen (2017)

Opgave omgevingsvisie:

- Streef naar een meervoudig gebruik van het landschap in de dorpsomgeving.
- Versterk de toegankelijkheid van de dorpsomgeving voor wandelaars en fietsers en zorg voor goede routes, die aansluiten op de dorpskern.
- Versterk de landschappelijke kwaliteit van de dorpsomgeving, bijvoorbeeld door esranden opnieuw te beplanten.
- Versterk de landschappelijke kwaliteit van de dorpsranden, waar dit nodig is.
- Zorg voor aansluiting op het NNN met boswallen en –percelen die natuurgebieden verbinden met de dorpskernen.

Versterk de kwaliteit van de landschappelijke overgangen

Het grondgebied van de gemeente Tynaarlo kent tal van landschappelijke overgangen. Vaak zijn deze gebaseerd op natuurlijke abiotische gradiënten, zoals de overgangen tussen de beekdalen en de ruggen. Maar er zijn bijvoorbeeld ook de randen van de essen en de dorpsranden. De overgang tussen het Hunzedal en de Hondsrug bij Zuidlaren is markant. De overgangen vormen aantrekkelijke locaties om het landschap te beleven. Ze maken het landschap inzichtelijk en dragen bij aan de beleving van contrasten. Vrijwel overal zijn de landschappelijke overgangen behouden en zo nodig zorgvuldig (opnieuw) vormgegeven, waarbij beplanting een grote rol speelt. Er zijn echter ook enkele uitzonderingen en bovendien liggen er nog kansen.

Opgave omgevingsvisie:

- Behoud en ontwikkel de kwaliteit van landschappelijke overgangen en versterk de natuurlijke gradiënten, onder andere met het oog op vergroting van de diversiteit aan planten en dieren.
- Geef ruimte aan de mogelijkheid het landschap vanaf de overgang te beleven..

BIJLAGE

LIJST MET GERAADPLEEGDE BRONNEN

1. Omgevingswet en Nationale Omgevingsvisie

- Informatie over de omgevingsvisie in de Omgevingswet, zie: <https://aandeslagmetdeomgevingswet.nl/regelgeving/instrumenten/omgevingsvisie/>
- Planbureau voor de Leefomgeving (PBL, 2019). *Oefenen met de toekomst. Scenario's voor stedelijke ontwikkeling, infrastructuur en mobiliteit in Nederland voor 2049. Ruimtelijke Verkenning 2019*. Den Haag, 2019. (pbl.nl/oefenen-met-de-toekomst)
- Rijksoverheid. Omgevingswet. Zie: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/omgevingswet>
- Rijksoverheid. Ministerie BZK (2020). *Nationale Omgevingsvisie (NOVI) en Uitvoeringsagenda Nationale Omgevingsvisie 2021-2024*. Den Haag sept. 2020. <https://www.denationaleomgevingsvisie.nl>
- Steunpunt Monumenten & Archeologie Noord-Holland (2018). *Erfgoed in de Omgevingswet*. Haarlem april 2018.
- VNG. *Praktijkproef Afwegingskader Omgevingsvisie. Vanuit de perspectieven milieueffectrapportage en Global Goals*. Den Haag, mei 2020.
- VNG en Ministerie. *Wegwijzer Ontwikkelen van een omgevingsvisie*. Den Haag 2020.

2. Provinciaal en regionaal ruimtelijk beleid (POVI, Regiovisie)

- Gemeente Aa en Hunze (2015). *Aa en Hunze Buitengewoon! Herijking Strategische Toekomstvisie Gemeente Aa en Hunze, 2015-2025*
- Gemeente Noorderveld (2017). *Omgevingsvisie Noorderveld 2030*. Roden, 2017.
- Gemeente Groningen (2018). *Omgevingsvisie 'The Next City': de Groningse leefkwaliteit voorop*. Groningen, juli 2018.
- Gemeente Midden Groningen (2020). *Programmaplan voor de invoering van de Omgevingswet*. Hoogezand, febr. 2020.
- Provincie Drenthe (2018). *Omgevingsvisie 2018 en Provinciale Omgevingsverordening Drenthe 2018*. Assen 2018.
- Regio Groningen- Assen: <https://www.regiogroningenassen.nl/publicaties/algemeen>:
 - *Actualisering Regiovisie Groningen-Assen 2013*. Groningen 2013.
 - *RGA in cijfers*. Groningen 2019.
 - *Projectenboek Regio Groningen-Assen 2019*, Groningen 2019.
 - *Goud waard voor de regio? Regionale en innovatieve projecten*, Groningen 2018.
- RUG (2018). *Talent in de regio*. Groningen nov. 2018.

3. Duurzaamheid, energie- en warmtetransitie

- Bosch & Van Rijn (2019). *Nulmeting en potentiestudie hernieuwbare energie in de gemeente Tynaarlo*. Utrecht 2019.
- Hanzehogeschool (2019). *Beoordeling rapport Nulmeting en potentiestudie hernieuwbare energie in de gemeente Tynaarlo*. Groningen 2019.
- College Rijksadviseurs (2019). *Via Parijs Een ontwerpverkenning naar een klimaatneutraal Nederland*. Den Haag 2019.
- Gemeente Tynaarlo (2020). *Programma duurzaamheid gemeente Tynaarlo 2020-2030*. Vries 2020
- Gemeente Tynaarlo (2015). *Duurzaamheidsvisie Tynaarlo 'Dorp van de Toekomst! 2015-2025'*. Vries 2015.
- Gemeente Tynaarlo (2018). *Rapportage Duurzaamheidsvisie Tynaarlo 2015-2017*. Vries 2018.
- Min BZK (2020). *Energietransitie versnellen met de omgevingswet*. Den Haag 2020.
- Provincie Drenthe (2018). *Roadmap Circulair Drenthe 2050*. Assen 2018.
- Provincie Drenthe (2016). *Expeditie energieneutraal wonen in Drenthe: www.provincie.drenthe.nl/energieexpeditiedrenthe*
- Rijksoverheid Nederland (2019). *Klimaatakkoord*

4. Bevolkingsontwikkeling en leefbaarheid

- Gemeente Tynaarlo (2018). *Leef de ruimte die je krijgt Samen, open en duurzaam Uitvoeringsprogramma 2018 – 2022*. College gemeente Tynaarlo. Vries 2018.
- Gemeente Tynaarlo (2016). *Transformatieplan Sociaal Domein*. Vries 2016.
- Gemeente Tynaarlo: *Basisprincipes beoordeling kansrijke "open plekken"*. Vries 2017.
- Gemeente Tynaarlo/Molgo (2020). *Leefbaarheidsonderzoek gemeente Tynaarlo*. Groningen 2020.
- PBL: Dam, F. van, Daalhuizen, F., Groot, C. de, Middelkoop, M. van, Peeters, P. (2013). *Vergrijzing en ruimte: Gevolgen voor de woningmarkt, vrijetijdsbesteding, mobiliteit en regionale economie*. Den Haag 2013.
- Planbureau voor de Leefomgeving (2020). *Samen en oud in 2030*. Den Haag 2020).
- Planning Verband Groningen. *Leerlingenprognoses en Ruimtebehoefte Basisonderwijs Gemeente Tynaarlo 2020 – 2037*. Groningen 2020.
- Research2Evolve (2018). *Waar staat Gemeente Tynaarlo? Leefbaarheidsonderzoek 2018*. Hilversum 2018.
- Trendbureau Drenthe (2018). *Leefbaarheid Drenthe, leefbaarheidsmonitor 2018*. Assen 2018.

5. Wonen

- Akkermans, Kloosterman, Reep (2020). *50-plussers over hun (toekomstige) woning*. CBS, Den Haag, 2020.
- Companen (2020). *Marktanalyse 2020-2030 SEW en Woonborg*. Arnhem, 2020.

- Companen (2018). *Woningmarktonderzoek Gemeente Tynaarlo*. Vries 2018.
- Gemeente Tynaarlo (2013). *Structuurvisie Wonen 2013*. Vries 2013.
- Ministerie BZK (2020). *Staat van de Woningmarkt. Jaarrapportage 2020*. Den Haag 2020.
- Ministerie BZK (2019). *Ruimte voor wonen. De resultaten van het WoonOnderzoek Nederland 2018*. Den Haag 2019.
- Ministerie BZK (2019). *Stimuleringsregeling voor nieuwe vormen van wonen en zorg voor ouderen vlot te trekken*. Den Haag 2019.
- PBL: Groot, C. de, Dam, F. van, Daalhuizen, F. (2013). *Vergrijzing en woningmarkt*. Den Haag 2013.
- Provincie Drenthe (2020). *Drentse Woonagenda, toekomstbestendig wonen in Drenthe*. Assen 2020.
- Provincie Drenthe (2016). *10 miljard voor Drenthe, expeditie naar energieneutraal wonen in Drenthe*. Assen 2016.
- RGA (2019). *Woningmarktmonitor 2019*, Groningen 2019.
- RGA (2020). *Woningmarktonderzoek 2020-2030*, KAW, Groningen 2020.
- RGA (2017). *Woningmarktanalyse Regio Groningen-Assen 2017-2030*. KAW/Weusthuis, Groningen 2017.
- Weusthuis/KAW (2017). *Naar een update thema wonen omgevingsvisie Drenthe*. Groningen 2017.

6. Economie, toerisme en voorzieningen

- Gemeente Tynaarlo (2012). *Analyse economisch beleid Tynaarlo*. Vries 2012.
- Gemeente Tynaarlo (2013). *Kadernota Economie. Tynaarlo verbindt!*. Vries 2013.
- Gemeente Tynaarlo (2018), Rekenkamercommissie Tynaarlo. *Evaluatie Economisch Beleid en Ondernemersklimaat Tynaarlo*. Bureau Buiten, Utrecht 2018.
- Gemeente Tynaarlo, Provincie Drenthe (2014). *Ontwikkelvisie luchthavenomgeving Groningen Airport Eelde*. Assen 2014.
- Het Regiobureau (2020). *Vrijtijdsvisie Zuidlaardermeer..de 5 zintuigen locatie in Nederland*. Groningen 2020.
- Provincie Drenthe (2020). *Economische Koers Drenthe 2020-2023. Samen voor een sterke, slimme en groene economie met impact*. Assen 2020.
- RGA (2018). *Bedrijventerreinenmonitor 2018, uitgifte en aanbod bedrijventerreinen*. Groningen 2018.
- Marketing Drenthe (2020). *De marketing van bestemming Drenthe*. Assen 2020.
- Vitale vakantieparken Drenthe (2020). *Drents ontwikkelingsperspectief*. Assen 2020.

7. Mobiliteit

- Gemeente Tynaarlo (2016). *Concept GVVP*. Vries 2016.
- Ministerie I&W (2018). *Programma Beter Benutten Vervolg*. Den Haag 2018.
- RGA (2019). *Ga Fietsen!* Groningen 2019.
- RGA (2013). *Bereikbaarheid regio Groningen-Assen*. Groningen 2013.

- Mobiliteitsalliantie (2019). *Trends en Ontwikkelingen*. Geraadpleegd op 05-11-2019 via <https://mobiliteitsalliantie.nl/wp-content/uploads/2019/06/Trends-en-ontwikkelingen.pdf>.
- CBS (2019). *Omzetgroei transportsector houdt aan*. Geraadpleegd op 05-11-2019 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/11/omzetgroei-transportsector-houdt-aan>.
- CBS (2019). *Personenauto's rijden recordaantal kilometers in 2018*. Geraadpleegd op 05-11-2019 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/38/personenauto-s-rijden-recordaantal-kilometers-in-2018/>.
- CBS (2017). *Trends in Nederland 2017*. Den Haag.

8. Natuur, landschap, landbouw

- Agrarische Natuur Drenthe (2020). *Agenda BBB*: <https://agrarischnatuurdrenthe.nl/regiodeal-en-agenda-bbb-sluiten-goed-op-elkaar-aan>.
- Adviescollege Stikstofproblematiek (2020). *Niet alles kan overal. Eindadvies over structurele aanpak*. Den Haag 2020.
- Blerck, H. v. (1995). *Bouwen aan het Drentse landschap. Een spanningsveld tussen ontwerp en verzorging*. Groningen: REGIO-PROjekt.
- Blerck, H.v.d. (2018). *Landschapsplannen in Drenthe (1945 – 1975). Tussenrapportage van het onderzoek als bijdrage aan het project “Jonge heideontginningen en Ruilverkavelingen” van de Provincie Drenthe*. Rhenen 2018.
- CBS (2020). *Compendium voor de Leefomgeving*. <https://www.clo.nl>
- Commissie Verkenning Nationale Parken (2020). *Nationale Landschapsparken. Oriëntatie op nieuwe Nationale Parken van Wereldklasse*. Den Haag 2020.
- Gemeente Tynaarlo (2009). *Structuurvisie Landschapsonwikkelingsplan Tynaarlo*. Vries 2009.
- Gemeente Tynaarlo (2012). *Bestemmingsplan Buitengebied*. Bureau Bügel/Hajema. Vries 2012.
- Gemeente Tynaarlo (2013). *Structuurvisie Archeologie gemeente Tynaarlo*. Vries 2013.
- Gemeente Tynaarlo (2014). *Structuurvisie Cultuurhistorie 2014-2024. ‘Een juweel tussen twee provinciehoofdsteden’*. Vries 2014.
- Gemeente Tynaarlo (2020). *Bevorderen biodiversiteit in de gemeentelijke openbare ruimte gemeente Tynaarlo*. Vries, 2020.
- H.N.S. (2017). *Drentse energielandschappen*. Amersfoort 2017.
- Min LNV en IPO (2020). *Ambities en doelen van Rijk en provincies voor de Bossenstrategie*. Den Haag 2020.
- PBL in samenwerking met TNO, CE Delft, RIVM (2020). *Analyse stikstof- bronmaatregelen. Analyse op verzoek van het kabinet van zestien maatregelen om de uitstoot van stikstofoxiden en ammoniak in Nederland te beperken*. Den Haag 2020.
- PBL (2020). *Stikstof: ruimte voor perspectief. Hoe ruimtelijke beleidsstrategieën kunnen bijdragen aan natuurkwaliteit, vergemakkelijking van vergunningverlening inzake de Habitatrichtlijn, en oplossingen voor andere maatschappelijke opgaven*. Den Haag 2020.
- PBL (2018). *Naar een wenkend perspectief voor de Nederlandse landbouw. Voorwaarden voor verandering*. Den Haag 2018.
- PBL (2019). *Transities, ruimteclaims en landschap*. Den Haag 2019.
- PBL (2019). *Landschaps-inclusief denken en doen*. Den Haag 2019.

- Provincie Drenthe. *Zonnewijzer biodiversiteit. Handreiking voor de aanleg en beheer van groen op zonnevelden*. Assen 2020.
- Provincie Drenthe (2017). *Ruimte voor zonne-energie in Drenthe. Naar een mooi, bruisend én energieneutraal Drenthe*. Assen 2017.
- Provincie Drenthe (2020). *Zonneakkers in Drenthe. Handreiking landschappelijke inpassing*. Assen 2020.
- Provincie Drenthe en Studio Marco Vermeulen (2017). *Energielandschappen Drenthe*. Assen 2017.
- Provincie Drenthe (2016). *Programma Natuurlijk Platteland 2015-2021, met doorkijk naar 2027*. <https://www.provincie.drenthe.nl/natuurlijkplatteland/>
- Provincie Drenthe (2020). *Landschapsvisie Hunzedal*. Veendam 2020. <https://www.hunzeenaas.nl/landschapsvisie-hunzedal/>
- RGA/Elzinga-Oterdom (2013). *De Laagveengordel*. Groningen 2013.
- Provincie Drenthe (2014). *Gastvrije Natuur. Natuurvisie 2040*. Assen 2014.
- Provincie Drenthe/Rom 30 (2014). *Ruimtelijke verkenning zonne-akkers in de Provincie Drenthe*. Assen 2014.
- Provincie Drenthe (2019). *Natuurbeheerplan en Programma Natuurlijk Platteland*. Assen 2019.
- Rijksoverheid Nederland (2018). *Visie Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden*. Den Haag 2018.
- Rijksoverheid Nederland, Provincies, Gemeenten, Waterschappen (2018). *Bestuursakkoord Klimaatadaptatie*. Den Haag 2018.
- RIVM (2000). *Kaderrichtlijn Water*. Zeist 2000. <https://www.rivm.nl/kaderrichtlijn-water-krw>.
- Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel (2018). *Deltaplan Biodiversiteitsherstel*. Wageningen, 2018.
- Waterschap Hunze en Aa's (2020). *Integraal maatregelenplan Zuidlaardermeer*. Veendam 2020.
- Zuidema (2010). *Leven en beleven in het Land van de Koningsas. Een ruimtelijk-cultureel concept*. Rotterdam 2010.